

INNEHÅLL

RAPPORTER

- 3 Collegium Patristicum Lundense & Patristiska dagen 2006
- 3 Sjunde nordiska patristikermötet: Eros och agape
- 6 Nordisk doktorandkurs i Syrien och Turkiet
- 6 Forum for Patristik

PLANERAT

- 7 Forum for Patristik, seminar i København 22. januar
- 7 Jøder, Kristne og Hedningar i Antikken. Århus 22.-26. januar
- 7 Gæsteforskerer ved Aarhus Universitet
- 7 Den patristiska dagen, Lund 5 mars
- 8 Transformation of Gender in Early Christianity. Seminar in Oslo, March 12-14
- 8 Antioch and Syria – Biblical Interpretation and Cultural Exchange. An autumn symposium in Lund, September 24-25
- 9 Forskningsprojekt

NYA PUBLIKATIONER

- 10 Studier
- 18 Översättningar

BIBLIOGRAFI

- 19 Holger Villadsen: Nordisk Patristik 1997-2000

ARTIKLAR

- 39 Stig R. Føyshov: Søndagsnattens vigilie i Jerusalems oppstandelseskirke - biskoppelig og monastisk
- 53 Jan-Eric Steppa: Jerusalem och det sanna korset – Bland biskopar, munkar och pilgrimer i skuggan av Chalcedon

RECENSIONER

- 67 Hilarion Alfeyev, *The Spiritual World of Isaac the Syrian*.
- 69 Louis-André Dorion, *Sokrates*.
- 71 Egeria, *Resebrev från det heliga landet*.
- 73 Thomas Schirren, *Philosophos Bios. Die antike Philosophenbiographie als symbolische Form*.
- 74 Edward J. Watts, *City and School in Late Antique Athens and Alexandria*.

RAPPORTER

Collegium Patristicum Lundense, inklusive Den patristiska dagen 2006

Den viktigaste händelsen för Collegiet under det gångna året var det sjunde nordiska patristikermötet, vilket rapporteras om nedan. Utöver detta har verksamheten koncentrerats till den patristiska dagen, patristikseminariet och utarbetandet av *Meddelanden*. För nionde året i följd inbjöd Collegium Patristicum till en patristisk dag den 13 februari. Temat detta år var *Jerusalem: Biskopar, munkar och pilgrimer*. Inbjudna talare var professor Stig Ragnvald Frøyshov, Oslo, och TD Jan-Eric Steppa, Lund. Eftermiddagens seminarium ägnades åt Egerias *Reseberättelse* som föreligger i en ny svensk översättning. Båda föredragen publiceras i detta nummer av *Meddelanden*. I samband med den patristiska dagen hölls även kollegiets årsmöte då styrelsen valdes. Till preses omvaldes Samuel Rubenson, till sekreterare Per Rönnegård, till kassör Stephan Borgehammar och till övriga styrelseledamöter Kristina Alveteg, Sten Hidal, Henrik Rydell Johnsén, Anna Näppi, Lars Rydbeck och Jan-Eric Steppa.

Sjunde nordiska patristikermötet: Eros och agape - barmhärtighet, kärlek och mystik i den tidiga kyrkan. Lund den 16-19 augusti 2006.

Tjugofem år efter det första nordiska patristikermötet, som hölls i Lund i augusti 1981, samlades ett fyrtiotal nordiska forskare till det sjunde mötet, som genomfördes med stöd från bl.a. Nordisk kulturfond. Några få av deltagarna hade varit med vid samtliga möten, men glädjande nog var andelen doktorander från de olika nordiska länderna högre än tidigare, vilket bådade gott för patristikens framtid i Norden. Temat hade en särskild anknytning till Lund och Anders Nygrens epokgörande bok *Den kristna kärlekstanken*. Även om inget föredrag direkt handlade om Nygrens studie på temat eros och agape, blev mötet på flera sätt en bred uppgörelse med den idealistiska tradition Nygren stod i. Bidragen av Troels Engberg Pedersen, Turid Karlsen Seim, Odd Magne Bakke, Jostein Børtnes, Majjastina Kahlos, Werner Jeanrond och Samuel Rubenson behandlade kärlek ur skilda filosofiska, teologiska, sociala, litterära, och politiska aspekter, men hölls ändå tydligt samman av det gemensamma temat. De kommer under 2007 att ges ut i serien *Patristica Nordica* i en volym med samma titel som mötet. Mötet avslutades med en diskussion kring fortsatt nordiskt samarbete. Nedan följer anteckningarna från den diskussionen:

I) INFORMATION OM NORDISK PATRISTISK FORSKNING

1) "XV International Conference on Patristic Studies", Oxford 6-11 augusti 2007.

Anmälan snarast eftersom konferensen tenderar att bli fulltecknad. I Oxford samlas de nordiska forskarna för planering av nästkommande nordiska patristikermöte. Förslag på konferenstema får gärna lämnas i förväg till Samuel Rubenson. För frågor om konferensen och anmälningsblanketter, kontakta konferenssekreteraren Priscilla Frost, info@oxconf.co.uk

2) AIEP – Association Internationale d'Études Patristiques

International Association of Patristic Studies, www.cecs.acu.edu/aiep/aiep.htm

- Ett medlemskap i AIEP ger en fyllig informationsbulletin om patristisk forskning över hela världen en gång/år, samt var fjärde år en komplett adresslista till alla medlemmar (f.n. ca. 640). *Fler skandinaviska medlemmar önskas! Ett medlemskap kostar 14 Euro per år.* Medlem blir man antingen via den internationella sammanslutningens hemsida eller genom att kontakta Samuel Rubenson som är korrespondent för Norden. Betalning av medlemsavgift till International Association for Patristic Studies, Nordea, IBAN: SE31 9500 0099 6042 0174 6320; BIC/SWIFT: NDEASESS. Märk inbetalningen "Medlemskap AIEP".

3) Network for the Study of Early Christianity, www.tf.uio.no/ec/index.html

Nordiska Forskarakademin (NordForsk) finansierar ett nordiskt samarbete kring det högre studiet av den kristna antiken. Ansvariga i Norden är bl.a. Halvor Moxnes (Oslo), Anders-Christian Jacobsen (Århus) och Samuel Rubenson (Lund). Nätverket är utformat så att det ordnar forskarutbildningskurser förlagda i centrala geografiska områden. Kurser har tidigare ordnats i bl.a. Aten 2005 och Syrien 2006. I oktober 2007 planeras en veckas kurs förlagd till Rom. Gamla och nya doktorander hälsas välkomna att anmäla sig till den planerade kursen i Rom, officiell inbjudan kommer senare. *Ekonomiskt bidrag ges till doktorander för konferensdeltagande.* För information hänvisas till det elektroniska nyhetsbrevet. Den som inte får detta men är intresserad kan anmäla intresse till redaktören, Jan-Eric Steppa, Lund (jan-eric@steppa.se).

4) Nordiska forskningsprojekt:

Danmark:

Anders-Christian Jacobsen, Århus (alj@teo.au.dk)

Projektet med titeln *Jøder, kristne og hedninge i Antikken – kritik og apologetik* ordnar en avslutande konferens i januari 2007. Apologetikprojektet följs upp i ett nytt projekt kallat *Kampen om religiösa texter i antiken (2007-2009)*. Publikationer från det första projektet är på väg ut, bland annat en volym benämnd "Antikken og kristendomen". *Öppet PhD-seminarium*, det vill säga ett seminarium öppet för alla doktorander som sysslar med den tidiga kristendomen, planeras i förlängningen av seminariet i januari 2007, se vidare projektbeskrivningen och projektets hemsida.

Forum for Patristik

är ett danskt nätverk för patristiska studier grundat 1997, med första seminariet i Århus, den 28 februari 1998 (www.teo.au.dk/forskning/aktuelt/forum/tidligere). Forum har en "initiativgrupp" bestående av följande personer: Holger Villadsen (Nakskov), Nils-Arne Pedersen (Århus), Rasmus Nøjgaard (Dragør), Anders-Christian Jacobsen (Århus) samt Jesper Hyldahl (Århus). Kontakt: www.patristik.dk Webbansvarig: Holger Villadsen (hvi@km.dk). Endagsseminarier 2 ggr/år: slutet på januari vid teologiska fakulteten i Köpenhamn, slutet av augusti på Århus Universitet.

Norge:

Centre for Advanced Studies, Oslo. www.cas.uio.no/research/0607metamorphoses/
Forskningsprojektet "Metamorfosis" inbjuder disputerade forskare till regelbundna seminarier i anslutning till projektet samt till en stor öppen konferens i mars på temat "Identity and Transformation". [Se vidare nedan under "Planerat".]

I Bergen finns projektet "*Highways and Byways – The Construction of Orthodoxy*". Fokus ligger på att definiera olika former av tänkande kring ortodoxi och dessa tankeformers långvarighet. Ämnen som behandlas är bland annat kanons utformning och synen på kätterier/heresier. Inom ramen för projektet ordnas även metodseminarier på temat metaforer och teologiskt tänkande.

The Nordic Nag Hammadi and Gnosticism Network (NNGN) "is designed to promote collaboration between scholars in the Nordic countries working in the area of Nag Hammadi and Gnostic studies". <http://www.hf.uib.no/i/ikrr/proak/NNGN.html>

Sverige (Lund):

Collegium Patristicum Lundense driver en öppen och tvärvetenskaplig seminarieverksamhet förlagd till Centrum för Teologi och Religionsvetenskap. Under vårterminen (mars) anordnas en patristisk seminariedag. Styrelsen ansvarar även för utgivningen av Svenskt Patristiskt Bibliotek (SPB), i vilket *volym V: "Asketer och Munkar"* väntas utkomma inom kort på Artos förlag. Därefter väntar utgivningen av bibliotekets återstående fem volymer. För ytterligare information om SPB, kontakta Samuel Rubenson.

II. SAMTAL OM FORTSATT NORDISKT SAMARBETE:

1) "Språkfrågan" – nästa nordiska möte fortsatt på nordiska språk

Majoriteten av mötesdeltagarna verkade eniga om att bevara traditionen att samlas till möte på sina egna nordiska språk. Jostein Børtnes presenterade argumentet att det behövs ett sammanhang där man får vara vetenskaplig på sitt eget språk, eftersom den mesta forskningen idag sker på engelska. Det egna språket tenderar att bli utarmat och vetenskapligt obrukbart om det inte används.

2) Patristica Nordica – en serie för nordisk patristik under utveckling

Denna serie initierades i samarbete med Artos bokförlag för att kunna ge ut föredragen från de nordiska patristikermötena. Planer finns nu på att utveckla serien för publicering av avhandlingar, artiklar och annan forskning på nordiska språk. Serien är öppen för hela det nordiska forskningsfältet, och arbetet med den skulle underlättas av att man bildar en nordisk redaktionskommitté. Intresserade i Norge, Danmark och Finland av att arbeta med seriens utgivning av nordiskt material uppmanas att kontakta Samuel Rubenson.

3) Meddelanden från Collegium Patristicum Lundense (MCPL) – från lundensisk bulletin till nordisk tidskrift?

Arbetet med denna årliga bulletin (i slutet av varje kalenderår) har hittills utförts av patristikerna i Lund (CPL), under de senaste åren under arvodering av en redaktionssekreterare. För att bulletinen ska kunna utvecklas till en nordisk tidskrift behövs ett nordiskt samarbete kring utgivningen, till exempel genom en nordisk redaktionskommitté, och det gäller då att forskare i de andra nordiska länderna tar ett ansvar. Med tanke på Lunds osäkra framtid vore det både lämpligt och önskvärt att de andra ländernas forskare gick in och stöttade Lund på detta sätt. Utgivningen för 2006 sker på vanligt sätt (med Per Rönnegård som redaktionssekreterare), men därefter kan det bli dags att tänka om.

4) En norsk förening för patristik är under planering, vilket kan öka förutsättningarna för ett fortsatt nordiskt samarbete. Initiativtagare är Torstein T. Tollefsen och Stig R. Frøyshov, Oslo.

5) Patristiken som begrepp – för och nackdelar

*Internationellt vedertaget begrepp (Nordeuropa) men kan uppfattas som för "smalt". *Engelskans "Early Christianity" – bredare begrepp än patristik? *Det nordiska patristikbegreppet används i praktiken på ett bredare fält än det traditionella "kyrkofädernas teologi".

**Nordisk doktorandkurs i Syrien och Turkiet, den 13-27 oktober 2006,
arrangerad av *Network for the Study of Early Christianity in its Greco-Roman Context***

Under de sista dagarna av Ramadan for en grupp forskarstudenter (inkl post-doc-forskare) till Syrien och Turkiet under ledning av professorerna Susan Ashbrook Harvey (USA), Risto Uro (Finland) och Samuel Rubenson (Sverige). Ämnet för resan var den tidiga syriska kristenheten, med en första tyngdpunkt i Thomastraditionerna och en andra i den framväxande syriska asketiska och liturgiska traditionen. Den första veckan tillbringades under intensiva studier i Aleppo, med exkursionsdagar till "de döda städerna" och till Antiokia. Förutom Qalaat Semaan, de mäktiga lämningarna av katedralen som byggdes runt Symeon stylitens pelare, sågs resterna av ytterligare tre styliter, varav den välbehållna pelaren i Kimar numera tjänar som staket, medan den ur klippan huggna pelarfoten i slutningarna ovanför Antiokia kanske gjorde mest intryck (där Symeon den yngre styliten stod under de många olyckor som drabbade Antiokia under 500-talet - inkl. jordbävningar!).

Efter dagarna med Aleppo som bas inleddes en vecka med mycket resande. Det första målet var Tur Abdin, i sydöstra Turkiet, där bl.a. de två klostren Deir Mar Gabriel och Deir al Zafaran besöktes. Förutom att färden gick längs Eufrat och genom historiska städer som Edessa (idag Urfa) och Nisibis, blev det tydligt hur en levande tradition också närs i dessa trakter, och möten med företrädare för de olika kyrkorna både i Syrien och Turkiet var en avgörande del av resan.

Väl tillbaka i Syrien gick resan i riktning sydost. Bara några mil från den irakiska gränsen finns ruinerna av Dura Europos, även i senantik tid en gränsstad. På väg västerut besöktes Palmyra, handelsstaden som en gång var Roms främst konkurrent, och vars ruiner fortfarande vittnar om dess storhet. Den sista dagen tillbringades så i Damaskus, med bl.a. de berömda mosaikerna från synagogan i Dura Europos för ögonen, och med ett besök på det danska institutet. Sammantaget var det en fantastisk resa, mycket välplanerad, men med ständig öppenhet för det oväntade. Det går nog inte att överskatta betydelsen av att unga forskare får komma samman på det här sättet i en miljö, som gör historien så levande, men annars är svårtillgänglig för individen.

ANDREAS WESTERGREN

Forum for Patristik

Det seneste møde for Forum for Patristik fandt sted mandag den 28. aug. 2006 på Aarhus Universitet. Temaet var: Judas - helt eller forræder? Der var følgende foredrag på programmet: Sognepræst René Falkenberg: Judasevangeliet. Tradition og nybrud; forskningsadjunkt Jesper Hyldahl: Judasevangeliet. En gnostisk mytologi; lektor Nils Arne Pedersen: Kanondannelsen og Judasevangeliet.

PLANERAT

KONFERENSER M.M.

Forum for Patristik, seminar i København, 22. januar 2007

Næste møde i Forum for Patristik finder sted mandag den 22. januar 2007 i København. Der er følgende tre oplæg på programmet: Ph.d.-stipendiat Finn Damgaard: *Abraham hinsides allegorisk og typologisk dikotomi - Origenes' og Chrysostomus' homilier over Isaks ofring*; Sognepræst Rasmus Nøjgaard: *Abraham og Isak. Allegoriske tolkninger hos Augustin, der minder om noget vi kender fra Ambrosius*; Provst Holger Villadsen: *"Allegoristerne ler ad os!"* (PG 56,492). Om Severian af Gabalas hermeneutik. Mødet finder sted 22. januar 2007 på Det Teologiske Fakultet i København. For mer information: www.patristik.dk

Jøder, Kristne og Hedninger i Antikken – Kritik og apopoetik Århus 22.-26. januar, 2007

Der afholdes en international konference med ovennævnte titel. Konferencen afslutter forskningsprojektet af samme navn. Konferencens program kan ses på www.teo.au.dk/forskning/aktuelt/jkh

Gæsteprofessorer ved Aarhus Universitet i foråret 2007

I foråret og sommeren 2007 gæster prof. Karla Pollman, Sct. Andrews og prof. Lorenzo Perrone, Bologna, Det Teologiske Fakultet som gæsteforskere i projektet *Kampen om religiøse tekster i antikken* (se "Forskningsprojekt" nedan). Karla Pollman er i Århus fra den 1. maj til den 1. september og Lorenzo Perrone fra midten af maj til midten af juli. Begge professorer deltager i og bidrager til forskningsprojektets aktiviteter, ligesom de begge vil lede masterclasses for ph.d. studerende og specialestuderende og deltage som gæsteundervisere i den ordinære undervisning på bachelor- og kandidatniveau.

Den patristiska dagen, Lund, 5 mars 2007

Årets patristiska dag äger rum den 5 mars och har som tema Kejsare och Kyrka - om Konstantin och kyrkohistorien. Föreläsningarna hålls i år av Professor Reinhart Staats, Kiel, hedersdoktor vid teologiska fakulteten i Lund, docent Per Beskow, Visby, Collegium Patristicum Lundenses grundare och hederspreses, samt Dr. Marie Verdoner, Århus, som precis avslutat sin

avhandling om Eusebios av Caesarea och hans kyrkohistoria. Förutom föredragen hålles under eftermiddagen ett textseminarium kring utvalda texter av Eusebios. På kvällen håller Collegium Patristicum Lundense sitt årsmöte och därefter samlas vi på sedvanligt sätt till gemytlig samvaro och gemensam måltid. Den som är intresserad av att delta kan anmäla sig till Collegiets sekreterare, Per Rönnegård, för att få detaljerat program och information om anmälan och kostnad. Intresseanmälan göres lämpligen per e-post: per.ronnegard@teol.lu.se med angivande av PD2007 som ämne.

Transformations of Gender in Early Christianity. Theoretical and Material Approaches. Centre of Advances Studies (CAS), Oslo, March 12-14

This seminar will focus on theoretical and thematic discussions of gender in the study of Early Christianity. Special emphasis will be put on the new theoretical approach within history, "the linguistic turn", represented by the work of Professor Elizabeth A. Clark, Duke University. Other lecturers include Antti Marjannen, Jorunn Okland, Halvor Moxnes and Turid Karlsen Seim.

Nordic PhD-students and young scholars in all relevant areas are invited to attend the seminar, and to present short papers or presentations of their projects.

Scholarships are available to cover travel costs and hotel on Oslo. Meals during the seminar will be provided.

Contact: halvor.moxnes@teologi.uio.no

**Antioch and Syria - Biblical Interpretation and Cultural Exchange.
An autumn symposium in Lund, September 24-25, 2007**

In connection with the graduate course arranged in Syria in October 2006, *Collegium Patristicum Lundense* in collaboration with the *Nordic Network on Ancient Christianity in its Graeco-Roman Context* invites all interested to a small symposium on biblical interpretation in the Antiochene and emerging Syriac traditions. Both Prof. Susan Ashbrook Harvey from Brown University, USA, and Prof. Frances Young from Birmingham University, UK, have agreed to come and lecture on the topic. Time will also be allotted to presentations of papers by Nordic graduate students. A full programme with detailed information about registration will be distributed to all who give notice of their interest to Per Rönnegård (per.ronnegard@teol.lu.se). Write "Antiokia" in the subject box.

FORSKNINGSPROJEKT

Kampen om religiøse tekster i antikken, Aarhus Universitet. Temaet "Kampen om religiøse tekster i antikken", ligger i naturlig forlængelse af det hidtidige arbejde i satsningsområdet. Det er således samme forskergruppe, der arbejdede med projektet *Jøder, Kristne og Hedninger i Antikken*, der arbejder videre. I forskydningen af fokus fra apologetik til spørgsmålet om kanon og kampen om religiøse tekster vil temaets arbejde dels bestå i en analyse af historiske faktorer, dels i en metodisk og teoretisk refleksion. Begge dele har fokus på antikkens blivende betydning.

Siver Dagermark undersöker motiv i de senantika biskopsvitorna i väst i samarbete med Collegium Patristicum Lundense och Augustinianum i Rom. Aktuellt är dock ett pågående arbete av annat slag "Medical art: its limitation and verification in Augustine".

Patrik Hagman, Åbo universitet, arbetat med en avhandling om Isak av Nineve under rubriken *World and Body in the Asceticism of St Isaac of Nineveh*. Studien fokuserar på förhållandet mellan asketism och samhälle hos Isak, och undersöker hur begreppen Värld och Kropp förhåller sig till varandra i Isaks texter.

Anne Karahan, arbetar med ett forskningsprojekt med arbetstiteln, *The Early Byzantine holy images of the churches at Ravenna, Italy. An iconographic and aesthetic investigation of the implementation of divine and human*. Den teologiska utgångspunkten är densamma som i hennes avhandling, ikonografin och estetikerna är dock denna gång från 500-talets Ravenna.

Ståle Johannes Kristiansen (stipendiat ved kunshistorie - Universitetet i Bergen) arbetar med en avhandling med titeln "Billedtenkning og symbolteologi hos Dionysius Areopagiten". Avhandlingen regnes ferdigstilt våren 2009.

Stephen Sirris er tilknyttet doktorgradsprogrammet ved MF, og skriver om offerforestillinger og eukaristisk offer i den tidlige kirke. Veileder er prof. Oskar Skarsaune.

NYA PUBLIKATIONER

STUDIER

Alexanderson, Bengt: "St. Augustin, les sciences et le salut dans le De Genesi ad litteram et dans le De doctina Christiana". (**Under tryckning** i *Studia Ephemeridis Augustinianum* 93.)

"Quelques idées sur le texte et l'interprétation du *Contra Iulianum opus imperfectum* d'Augustin". (**Att publiceras** i *Wiener Studien*)

Alexandria as a Cultural Meltingpot of Antiquity, ed. Jens Krasilnikoiff and George Hinge. (= ASMA 9; Århus: Aarhus University Press 2006).

Asgeirsson, Jon Ma.: "Conflicting Epic Worlds", i *Thomasine Traditions in Antiquity ...*, ed. J. Ma. Asgeirsson et. al., (Leiden: Brill 2006), ss. 155-174.

Bakke, Odd Magne: *When Children Became People. The Birth of Childhood in Early Christianity*. (Minneapolis: Fortress Press 2005), ix+348 s.

"The Episcopal Ministry and the Unity of the Church from the Apostolic Fathers to Cyprian", i *The Formation of the Early Church*, ed. by Jostein Ådna, (Tübingen: Mohr Siebeck 2005), ss. 379-408.

"The Ideal of Upbringing of Children i Early Christianity", (Foredrag i 2003. **Under publicering** i *Studia Patristica*.)

Byrskog, Samuel: "Från hågkomst till litteratur - Evangelierne i den tidiga kyrkan", i *Meddelanden från Collegium Patristicum Lundense* 20 (2005): 23-33.

Børtnes, Jostein: "Introduction - Prompting for meaning in Gregory's rhetoric", i *Gregory of Nazianzus - Images and Reflections*, ed. Jostein Børtnes & Tomas Hägg, (København: Museum Tusulanum 2006), ss. 9-17.

"Rhetoric and mental images in Gregory", i *Gregory of Nazianzus - Images and Reflections*, ed. Jostein Børtnes & Tomas Hägg, (København: Museum Tusulanum 2006), ss. 37-57.

Christiansen, Jørgen Ledet: "En homili af Gregor, Biskop af Nyssa - på den dag, der i kappadokiernes område kaldes ἐπισωζομένη, og som er vor Herre Jesu Kristi optagelse i himlen", i *Et blandet bæger. Studier tilegnet Finn O. Hvidberg-Hansen*, red. af Pernille Carstens m.fl., (København: Anis 2005), ss. 45-54.

- A Companion to Second-Century Christian »Heretics«*. Ed. by Antti Marjanen & Petri Luomanen. (= Supplements to Vigiliae Christianae 76; Leiden: Brill 2005), xiii + 385 s.
- Dagemark Siver: "Man's Search for Salvation exemplified by Christian and Pagan Beliefs from the Third Century", i *Pagani e cristiani alla ricerca della salvezza, secolo I - III*, (= Studia Ephemeridis Augustianum 96; Roma 2005), ss. 137-207.
- The »Demiourgos« (Professor Hjalmar Torp)*, (= Institutum Romanum Norvegiae, Acta ad archaeologiam et artium historiam pertinentia 18, n.s. 4; Roma: Bardi 2005), 344 s.
- Dunderberg, Ismo: "The School of Valentinus", i *A Companion to Second-Century Christian »Heretics«*, ed. Antti Marjanen & Petri Luomanen, (= Supplements to Vigiliae Christianae 76; Leiden: Brill 2005), ss. 64-99.
- "Valentinian Views about Adam's Creation. Valentinus and the Gospel of Philip", i *Lux Humana, Lux Aeterna. FS Lars Aejmelaeus*, ed. Antti Mustakallio et al., (= Publications of the Finnish Exegetical Society 89; Helsinki 2005), ss. 509-527.
- "From Thomas to Valentinus. Genesis Exegesis in the Fragment 4 of Valentinus and Its Relationship to the Gospel of Thomas", i *Thomasine Traditions in Antiquity*, ed. Jon Ma. Asgeirsson, April D. DeConick, Risto Uro, (Leiden: Brill 2006), ss. 221-237.
- Ekenberg, Anders: "Den äldsta kristna gudstjänsten - den poetisk-musikaliska dimensionen", i *Imago Dei - poesi och bildspråk i fornkyrkan*, red. Samuel Rubenson, (Skellefteå: Artos 2005), ss. 75-96.
- Engberg, Jakob: "Appendiks – Oversættelse af samtidige hedenske forfatteres bedømmelse af kristne og kristendom", i *Til forsvar for kristendommen*, red. Jakob Engberg m.fl., (Frederiksberg: Anis 2006), ss. 329-337.
- "Fordømmelse, kritik og forundring - samtidige hedenske forfatteres bedømmelse af kristne og kristendom", i *Til forsvar for kristendommen*, red. Jakob Engberg m.fl., (Frederiksberg: Anis 2006), ss. 291-328.
- "Theophilus", i *Til forsvar for kristendommen*, red. Jakob Engberg m.fl., (Frederiksberg: Anis 2006), ss. 153-185.
- Enlund, Sven J.: *Sven Lidmann och Augustinus. En komparativ autobiografisk studie*. (Stockholm: RKF-förlaget 2005), xxix+269 s.
- Falkenberg, René: "Tatian – apologet og kætter", i *Til forsvar for kristendommen - tidlige kristne apologeter*, red. Jakob Engberg m.fl., (Frederiksberg: Anis 2006), ss. 107-124.
- En filosofihistorisk innføring i noen utvalgte filosofer og kirkefedre*. Red. af Ralph Henk Vaags, Henny Fiskå Hægg, Olav-Kansgar Straum, (Oslo: Fakkbokforlaget 2006).

- The Formation of the Early Church*, ed. by Jostein Ådna, (= WUNT 183; Tübingen: Mohr Siebeck 2005).
- Frøyshov, Stig R.: "Bønnens praksis i den egyptiske ørkenmonastisismen - en innledende studie", i *NTT* 106 (2005): 147-169.
- Gilhus, Ingvild Sælid: "Dyrefremstillinger og menneskelige identiteter. Dyr i kristne og pagane bilder", i *Imago Dei - poesi och bildspråk i fornkyrkan*, red. Samuel Rubenson, (Skellefteå: Artos 2005), ss. 55-74.
- Animals, Gods and Humans. Changing attitudes to animals in Greek, Roman and early Christian ideas.* (London: Routledge 2006), viii+322 s.
- Hallbäck, Geert: "Kanon mellem afgrænsning og mangfoldighed. Om Det Nye Testamente som betydningsdannelse", i *Litteraturen og det hellige. Urtekst - Intertekst - Kontekst*, red. af Ole Davidsen, (= Acta Jutlandica LXXX,1; Århus: Aarhus Universitetsforlag 2005), ss. 376-384.
- Hallonsten, Gösta: "*Theosis* in Recent Research: A Renewal of Interest and a Need for Clarity", i *Partakers of the Divine Nature*, ed. Michael J. Christensen & Jeffery A. Wittung, (**Under publicering**: Madison, New Jersey: Fairleigh Dickinson University Press 2007).
- Hansen, Jan Erik Ebbestad (red.): *Vestens mystikk.* (Verdens hellige skrifter; Oslo: De norske Bokklubbene 2005).
- Imago Dei - poesi och bildspråk i fornkyrkan.* Red. Samuel Rubenson. (= Patristica Nordica VI; Skellefteå: Artos 2005), 136 s.
- Fabricius Hansen, Maria "Teologi og kirkebyggeri. Om genbrug i romersk middelarkitektur" (= Patristik 4), 2006. Internetartikel på adressen: www.patristik.dk/Patristik4.pdf.
- En filosofihistorisk innføring i noen utvalgte filosofer og kirkefedre.* Red. af Ralph Henk Vaags, Henny Fiskå Hägg, Olav-Kansgar Straum. (Oslo: Fagbokforlaget 2006).
- Hellemo, Geir: "Guds tale - historisk, mytisk eller hva? Om bildets betydning for teksttolkning", i *Imago Dei - poesi och bildspråk i fornkyrkan*, red. Samuel Rubenson, (Skellefteå: Artos 2005), ss. 31-54.
- Holm, Karen Margrethe: "Naxarar-systemet og den armenske kirke", i *DTT* 69 (2006): 219-232.
- Hyldahl, Jesper: "Klemens af Alexandria – Hedenskabets positive betydning for kristendommen", i *Til forsvar for kristendommen*, red. Jakob Engberg m.fl., (København: Anis 2006), ss. 207-232.
- Hägg, Henny Fiskå: *Clement of Alexandria and the beginnings of Christian apophaticism.* (= Oxford Early Christian Studies; Oxford: Oxford University Press 2006), xii+314 s.

- Hägg, Tomas: "Evangelierne som biografier", i *Meddelanden från Collegium Patristicum Lundense* 20 (2005): 44-56.
- "Playing with expectations - Gregory's funeral orations on his brother, sister and father", i *Gregory of Nazianzus - Images and Reflections*, ed. Jostein Børtnes & Tomas Hägg, (København: Museum Tusulanum 2006), ss. 133-151.
- Häkkinen, Sakari: "Ebionites", i *A Companion to Second-Century Christian »Heretics«*, ed. Antti Marjanen & Petri Luomanen, (Leiden: Brill 2005), ss. 247-278.
- Isacson, Mikael: "Follow Your Bishop! Rhetorical Strategies in the Letters of Ignatius of Antioch", i *The Formation of the Early Church*, ed. Jostein Ådna, (Tübingen: Mohr Siebeck 2005), ss. 317-340.
- Jacobsen, Anders-Christian: "Frihed og forsyn i Origenes' teologi", i *Nåden og den frie vilje*, red. Bo Kristian Holm & Else Marie Wiberg Pedersen, (København: Anis 2006), ss. 39-64.
- "Athenagoras", i *Til forsvar for kristendommen*, red. Jakob Engberg m.fl., (København: Anis 2006), ss. 125-152.
- Beyond Reception – Mutual Influences between Antique Religion, Judaism, and Early Christianity*, ed. Anders-Christian Jacobsen, Jörg Ulrich, David Brakke, (= Early Christianity in the Context of Antiquity 1; Frankfurt: Peter Lang 2006).
- "The Importance of Genesis 1-3 in the Theology of Irenaeus", i *Zeitschrift für Antikes Christentum/Journal of Ancient Christianity* 8/2 (2005): 299-316.
- Jensen, Jørgen I.: "Det nye menneske. Kirke og kulturel aktivitet i det første årtusind - en udfordring til vor tid?", i *Imago Dei - poesi och bildspråk i fornkyrkan*, red. Samuel Rubenson, (Skellefteå: Artos 2005), ss. 11-30.
- Kahlos, Maijastina: "Die Grenzgestalten und die Konstruktion der Antithesen - incerti in spätantiken Zwischenraum", i *Minerva* 18 (2005).
- "Pompa diaboli. The Grey Area in Urban Festivals in the Fourth and Fifth Centuries", i *Collection Latomus* 287 (2005).
- "Perniciosa ista inanum dulcedo litterarum. The Perils of Charming Literature in Fourth and Fifth Century Texts", i *Maia* 58.1 (2006): 53-67.
- "Religio and superstitio. Retortions and Phases of a Binary Opposition in Late Antiquity", i *Athenaeum* fasc. II (**under publicering** 2006).
- Kanon. Bibelens tilblivelse og normative status. Festschrift til Mogens Müller i anledning af 60-års-fødselsdagen den 25. januar 2006*. Red. af Troels Engberg-Pedersen m.fl. (= Forum for Bibelsk Eksegese 15; København: Museum Tusulanum 2006), 442 s.

- Kiilerich, Bente: "The Imperial Couples in Hagia Sophia", i *The »Demiourgos«* (Professor Hjalmar Torp), (Roma: Bardi 2005).
- Lehmann, Henning: "Det græske og det syriske - især set fra nogle af de antiokenske skolers katedre", i *Et blandet bæger. Studier tilegnet Finn O. Hvidberg-Hansen*, red. Pernille Carstens m.fl., (København: Anis 2005), ss. 146-160.
- "Havde Mellemøsten en middelalder? Nogle kirkehistoriske observationer med udgangspunkt i begrebsparret »græker-barbar« (især hos Theodoret af Kyrrhos)", i *DTT* 68 (2005): 46-64.
- Litteraturen og det hellige. Urtekst - Intertekst - Kontekst.* Red. af Ole Davidsen m.fl. (= Acta Jutlandica LXXX:1, Teologisk Serie 21; Århus: Aarhus Universitetsforlag 2005).
- Luomanen, Petri: "On the Fringes of Canon. Eusebius' View of the »Gospel of the Hebrews«", i *The Formation of the Early Church*, ed. by Jostein Ådna, (Tübingen: Mohr Siebeck 2005), ss. 265-281.
- "Nazarenes", i *A Companion to Second-Century Christian »Heretics«*, ed. Antti Marjanen & Petri Luomanen, (Brill 2005), ss. 279-314.
- "»Let Him Who Seeks Continue Seeking«. The Relationship Between Jewish-Christian Gospels and the Gospel of Thomas", i *Thomasine Traditions in Antiquity ...*, ed. J. Ma. Asgeirsson m.fl., (Leiden: Brill 2006), ss. 119-153.
- Marjanen, Antti: "Montanism. Egalitarian Ecstatic »New Prophecy«", i *A Companion to Second-Century Christian »Heretics«*, ed. Antti Marjanen & Petri Luomanen, (Leiden: Brill 2005), ss. 185-212.
- "Montanism and the Formation of the New Testament Canon", i *The Formation of the Early Church*, ed. Jostein Ådna, (Tübingen: Mohr Siebeck 2005), ss. 239-263.
- "The Portrait of Jesus in the Gospel of Thomas", i *Thomasine Traditions in Antiquity ...*, ed. J. Ma. Asgeirsson et al., (Leiden: Brill 2006), ss. 209-219.
- Mathiassen, Svend Erik: "Minucius Felix, Octavius", i *Til forsvar for kristendommen - tidlige kristne apologeter*, red. Jakob Engberg m.fl., (Fredriksberg: Anis 2006), ss. 269-288.
- Mikkelsen, Gunner B.: "Shared features in the terminology of Chinese Nestorian and Manichaean texts", i *Quinto Congresso Internazionale di Studi sul Manicheismo*, ed. A. v. Tongerloo et al., (Lovanii: Brepols 2005), ss. 263-275.
- Myllykoski, Matti: "Cerinthus", i *A Companion to Second-Century Christian »Heretics«*, ed. Antti Marjanen & Petri Luomanen, (Leiden: Brill 2005), ss. 213-246.
- "Wild Beasts and Rabid Dogs. The Riddle of the Heretics in the Letters of

- Ignatius", i *The Formation of the Early Church*, ed. Jostein Ådna, (Tübingen: Mohr Siebeck 2005), ss. 341-377.
- Nielsen, Helge Kjær, "Apologi i Nytestamentlige Apokryfer", i *Apologetik i Det Nye Testamente*, red. Pilgaard, A. (København: Anis 2005), ss. 143-174.
- Nåden og den frie vilje*. Red. af Bo Kristian Holm og Else Marie Pedersen. (København: Anis 2006), 365 s.
- Nøjgaard, Rasmus: "Kødets opstandelse - krop og ånd i den tidlige kirke", i *Bibliana* 6.2 (2005): 68-74.
- Olsson, Birger: "»Så lyder Herrens ord«. Om apokryferna som helig skrift", i *Kanon. Bibelens tilblivelse og normative status*, red. Troels Engberg-Pedersen m.fl. (København: 2006), ss. 281-294.
- Pearson, Birger A.: "Basilides the Gnostic" i *A Companion to Second-Century Christian »Heretics«*, ed. Antti Marjanen & Petri Luomanen, (Leiden: Brill 2005), ss. 1-31.
- Pedersen, Nils Arne: "Aristides", i *Til forsvar for kristendommen - tidlige kristne apologeter*, red. Jakob Engberg m.fl., (Frederiksberg: Anis 2006), ss. 65-84.
- "Fortolkningen af Judas og Jesus", i *PfB* 96 (2006): 362-370.
- "Kendskabet til Titus af Bostra i syrisk litteratur", i *Et blandet bæger. Studier tilegnet Finn O. Hvidberg-Hansen*, red. Pernille Carstens m.fl., (København: Anis 2005), ss. 179-193.
- Peltomaa, Leena Mari: "Hymnen som teologisk traktat i den kristologiska striden" i *Imago Dei - poesi och bildspråk i fornkyrkan*, red. Samuel Rubenson, (Skellefteå: Artos 2005), ss. 119-136.
- Petersen, Anders Klostergaard: "Apologetik - et Århusprojekt", i *PfB* 96 (2006): 138-145.
- "Himmelbåren i verden - en studie i Diognetbrevet", i *Til forsvar for kristendommen - tidlige kristne apologeter*, red. Jakob Engberg m.fl., (Frederiksberg: Anis 2006), ss. 187-205.
- Piltz, Anders: "Bild och estetik i den tidiga latinska hymndigtningen" i *Imago Dei - poesi och bildspråk i fornkyrkan*, red. Samuel Rubenson, (Skellefteå: Artos 2005), ss. 97-118.
- Rasmussen, Mette Sophia Bøcher: "Like a Rock or like God? The Concept of *Apatheia* in the Monastic Theology of Evagrius of Pontus", i *Studia Theologica* 59 (2005): 147-162.
- Rubenson, Samuel: "Anthony and Pythagoras: A Reappraisal of the Appropriation of Classical Biography in Athanasius' *Vita Antonii*", i *Beyond Reception – Mutual Influences between Antique Religion, Judaism, and Early Christianity*, ed. David Brakke, Anders-Christian Jacobsen and Jörg Ulrich (Frankfurt: Peter Lang 2006), ss. 191-208.

- "The Cappadocians on the Areopagus", i *Gregory of Nazianzus - Images and Reflections*, ed. Jostein Børtnes & Tomas Hägg, (København: Museum Tusculanum 2006), ss. 113-132.
- Räisänen, Heikki: "Marcion" i *A Companion to Second-Century Christian »Heretics«*, ed. Antti Marjanen & Petri Luomanen, (Leiden: Brill 2005), ss. 100-124.
- Skarsaune, Oskar: *Inkarnasjonen - myte eller faktum?* (Oslo: Lunde 2005), 162 s. [Tidl. norsk udgave i 1988].
- We have found the Messiah: Jewish Believers in Jesus in Antiquity.* (= Mischkan 45 / 2005; Jerusalem: Caspari Center for Biblical and Jewish Studies, 2005).
- Steppa, Jan-Eric: "Kristus och Hellas: Bland munkar och magiker i den tidiga kristendomen", *Kyrkohistorisk årsskrift* (2005): 13-22.
- Svartvik, Jesper: "Ordets hydda i Babel, Alexandria, Hippo och Lissabon - Om teodicén som hermeneutisk metod", i *STK 81* (2005): 29-39.
- Thomasine Traditions in Antiquity. The Social and Cultural World of the Gospel of Thomas*, ed. by Jon Ma. Asgeirsson, April D. DeConick and Risto Uro. (= Nag Hammadi and Manichaean Studies 59; Leiden: Brill 2006), xix+307 s.
- Thunberg, Lars: *Äkta kristendom. Från fornkyrkan till vår tid.* (Skellefteå: Artos 2005), 504 s.
- Til forsvar for kristendommen. Tidlige kristne apologeter.* Red. af Jakob Engberg, Anders-Christian Lund Jacobsen og Jörg Ulrich. (= Antikken og kristendommen 4; Frederiksberg: Anis 2006), 380 s.
- Tollefsen, Torstein: "The Holy Spirit and the Transformation of the Cosmos", i *Der Heilige Geist im Leben der Kirche, Pro Oriente, Band XXIX*, (= Wiener patristische Tagungen II; Innsbruck-Wien 2005), ss. 373-379.
- "St. Maximus the Confessor. Philosopher or Theologian", i *Byzantino-Nordica 2004, Papers presented at the international symposium of Byzantine studies held on 7-11 May 2004 in Tartu, Estonia.* (= Acta Societatis Morgensternianae II, Tartu University Press 2005), ss. 73-79.
- "Cosmologia" og "Gregorio Palamas", i *Diccionario de San Gregorio de Nisa*, ed. Lucas Francisco Mateo-Seco & Giulio Maspero, (Monte Carmelo 2006), ss. 228-235, 484-487.
- "The Divine Energeia according to St Gregory of Nyssa", i *Philotheos: International Journal for Philosophy and Theology* 6 (2006) 165-172.
- "St. Gregory of Nyssa's Concept of Hypostasis", i *Church Studies* 3 (The Centre of Church Studies, Nis, Serbia 2006): xx-xx.
- "Theosis according to Gregory", i *Gregory of Nazianzus - Images and Reflections*, ed. Jostein Børtnes & Tomas Hägg, (København: Museum Tusculanum 2006), ss. 257-270.

- Tronier, Henrik: "Ad kanons vildveje. En personlig og universel historie om eksegetisk liv i kanons vold", i *Kanon. Bibelens tilblivelse og normative status*, red. af Troels Engberg-Pedersen m.fl., (København: 2006), ss. 229-241.
- Ulrich, Jörg: "Apologeter og apologetik i det 2. århundrede", i *Til forsvar for kristendommen - tidlige kristne apologeter*, red. Jakob Engberg m.fl., (Frederiksberg: Anis 2006), ss. 17-61.
- "Justin Martyr", i *Til forsvar for kristendommen - tidlige kristne apologeter*, red. Jakob Engberg m.fl., (Frederiksberg: Anis 2006), ss. 85-106.
- Uro, Risto: "The Social World of the Gospel of Thomas", i *Thomasine Traditions in Antiquity ...*, ed. J. Ma. Asgeirsson et al., (Leiden: Brill 2006), ss.19-38.
- Verdoner, Marie: "Cultural Negotiations in the Psychomachia of Prudentius", i *Beyond Reception – Mutual Influences between Antique Religion, Judaism, and Early Christianity*, ed. David Brakke, Anders-Christian Jacobsen and Jörg Ulrich, (Frankfurt: Peter Lang 2006), ss. 227-244.
- "Kristendommens forsvarere i Eusebs 'Kirkehistorie'", i *Til forsvar for kristendommen - tidlige kristne apologeter*, red. Jakob Engberg m.fl., (Frederiksberg: Anis 2006), ss. 341-359.
- Westergaard, Elof: *Opstandelsens billeder – Perspektiver på liv og død*. (København: Anis 2005), 192 s.
- Wiberg Pedersen, Else Marie: "Sygdom til døden. Augustins lære om nåden og den frie afgørelse", i *Nåden og den frie vilje*, red. Bo Kristian Holm og Else Marie Wiberg Pedersen, (København: Anis 2006), ss. 65-84.
- Willert, Niels., "The Reception of Biblical and Greco-Roman Ethics in the Apologetics of the Early Church", i *Beyond Reception – Mutual Influences between Antique Religion, Judaism, and Early Christianity*, ed. David Brakke, Anders-Christian Jacobsen, Jörg Ulrich (Frankfurt: Peter Lang 2006), ss. 89-116.
- "Tertullian", i *Til forsvar for kristendommen*, red. Jakob Engberg m.fl., (København: Anis 2006), ss. 233-268.
- Ådna, Jostein: "The Formation of the Early Church - An Introduction", i *The Formation of the Early Church*, ed. by Jostein Ådna, (Tübingen: Mohr Siebeck 2005), ss. 1-16.
- Aasgaard, Reidar, "Children in Antiquity and Early Christianity: Research History and Central Issues", i *Familia 33* (Salamanca, Spania 2006): 23-46.

ÖVERSÄTTNINGAR

- Ápostolsku fedrarnir i føroyskari tyding.* Martin R. Jacobsen tyddi. (Tórshavn: Føroyskt Kirkjumál 2005), 311 s.
- Arentzen, Thomas: "‘Kom og ta del!’ – Romanos’ Julehymne og dens liturgiske kontekst", *Norsk Teologisk Tidsskrift* 107 (2006): 122-137
- Athanasios av Alexandria: *Mot hedningarna och Om inkarnationen.* Övers. av Olof Andréén (Skellefteå: Artos 2006), 148 s.
- Augustinus: *Tolkning och retorik. De doctrina christiana.* Övers. av Lars Nyberg, fackgranskning Per Beskow, inledning av Anders Piltz. (Stockholm: Artos & Norma 2006), 187 s.
- Egeria: *Resebrev från det heliga landet.* Översättning och textintroduktion av Christina Sandquist Öberg. Historisk inledning och kommentar av Per Beskow. (Skellefteå: Artos 2006), 158 s.
- Filokalia 1.* [Översättning av Bengt Pohjanen. Texter av Jesaja Eremiten och Evagrius. Fler böcker väntas inom de närmaste åren och målet är att översätta hela Filokalian till svenska.] (Skellefteå: Artos 2006)
- Hallbäck, Geert: "Muratoris Kanon. Indledning - Oversættelse – Kommentar" i *Kanon. Bibelens tilblivelse og normative status*, red. Troels Engberg-Pedersen m.fl., (= Forum for Bibelsk Eksegese 15; København 2006), ss. 143-167.
- Johannes av Damaskus: *Tre tal mot dem som avvisar de heliga bilderna.* Övers. av Olof Andréén. [**Under förberedelse** på Artos förlag]
- [Origenes:] "Uddrag af Origenes: De principiis IV.1.1-6", [Oversat af Anders-Christian Jacobsen], i *Nåden og den frie vilje*, red. af Bo Kristian Holm og Else Marie Wiberg Pedersen, (København: Anis 2006), ss. 58-62.
- [Origenes:] "Uddrag af Origenes: Philokalia XXIII.7-8", [Oversat af Anders-Christian Jacobsen], i *Nåden og den frie vilje*, red. af Bo Kristian Holm og Else Marie Wiberg Pedersen, (København: Anis 2006), ss. 63-64.
- [Petrus Diaconus:] "Om de heliga platserna", Översättning av Christina Sandquist Öberg, i *Egeria, Resebrev från det heliga landet*, (Skellefteå: Artos 2006), ss. 135-146.
- Pedersen, N.A. (udg.): *Manichaeon Homilies*, (= Corpus Fontium Manichaeorum: Series Coptica; Vol. 3; Turnhout: Brepols 2006).
- [Symeon den nye teologen] *Ljusets källa. Trettio andliga hymner av Symeon den nye teologen.* Övers. av Olof Andréén. (Skellefteå: Artos 2006), 212 s.

NORDISK PATRISTIK 1997 – 2000

En bibliografisk oversigt af Holger Villadsen

Efterfølgende bibliografiske oversigt fortsætter tre tidligere oversigter, der er bragt her i *Meddelanden*: i nr. 5 (1990) bragtes en oversigt over udgivelser i de otte år fra 1981 til 1988, i nr. 10 (1995) en oversigt over de efterfølgende fire år fra 1989 til 1992 og i nr. 19 (2004) en oversigt over perioden 1993 – 1996.

Oplysningerne findes også på internettet på adressen www.patristik.dk. Det er dog noget arbejdskrævende at ajourføre den løbende, da jeg bruger en ret elementær teknik. Det ville være mere effektivt at lægge databasen direkte ud på internettet, men det vil være en meget dyrere løsning og desuden også sværere at finde for søgemaskinerne. Så indtil videre bliver internetversionen ajourført med års forsinkelse. Men hvis forfatterne sender oplysninger om nye publikationer direkte til mig, skal jeg nok kvittere ved at lægge oplysningerne ud på internettet med det samme. Min e-mail-adresse er: hvi@km.dk.

Der er anvendt den samme systematiske disposition som tidligere. I afsnit A bringes litteratur om de patristiske forfattere, først generel litteratur og derefter de enkelte forfattere i alfabetisk rækkefølge. I afsnit B er anført litteratur om specielle emner, der ikke er knyttet til en bestemt forfatter. Det sidste afsnit C omfatter et udvalg af generelle kirkehistoriske fremstillinger af relevans for den patristiske periode. Udover de traditionelle forkortelser for nordiske tidsskrifter, har jeg brugt følgende specielle forkortelser:

MCPL	Meddelanden från Collegium Patristicum Lundense, Lund
PF	Præsteforeningens Blad, København
SPB 1 (1998)	Svenskt patristiskt bibliotek I: Gudstjänst och kyrkoliv.
SPB 2 (2000)	Svenskt patristiskt bibliotek II: Martyrer och helgon.

Fyldigere bibliografiske oplysninger findes i afsnittet med tekstsamlinger.

A. PATRISTISKE FORFATTERE

1. GENEREL LITTERATUR

Forskningshistorie

- 1997 BØRRESEN, Kari Elisabeth: Recent and Current Research on Women in the Christian Tradition. i: *Studia Patristica* 29, ed. Elizabeth A. Livingstone, Leuven 1997, 224-231.
- 1998 GILHUS, Ingvild Sælid: Sophias tjenere. Gnosticisme og gnostiske studier i Norge. i: *Enhet i mangfold? 100 år med religionshistorie i Norge*, red. Inger Marie Ruud & Sigurd Hjelde, Oslo 1998, 62-80.

- 2000 BØRRESEN, Kari E.: The Gender of Religion. Women's Studies of the Christian Tradition. i: *Køn, religion og kvinder i bevægelse*, ed. Anette Warring, Roskilde: Inst. for historie og samfundsforhold Roskilde Universitetscenter 2000, 20-38.
- 2000 HALLONSTEN, Gösta: Harnack, helleniseringen och frågan om trons inkulturation – Några synspunkter. i: *Med hjärtats öga. Studier och essayer tillägnade Lars Cavallin på sextioårsdagen 15 augusti 2000*, red. Ann Blücker och Kjell Blücker, Vejbystrand: Catholica 2000, 239-252.
- 2000 THOMSEN, Niels: Teologi, historie og dogmatik. i: *Fønix* 24 (2000), 138-153. [Om Leif Granes oldkirkestudier].

Virkningshistorie

- 1998 *Auctoritas Patrum II. Neue Beiträge zur Rezeption der Kirchenväter im 15. und 16. Jahrhundert. New Contributions to the Reception of the Church Fathers in the 15th and 16th Century.* Eds. Leif Grane, Alfred Schindler, Markus Wriedt. (= Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte, Mainz, Beiheft 44), Mainz: Verlag von Zapern 1998, XIII+324 s.
- 1999 JOHANSSON, Torbjörn: Reformationens huvudfrågor och arvet från Augustinus. En studie i Martin Chemnitz' Augustinusreception. (= Församlingsfakultetens skriftserie 3), Göteborg: Församlingsförlaget 1999, 317 s. [Akad. avh., Lund].

Bibliografi

- 1997 *Celebrating Creativity. Essays in honour of Jostein Børtnes*, edited by Knut Andreas Grimstad & Ingunn Lunde. Bergen: Dept. of Russian Studies 1997, XIX+350 s. [Bibliografi for Jostein Børtnes, s. 337-344].
- 1997 MIKKELSEN, Gunner B.: *Bibliographia Manichaica. A Comprehensive Bibliography of Manichaeism through 1996.* (= Corpus Fontium Manichaeorum, Series Subsidia 1), Turnhout: Brepols 1996, XLVI+314 s.
- 1997 VILLADSEN, Holger: [Medarbejder på] *Bibliographia Patristica. Internationale patristische Bibliographie.* In Verbindung mit vielen Fachgenossen herausgegeben von Knut Schäferdiek, XXXIII – XXXV: Die Erscheinungen der Jahre 1988–1990. Berlin – New York: Walter de Gruyter 1997, LVII+705 s.
- 1998 LERDAM, Henrik: *Danske middelalderforskere – en oversigt.* (= Skrifter udg. af Inst. for Historie ved Københavns Univ. 19), Kbh.: Museum Tusulanum 1998, 162 s.
- 1999 VILLADSEN, Holger: *Nordisk oversættelser af patristisk litteratur 1577-1998.* i: MCPL 14 (Lund 1999), 12-45.

Leksika

- 1997 HALLBÄCK, Geert, Hans J. LUNDAGER JENSEN og Bertil WIBERG: *Gads Bibelleksikon*, bd. 1-2. Kbh.: Gad 1997, ca. 980 s.
- 2000 BESKOW, Per: *Lectio divina – en guide till kristen spiritualitet.* Skellefteå: Artos 2000, 156 s.

Samleværker (blandet litteratur)

- 1997 *Celebrating Creativity. Essays in honour of Jostein Børtnes*, ed. Knut Andreas Grimstad & I. Lunde. Bergen: Dept. of Russian Studies 1997, XIX+350 s.
- 1997 PEARSON; Birger A.: *The Emergence of the Christian Religion. Essays on Early Christianity.* Harrisburg Pa. 1997, XIV+241 s.
- 1998 GRANE, Leif: *Kristendommen i historien. Udvalgte artikler 1950-96.* (= Kirkehistoriske Studier, 3. række 5, udg. af Institut for Kirkehistorie, Københavns Universitet), Kbh.: C.A. Reitzels Forlag 1998, 329 s.
- 1998 LOUTH, Andrew: *Kirkefædrene.* (= *Visdomsord*), Århus: Hovedland 1998, 68 s.

- 1999 Historien om Jesus og Jesus i historien. Red. af Marianne Aagaard Skovmand og Søren Giversen. [Søborg]: DR Multimedie 1999, 335 s.
- 1999 Patristica Nordica 5. Föreläsningar hållna vid det femte Nordiska patristikermötet i Lund 20-23 augusti 1997. Red. Samuel Rubenson & Sten Hidal. (= Religio 51), Lund: Teologiska Institutionen i Lund 1999, 140 s.
- 1999 The World of Ancient Magic. Papers from the first International Samson Eitrem Seminar at the Norwegian Institute at Athens, 4-8 May 1997, ed. David R. Jordan, Hugo Montgomery and Einar Thomassen. Bergen: Norwegian Institute at Athens 1999.

Palæografi

- 2000 Paul GÉHIN et Stig FRØYSKOV: Nouvelles découvertes sinaïtiques - à propos de la parution de l'inventaire des manuscrits grecs. i: Revue des études byzantines 58 (2000), 167-184.

Tekstsamlinger

- 1998 Svenskt patristiskt bibliotek, huvudred. Samuel Rubenson. Band 1: Gudstjänst & kyrkoliv, red. Per Beskow. Skellefteå: Artos 1998, 226 s. [Forkortelse: SPB 1 (1998)]
- 1999 Kildesamling til kristendoms-kunnskap med religions- og livs-synsorientering. Bind 1: Kristendommen, Islam, red. af Tarald Rasmussen og Einar Thomassen. Oslo: Nasjonalt læremiddelscenter 1999, 284 s.
- 2000 Den Levende kjærlighets flamme. Kristen mystikk fra Augustin til vår tid. Red. Jan-Erik Ebbestad Hansen. (= Ad fontes), Oslo: Gyldendal 2000, 248 s. [Om Augustin og Dionosios Areopagiten].
- 2000 Svenskt patristiskt bibliotek, huvudred. Samuel Rubenson. Band 2: Martyrer och Helgon, red. Samuel Rubenson. Skellefteå: Artos 2000, 287 s. [Forkortelse: SPB 2 (2000)].
- 2000 HALLDORF, Peter: Kyssa spår. Daglig läsning från den tidiga kristna kyrkan. Urval av Peter Halldorf. Göteborg: Concordia 2000, 407 s.

Patristiske forfattere generelt

- 2000 HALLDORF, Peter: 21 kyrkofäder. Historien om hur kristendomen formades. Göteborg: Cordia 2000, 331 s. [Dansk version 2002].

2. DE ENKELTE FORFATTERE (ALFABETISK)

Ambrosius

- 1999 Om mysteriene. En dåpskatekese av Ambrosius, biskop av Milano. Dåb og undervisning i oldkirken. Innledning, oversettelse og kommentar ved Asle Dingstad. (= Kristne klassikere), Oslo: Luther 1999, 79 s.

Athanasios

- 1997 HÄGG, Tomas: After 300 years – A new, critical edition of the Greek Life of St. Antony. Review Article. i: CM 48 (1997), 267-281, (= Memoriae Holger Friis Johansen dedicata).
- 1999 HELLEMO, Geir: Mennesket i støpeskjeen. i: NTT 100 (1999), 93-104.

Augustin

- 1997 Augustinus: Guds stad. De utfästa målen. Bok IXX-XXII i översättning av Bengt Ellenberger med inledning av Bent Dalsgaard Larsen. Skellefteå: Artos Bokförlag 1997, 355 s.

- 1997 ALEX, Benny: Augustin. Den kristne kirkes store lærefader, 354-430. København: Scandinavia 1997, 48 s.
- 1997 ALEXANDERSON, Bengt: Adnotationes criticae ad libros sancti Augustini De civitate Dei. i: *Electronic Antiquity* 3/7 (1997), 1-25.
- 1997 FRIIS JOHANSEN, Karsten: The Minds Discovery of itself – Augustine on Self-knowledge with a view to the Pagan Tradition. i: *Elementa. Schriften zur Philosophie und ihrer Problemgeschichte* 69 (1997), 67-82.
- 1997 HAYSTRUP, Helge: Augustin-studier IX. Den dystre baggrund for troens glæde. Kampen mod Pelagianismen. København: C.A. Reitzel 1997, 336 s.
- 1997 HAYSTRUP, Helge: En kirkefader spiller på harpe. Augustin om seksualitet og ægteskab. i: *Reflex* 8 (1997, nr. 27), 16-27.
- 1997 HAYSTRUP, Helge: Ordo amoris. Augustins syn på seksualitet og ægteskab. i: *DTT* 60 (1997), 99-114.
- 1997 HEGNA, Liv: Augustin og kjærligheten. Oslo 1997, 94 bl. [Hovedopgave i filosofi ved Universitetet i Oslo].
- 1997 RAIKAS, Kauko K.: The State Juridical Dimension of the Office of the Bishop and the Letter 153 of St. Augustine to Vicarius Africae Macedonius. i: *Studia Ephemeridis Augustinianum* 58 (Roma 1997), xx.
- 1997 RANNIKKO, Esa: Liberum arbitrium and nessesitasl. A philosophical inquiry into Augustine's conception of the will. (= *Schriften der Luther-Agricola-Gesellschaft, Serie A*, 40), Helsinki: Luther-Agricola-Society 1997, 262 s.
- 1997 SVENSSON, Henrik: Vad är en emotion? Epiltetos' och Senecas syn på emotioner och Augustinus' kritik av deras synsätt. i: *Vidgade perspektiv*, red. Henrik Svensson (= *Uppsala philosophical studies* 47), Uppsala 1997, 61-70.
- 1997 WINTER, David: Augustinus, sammanställd och introducerad av David Winter. Översatt av Kerstin Gårsjö. Örebro: Libris 1997, 46 s.
- 1998 Augustin: De doctrina christiana. Ein kristen retorikk. Om kristen opplæring. Omsetjing og innleiing v. Hermund Slaattelid. Oslo: Det Norske Samlaget 1998, 267 s.
- 1998 Augustin: Svanens sang – udvalgte prædikener. Oversat af Helge Haystrup. Kbh.: C.A. Reitzels Forlag 1998, 330 s.
- 1998 ALEXANDERSON, Bengt: Adnotationes criticae in libros »De Trinitate« Augustini. i: *Electronic Antiquity* 4/2 (1998), 1-20.
- 1998 DAGEMARK, Siver: The Praeceptum according to Possidius' Vita Augustini. i: *Studia Ephemeridis Augustinianum* 62 (1998), 369-377. (= *Il monachesimo occidentale dalle origini all Regula Magistri*).
- 1998 DALSGAARD LARSEN, Bent: Augustin om nåde og frihed. i: *DTT* 61 (1998), 81-105.
- 1998 ELIASSON, Rune: Augustinus – kyrkofadern. i: *Julhälsningar till församlingarna i Göteborgs stift* 88 (Göteborg 1998), 75-91.
- 1998 HAYSTRUP, Helge: Augustin som skriftfortolker og prædikant – af senantikken hermeneutik. i: *Reflex* 8 (1998, nr. 28), 33-42.
- 1999 Augustins filosofiske dialoger, bind 1: Mod akademikerne – Et lykkeligt liv – Verdensordenen. Oversat af Torben Damsholt. Frederiksberg: Anis 1999, 199 s.
- 1999 Augustin: Om læreren – Om det lyksalige liv. Oversat og udgivet af Niels Henningsen. Frederiksberg: Det lille Forlag 1999, 112 s.
- 1999 ALEXANDERSON, Bengt: Adnotationes criticae in Augustini In Iohannis evangelium tractatus. i: *Electronic Antiquity* 5/1 (1999)
- 1999 BØRRESEN, Kari E.: Augustin og Thomas Aquinas. Gudsilde, mannkilde, kvinnekilde. i: *Kjønnsperspektiver i filohistorien*, ed. L.M. Rustad & H. Bondevik, Oslo 1999, 53-62.
- 1999 CHRISTENSEN, Jørgen Bo: Hjertets uro. Om begær og behov hos Augustin og Freud. i: *PB* 89 (1999), 614-626.

- 1999 DAGEMARK, Siver: Prayer as a hagiographic motif in Vita Martini and Vita Augustini. i: *Studia Ephemeridis Augustinianum* 66 (1999), 361-388. (= XXVII Incontro di studiosi dell' antichità cristiana, Roma, 7-9 maggio 1998).
- 1999 DALSGAARD LARSEN, Bent: Kristningen af nyplatonismen hos Augustin. i: *Patristica Nordica* 5 (= *Religio* 51), Lund 1999, 119-137.
- 1999 GRANE, Leif: Expositio quarundam propositionum de Romanos. Augustins tidlige forsøg på en fortolkning af Romerbrevet. i: *Arken* 21 (Kbh. 1999), 15-26.
- 1999 HAYSTRUP, Helge: Augustin-studier X. Fra Grundtvig til Augustin. København: C.A. Reitzel 1999, 179 s.
- 1999 HAYSTRUP, Helge: Augustin-studier XI. Skriftsyn, skriftudlægning og skriftforkyndelse. København: C.A. Reitzel 1999, 218 s.
- 1999 HAYSTRUP, Helge: Hermeneutiske iagttagelser i Augustins forkyndelse. På internetadressen: www.filosofi.net/artikler/haystrup_081199.html.
- 1999 JOHANSSON, Torbjörn: Reformationens huvudfrågor och arvet från Augustinus. En studie i Martin Chemnitz' Augustinusreception. (= Församlingsfakultetens skriftserie 3), Göteborg: Församlingsförlaget 1999, 317 s. [Akad. avh., Lund].
- 1999 MONTGOMERY, Hugo: Bytet från Egypten. Origenes, Augustinus och Cassiodorus om det hedniska kulturarvet. i: *Dannelse – Humanitas – Paideia*, red. Ø. Andersen, Oslo 1999, 129-137.
- 1999 PEDERSEN, Jørgen: Gudserkendelse og gudsbillede i Augustins De Trinitate. i: *Fra Augustin til Johs. V. Jensen. Essays og afhandlinger af Jørgen Pedersen*, København 1991, 9-39.
- 1999 RAIKAS, Kauko K.: Audientia episcopalis: Problemática entre Estado e Iglesia en Augustin. i: *Augustinus* 44 (Madrid 1999), 172-175.
- 2000 Augustin: Bekjennelser [utdrag]. Til norsk ved Oddmund Hjelde. i: *Den Levende kjærlighets flamme*, red. Jan-Erik Ebbestad Hansen, (= *Ad fontes*), Oslo: Gyldendal 2000, 29-49.
- 2000 Augustins filosofiske dialoger, bind 2: Enetaler - Sjælens udødelighed – Sjælens omfang. Indledning og overs. af Torben Damsholt. Frederiksberg: Anis 2000, 160 s.
- 2000 Augustin: Om sjelens storhet [utdrag]. Til norsk ved Egil Kragggerud. i: *Den Levende kjærlighets flamme*, red. Jan-Erik Ebbestad Hansen, (= *Ad fontes*), Oslo: Gyldendal 2000, 29-49.
- 2000 Augustin, samlet og introduceret af David Winther, dansk udgave ved Jakob Brønnum. (= *Visdomsord*), Århus: Hovedland 2000, 48 s.
- 2000 ALEXANDERSON, Bengt: Adnotationes criticae et interpretationes in libros aliquot Augustini contra donatistas. i: *Electronic Antiquity / Communicating the Classics* 5.3 (2000).
- 2000 ERIKSEN, Trond Berg: Augustin – Det urolige hjertet. Oslo: Universitetsforlaget 2000, 351 s.
- 2000 HAYSTRUP, Helge: Augustin-studier XII. Næstekærlighedens problematik. København: C.A. Reitzel 2000, 163 s.
- 2000 KIEFFER, René: Le plaisir de raconter sa vie: Augustin, Rousseau et Sartre. i: *Språkets speglingar. Festskrift till Birger Bergh*, ed. Arne Jönsson och Anders Piltz, Lund 2000, 537-547.
- 2000 DAGEMARK, Siver: Funeral as a hagiographic motif in Vita Augustini and some other biographies of bishops. i: *Augustinianum* 40 (Roma 2000), 255-289.
- 2000 DAGEMARK, Siver: Possidius' use of the Bible. An Examination of Intertextuality in Vita Augustini. i: *Studia Ephemeridis Augustinianum* 68 (2000), 175-218. (= *L'esegesi dei patri latini dalle origini a Gregorio Magno*, XXVIII Incontro di studiosi dell' antichità, Roma, 6-8 maggio 1999).

- 2000 PUUSAARI, Saija: Augustinuksen kristologia teoksen *De gratia Christi et de peccato originali*. Helsinki 2000.
- 2000 SIGURDSON, Ola: *Hungerns väg. Om Gud, kyrka och mångfald*. Lund: Arcus förlag 2000, 208 s.

Basilios

- 1997 Basilios von Caesarea: *Homilien zum Hexaemeron*. Hrsg. v. Emmanuel Amand de Mendieta und Stig Y. Rudberg. (= *Die griechischen christlichen Schriftsteller der Ersten Jahrhunderte, Neue Folge, Band 2*), Berlin: Akademie Verlag 1997, XXI+235 s.
- 1998 Basilios den store: *Hexaemeron. Nio homilier om skapelsen*. Inledning och översättning av Stig Y. Rudberg. Skellefteå: Artos 1998, 157 s.

Benedikt af Nurcia

- 1998 Benedikts regel. Oversættelse, indledning og kommentar af Brian Møller Jensen. Kbh.: Tusculanum 1998, 186 s.
- 1998 [Gregor den Store:] *Den helige Benedictus liv. Andra boken av påven Gregorius Dialoger: Om den vördnadsvärde abboten Benedictus liv och underverk*. Översatt och utgiven av Bengt Högberg, med en efterskrift om Dialogernas tillkomst och syfte ac Michaela Puzicha. Skellefteå: Artos 1998, 166 s.

Cassiodor

- 1999 MONTGOMERY, Hugo: *Bytet från Egypten. Origenes, Augustinus och Cassiodorus om det hedniska kulturarvet. i: Dannelse – Humanitas – Paideia*, red. Ø. Andersen, Oslo 1999, 129-137.
- 1999 SØBY CHRISTENSEN, Arne: *Cassiodorus and the Making of a History of the Goths. i: Analecta Romana Instituti Danici 21 (1999), 173-177.*

Clemens af Alexandria

- 1998 HÄGG, Henny Fiskå: *Att lära känna den outgrundlige. Klemens av Alexandria och den apofatiska teologin. i: Pilgrim 5 (1998), hefte 2, 40-45.*
- 1999 HÄGG, Henny Fiskå: *Gudserkjennelse eller gnosis hos Klemens av Aleksandria. i: NTT 100 (1999), 116-121.*
- 2000 HÄGG, Henny Fiskå: *Language and Negativity. Apophaticism in Theology and Literature*. Oslo: Novus Press 2000, 94 s.

Clemens Romanus

- 1998 BAKKE, Odd Magne: »Why do we divide and tear asunder the members of Christ?» (1 Clement 46:7). A Rhetorical analysis of the First Letter of Clement with Special Emphasis on the language of Unity and Sedition. Stavanger: Misjonshøgskolans forl. 1998, V+401 s. [Doktorafhandling ved Universitet i Oslo].
- 1998 MONTGOMERY, Hugo: [Anmeldelse af] Odd Magne Bakke: »Why do we divide and tear asunder the members of Christ?» i: NTT 99 (1998), 236-242.
- 1999 JACOBSEN, Martin Restorff: *Salige de præster, som slap for at blive afskediget. Bibeltid over 1. Klem. 44. i: PB 89 (1999), 186-193.*

Cyprian

- 1997 MONTGOMERY, Hugo: *The Man with the Net and the Sorrowful Youth. Pictures and Visions in St. Cyprian. i: Ultra terminum vagiari. Scritti in onore di Carl Nylander*, ed. B. Magnusson m.fl., Roma 1997, 221-225.
- 1999 Bakke, Odd Magne: *Kyrkjeleg einskap hos Cyprian – eit spørsmål om kjærleik og tolmod. i: NTT 100 (1999), 105-115.*

Didascalia Apostolorum

1998 Ur Apostlarnas undervisning, [oversat af Bo Holmberg]. i: SPB 1 (1998), 129-153.

Dionysios af Tel-Mahre (Pseudo-)

1999 WITAKOWSKI, Witold: Sources of Pseudo-Dionysius of Tel-Mahre for the Christian epoch of the first part of his Chronicle. i: After Bardaisan. Studies on continuity and change in Syriac Christianity in Honour of Prof Han J.W. Drijvers, ed. by G.J. Reinink and A.C. Klugkist, (= Orientalia Lovaniensia Analecta 89), Leuven 1999, 329-366.

Dionysios Areopagiten

1997 BALL, Hugo: Dionysios Areopagita. Med en introduktion av Robert Braun och en efterskrift av Daniel Andreae. [Oversat til svensk af Alf Ahlberg]. 2. uppl. Skellefteå: Artos 1997. [1. uppl. Stockholm 1960]

1998 Dionysios Areopagiten: Den mystiske teologi. De guddommelige navne. Oversat fra græsk og med efterskrift af Klara Preben-Hansen, med indledning af C.E. Rolt. (= Visdomsbøgerne), Kbh.: Sankt Ansgar 1998, 197 s.

2000 Dionysios Areopagiten; Den mystiske teologi. Brev til Timoteus. Til norsk ved Jens Braarvig. i: Den Levende kjærlighets flamme, red. Jan-Erik Ebbestad Hansen, (= Ad fontes), Oslo 2000, 50-61.

Egeria

1998 Ur Egeria, Vallfärd till heliga platser. i: SPB 1 (1998), 108-116.

Euseb af Kæsarea

1997 Eusebiuksen kirkkohistoria. Kreikan kielestä kääntänyt sekä johdannella ja selityksillä varastanut Ivar A. Heikel. Helsingissä: Otava 1997, 520 s. [Svensk översättning i 1937].

1998 MONTGOMERY, Hugo: Conversion ad literature. Eusebius on Constantine's vision in the Vita Constantini. i: Classica Cracoviensia 1998, 107-114.

1999 [Witakowski, Witold] Richard W. BURGESS & Witold WITAKOWSKI: Studies in Eusebian and Post-Eusebian Chronography. (= Historia, Einzelschriften 135), Stuttgart: Steiner 1999, 358 s.

1999 WITAKOWSKI, Witold: The Chronicle of Eusebius; its type and continuation in Syriac historiography. i: Aram Periodical 11-12 (1999-2000), 419-437.

2000 MONTGOMERY, Hugo: The Portrait of Licinius in Eusebius. i: SO 75 (2000), 130-138.

Gregor af Nazianz

1997 BERGMANN, Sigurd: Gregory of Nazianzen's Theological Interpretation of the Philosophy of Nature in the Doctrine of the Four Elements. i: Geist, der lebendig macht. Lavierungen zur ökologischen Befreiungstheologie, Frankfurt am Main 1997, 82-89.

1997 BERGMANN, Sigurd: Die Welt als Ware oder Haushalt? Die Wegwahl der trinitarischen Kosmologie bei Gregor von Nazianz. i: Geist, der lebendig macht. Lavierungen zur ökologischen Befreiungstheologie, Frankfurt am Main 1997, 112-124. [Først udgivet i 1993].

2000 BØRTNES, Jostein: Eros Transformed. Same-Sex Love and Divine Desire. Reflections on the Erotic Vocabulary in St. Gregory of Nazianzus's Speech on St. Basil the Great. i: Greek Biography and Panegyric in Late Antiquity, ed. Tomas Hägg and Philip Rousseau, (= The Transformation of the Classical Heritage 31), University of California Press 2000, 180-193.

Gregor af Nyssa

- 1998 RUBENSON, Samuel: Den hemlighetsfulle kysen. Sångernas sång hos Gregorios av Nyssa. i: Vår Lösen 2/3 (1998), 134-138.
- 1999 Gregorios av Nyssa: Den heliga Makrinas liv och Om själen och uppståndelsen. Översättning med inledning av Sten Hidal. Skellefteå: Artos 1999, 132 s.
- 2000 BERGEHAMMAR, Stephan: Kan man tala om Gud? Det centrala temat i Gregorios av Nyssas Contra Eunomium II. i: Med hjärtats öga. Studier och essayer tillägnade Lars Cavallin på sextioårsdagen 15 augusti 2000, red. Ann Blücker och Kjell Blücker, Vejrbystrand: Catholica 2000, 83-100.

Gregor den Store

- 1998 [Gregor den Store:] Den helige Benedictus liv. Andra boken av påven Gregorius Dialoger: Om den vördnadsvärde abboten Benedictus liv och underverk. Översatt och utgiven av Bengt Högberg, med en efterskrift om Dialogernas tillkomst och syfte ac Michaela Puzicha. Skellefteå: Artos 1998, 166 s.

Hieronymus

- 1999 NORDERVAL, Øyvind: Hieronymus og Romas fall. i: Kirke og Kultur 104 (Oslo 1999), 107-123.
- 2000 [Hieronymus:] Den heliga Paulos' liv. Overs. Bengt Ellenberger. i: SPB 2 (2000), 149-161.
- 2000 [Hieronymus:] Brevet om Marcella. Overs. Bengt Ellenberger. i: SPB 2 (2000), 181-193.

Ignatius

- 1997 HAYSTRUP, Helge: Efterfølgelse som skæbnefællesskab med Kristus, hos Ignatios af Antiokia. i: PB 87 (1997), 550-553.
- 2000 KIEFFER, René: La demeure divine dans le temple et sur l'autel chez Ignace d'Antioche. i: La cité de Dieu / Die Stadt Gottes. 3. Symposium Strasbourg, Tübingen, Uppsala, 19.-23. September 1998 in Tübingen, hrsg. Martin Hengel, (= Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 129), Tübingen: Mohr 2000, 287-301.

Irenæus

- 1997 IRENAEUS: Bevis för den apostoliska förkunnelsen. Översättning av Olof Andrén. Skellefteå: Artos 1997, 85 s.
- 1997 GRUNDTVIG, N.F.S.: Optegnelser med titlen Irenæus, transkriberet og kommenteret af Ulla Kiel. i: Grundtvig Studier, Kbh. 1997, 16-28.
- 1997 JACOBSEN, Anders-Christian: Afgrænsningen mellem sand og falsk skriftfortolkning hos Irenæus og Grundtvig. i: Grundtvig Studier, Kbh. 1997, 29-52.
- 1997 WINGREN, Gustaf: Människa och kristen. En bok om Irenaeus. Skellefteå: Artos 1997, 143 s. [1. uppl., Verbum 1983]
- 1998 GRUNDTVIG, N.F.S.: Irenæus. 3die Bogs 40de Kapitel, transkriberet ved H. Høirup og kommenteret ved Anders-Christian Jacobsen. i: Grundtvig Studier, Kbh. 1998, 9-20.
- 1999 IRENAEUS: Mod kætterne. Oversættelse af Ulla Kiel. Indledning og redaktion af Anders-Christian L. Jacobsen. Frederiksberg: Anis 1999, 170 s.
- 1999 JACOBSEN, Anders-Christian: Opstandelsens menneske. En undersøgelse af forholdet mellem antropologien og eskatologien hos Irenæus og Origenes. Ph.d.-afhandling, Århus 1999, 370 s.

Jakob af Sarug

- 2000 GLENTHØJ, Johannes B.: Jakob af Sarug. En syrisk prædikant i 500-tallet – især ud fra hans prædikener om Kain og Abel. i: MCPL 15 (Lund 2000), 32-48.

Johannes Chrysostomos

- 1997 PERSIANI, Giuseppe: Contributions sur l'authenticité de l'homélie chrysostomienne De Chananaea (CPG 4529). i: CM 48 (1997), 283-307.
- 1998 HIDAL, Sten: Jobs seger. I Johannes Chrysostomos kommentar till Jobs bok. i: Pilgrim 5 (1998), hefte 3, 42-44.
- 1998 HIDAL, Sten: Johannes Chrysostomos. Fornkyrkans Job och Paulus. i: Pilgrim 5 (1998), hefte 3, 45-49.
- 1998 PERSIANI, Giuseppe: Notes sur les deux antiques versions latine de l'homélie chrysostomienne De Chananaea (CPG 4529). i: CM 49 (1998), 69-93.

Justin

- 1998 SKARSAUNE, Oskar: Justin Martyr i diskusjon om den ene sanne Gud. i: Én sann Gud. Monoteismen og det første bud i missiologisk perspektiv, ed. E. Sjaasted & K. Valén, Fjellheug Misjonshøgskola 1998, 126-145.

Markion

- 1997 RÄISÄNEN, Heikki: Marcion and the Origins of Christian Anti-Judaism. i: Temenos 33 (1997), 121-136.
- 1997 RÄISÄNEN, Heikki: Marcion, Muhammed and the Mahatma. Exegetical perspectives on the encounter of cultures and faiths. London: SCM Press 1997, 293 s.

Maximos Bekender

- 1997 THUNBERG, Lars: Maximos Confessor och antik kosmologi. i: MCPL 12 (1997), 24-44.
- 1999 THUNBERG, Lars: Människan och kosmos. Maximos Bekännarens teologiska vision. Skellefteå: Artos 1999, 200 s. [Bearb. overs. af »Man and the Cosmos«].
- 2000 TOLLEFSEN, Torstein: The Christocentric Cosmology of St. Maximus the Confessor – a Study of his Metaphysical Principles. (= Acta humaniora nr. 72), Universitet i Oslo 2000, 304 s. [Disp. ved Det historisk-filosofiske fakultet.]

Melito af Sardes

- 1997 Meliton av Sardes: Om påsken. Den eldste kristne påskepreken. Oversatt og kommentert av Oskar Skarsaune. (= Kristne klassikere), Oslo: Luther 1997, 96 s.

Methodios [Pseudo]

- 2000 WITAKOWSKI, Witold: The eschatological program of the Apocalypse of Pseudo-Methodios. Does it make sense? i: Rocznik Orientalistyczny 53:1 (Warszawa 2000), 33-42.

Origenes

- 1997 WREDE, Gösta: Origenes om grunderna och målet. Introduktion, översättning, kommentar. (= Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala Studies in Faiths and Ideologies 6), Stockholm: Almquist & Wiksell 1997, 126 s.
- 1999 JACOBSEN, Anders-Christian: Opstandelsens menneske. En undersøgelse af forholdet mellem antropologien og eskatologien hos Irenæus og Origenes. Ph. d.-afhandling, Århus 1999, 370 s.
- 1999 RUBENSON, Samuel: Origin in the Egyptian monastic tradition of the fourth century. i: Origeniana Septima. Origenes in den Auseinandersetzung des 4. Jahrhunderts, ed. W.A. Bienert & U Kühneweg, (= Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaviensium), Leuven 1999, 319-337.
- 2000 JACOBSEN, Anders-Christian: Origenes' teologiske univers. Frelshistorie og antik systembygning. i: DTT 63 (2000), 241-266.

Palladios

- 1998 PALLADIOS: Ökenfäderna. Översättning, inledning och kommentar av Sture Linnér. Skellefteå: Artos 1998, 163 s.

Photios

- 1999 HÄGG, Tomas: Photius as a Reader of Hagiography. Selection and Criticism. i: *Dumbarton Oaks Papers* 53 (1999), 43-58.

Possidius

- 1997 DAGEMARK, Siver: Possidius' idealised Description of St. Augustine's Death. i: *Studia Ephemeridis Augustinianum* 58 (1997), 719-741. (= Vescovi e pastori in epoca Teodosiana. In occasione del XVI centenario della consacrazione episcopale di S. Agostino, 396-1996. XXV Incontro di studiosi dell' Antichità Cristiana, Roma, 8-11 maggio 1996. Vol. II: Padri Greci e Latini).
- 1998 DAGEMARK, Siver: The Praeceptum according to Possidius' Vita Augustini. i: *Studia Ephemeridis Augustinianum* 62 (1998), 369-377. (= Il monachesimo occidentale dalle origini all Regula Magistri).
- 2000 [Possidius:] Ur den heliga Augustinus' liv [Vita Augustini, oversat af Siver Dagemark]. i: SPB 2 (2000), 226-236.
- 2000 DAGEMARK, Siver: Possidius' use of the Bible. An Examination of Intertextuality in Vita Augustini. i: *Studia Ephemeridis Augustinianum* 68 (2000), 175-218. (= L'esegesi dei patri latini dalle origini a Gregorio Magno, XXVIII Incontro di studiosi dell' antichità, Roma, 6-8 maggio 1999).

Romanos

- 1997 Menneskers Eneste Ven. Romanós' kontákion om Elias. Oversat af Jakob Balling. (= Under Guds Ord 344), Skive 1997, 4 s.

Sulpicius Severus

- 2000 [Sulpicius Severus:] Den heliga Martins liv [Vita sancti Martini, oversat af Bengt Ellenberger]. i: SPB 2 (2000), 194-225.

Tertullian

- 1998 Ur Tertullianus, Apologeticum [oversat af Bengt Ellenberger]. i: SPB 1 (1998), 84-87.
- 1998 Tertullianus, Om dopet [oversat af Bengt Ellenberger]. i: SPB 1 (1998), 87-106.
- 1999 HALLONSTEN, Gösta: Filosoferna som 'heretikernas patriarker' – Tertullianus polemik och verkligheten bakom. i: *Patristica Nordica* 5 (= Religio 51), Lund 1999, 73-97.

Theodoret

- 1999 LEHMANN, Henning J.: Theodoret's modersmål – et åbent eller lukket spørgsmål? i: *Ordet og livet, festskrift til Christian Thodberg*, red. af Carsten Bach-Nielsen m.fl., Århus: Aarhus Universitetsforlag 1999, 43-65.
- 2000 Den heliga Symeons liv [fra Theodoret: *Historia religiosa*]. Oversat af Tomas Hägg. i: SPB 2 (2000), 237-255.

Venantius Fortunatus

- 2000 Venantius Fortunatus: Valda dikter / Carmina selecta. Översättning med inledning och kommentarer av Sven Blomgren. (= Klassiker 13), Jonsered: Åström 2000, 90 s.
- 2000 Den heliga drottning Radegunds liv [Venantius Fortunatus: *Vita Radegundis*]. Oversat af Stephan Borgehammar. i: SPB 2 (2000), 256-277.

B. SÆRLIGE EMNER

1. BIBELEN SOM HELHED

Generelt

- 1998 GERHARDSSON, Birger: *Memory and Manuscript. Oral Tradition and Written Transmission in Rabbinic Judaism and Early Christianity. With Tradition and Transmission in Early Christianity.* Foreword by Jacob Neusner. Grand Rapids: Eerdmans 1998, XLVI+379+47 s. [1. udg. 1961, 2. udg. 1964].

Fortolkningshistorie

- 2000 ALEXANDERSON, Bengt: *Bibelns dolda mening. i: Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg, Årsbok 2000*, 57-72.
- 2000 BØRRESEN, Kari Elisabeth: *Gender and exegesis in the Latin Fathers. i: Augustinianum 40 (2000)*, 65-76.
- 2000 SKARSAUNE, Oskar: *Biblical Interpretation. i: The Early Christian World, Vol. I*, ed. Philip F. Esler, London & New York: Routledge 2000, 660-689.

2. DET GAMLE TESTAMENTE

Generelt

- 1997 MÜLLER, Mogens: *Det Gamle Testamente som kristen bog.* Frederiksberg: Anis 1997, 92 s. [Især kap. 4: *Det Gamle Testamente som kristen bog i det 2. århundrede*].

Fortolkningshistorie

- 1997 GLENTHØJ, Johannes B.: *Cain and Abel in Greek and Syrian Writers (4th-6th centuries).* (= CSCO 567, Subsidia 95), Lovanii: Peeters 1997, XXVI+326 s.
- 1997 PAGELS, Elaine: *Satans Oprindelse. På dansk v/ Lene Sjørup.* Kbh.: Hekla 1997, 262 s.
- 2000 SÆBØ, Magne (ed.): *Hebrew Bible – Old Testament. The History of Its Interpretation. Volume I: From the beginnings to the Middle Ages (until 1300). Part 2: The Middle Ages.* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2000, 729 s.

3. DET NYE TESTAMENTE

Fortolkningshistorie

- 1999 GRØNKJÆR, Niels: *Sendt fra himlen. Jesus i oldkirken. i: Historien om Jesus og Jesus i historien*, red. af Marianne Aagaard Skovmand og Søren Giversen, Søborg 1999, s. xx.
- 1999 RAIKAS, Kauko K.: *Adveniat regnum tuum. Interpretierung und Erweiterung des Vaterunsers von Tertullian und Cyprian bis Augustin (De sermone Domini in monte II,6,20).* i: *Studia Ephemeridis Augustinianum 66 (1999)*, xx. (= XXVII Incontro di studiosi dell' antichità cristiana, Roma, 7-9 maggio 1998).
- 1999 SKARSAUNE, Oskar: *Tusenårshåpet. Endetidsforventning gjennom 2000 år.* (= Kirkeforum), Oslo: Verbum Forlag 1999, 124 s.

4. APOKRYFER

Apokryfer generelt

- 1998 JOHNSON, Bo: *Med människor i NT och Apokryferna. En bibelvandring.* Stockholm: Proprius 1998, 59 s.

- 1999 ERIKSSON, Lars Olov: De glömda böckerna. En guide til apokryferna. Örebro: Libris 1999, 304 s.

Apokryfe evangelier

- 1997 DUNDERBERG, Ismo: Filippuksen evankeliumi (NHK II,3). Johdanto, käännös ja selitykset. i: Teologinen Aikakauskirja 102 (1997), 299-315.
- 2000 DAVIDSEN, Ole: Kristi Fødsel. Tekster og Tolkninger år Totusind. Højbjerg: Hovedland 2000. [Apokryfe barndomsevangelier s. 515-584: Jakobs Forevangelium, Thomas' Barndomsfortælling, Det Arabiske Barndomsevangelium og Det uægte Matthæusevangelium].

Apostelakter

- 2000 NEERGAARD, Carl Johan B.: Apostlen Andreas. Bibelens og legendernes billede. Odense: Odense Universitetsforlag 2000, 104 s.

Petersskrifter

- 2000 Peter: Peters forkyndelse, Peters apokalypse, Peters-evangeliet, Peters prediken, Peter-akterne. Oversettelse og tilretteleggelse, Per A. Prytz. 2. oppl. Tromsø: Prytz 2000, 24 s.

Thomas' barndomsevangelium

- 1997 ROSÉN, Thomas: Den slaviska översättningen av det apokryfiska Tomas' barndomsevangelium. i: Bulletin, Bysantinska Sällskapet 15 (1997), 33-35.
- 1997 ROSÉN, Thomas: The Slavonic translation of the apocryphal infancy gospel of Thomas. (=Studia Slavica Upsaliensia 39), Stockholm: Almqvist & Wiksell 1997, 173 s.

Thomasevangeliet

- 1997 GIVERSEN, Søren, og Marianne Skovmand: Thomasevangeliet kommenteret. Kbh.: Gyldendal 1997, ca. 160 s.
- 1997 SKOVMAND, Marianne Aagaard: Guds rige i Thomasevangeliets lignelser. En teologisk motivanalyse. Århus: Institut for Gammel og Ny Testamente, Aarhus Universitet 1997, 182 s. [Ph.d-afh.].
- 1998 Thomasevangeliet. Oversat og med indledning af Søren Giversen. 9. oplag. Kbh.: Gyldendal 1998, 128 s. [Tidl. udgave 1990. 1. udgave Kbh.: Gad 1959].
- 1998 DUNDERBERG, Ismo: Thomas' I-sayings and the Gospel of John. i: Thomas at the Crossroads. Essays on the Gospel of Thomas, ed. Risto Uro, Edinburgh: T & T Clark 1998, 33-64.
- 1998 DUNDERBERG, Ismo: Thomas and the Beloved Disciple. i: Thomas at the Crossroads. Essays on the Gospel of Thomas, ed. Risto Uro, Edinburgh: T & T Clark 1998, 65-88.
- 1998 MARJANEN, Antti: Women disciples in the Gospel of Thomas. i: Thomas at the Crossroads. Essays on the Gospel of Thomas, ed. Risto Uro, Edinburgh: T & T Clark 1998, 89-106.
- 1998 MARJANEN, Antti: Is Thomas a Gnostic Gospel? i: Thomas at the Crossroads. Essays on the Gospel of Thomas, ed. Risto Uro, Edinburgh: T & T Clark 1998, 107-139.
- 1998 MARJANEN, Antti: Thomas and Jewish religious practices. i: Thomas at the Crossroads. Essays on the Gospel of Thomas, ed. Risto Uro, Edinburgh: T & T Clark 1998, 163-182.
- 1998 URO, Risto (ed.): Thomas at the Crossroads. Essays on the Gospel of Thomas. Edinburgh: T & T Clark 1998.
- 1998 URO, Risto: Introduction. Thomas at the crossroads. New perspectives on a debated gospel. i: Thomas at the Crossroads. Essays on the Gospel of Thomas, ed. Risto Uro, Edinburgh: T & T Clark 1998, 1-7.

- 1998 URO, Risto: Thomas and Oral Gospel Tradition. i: Thomas at the Crossroads. Essays on the Gospel of Thomas, ed. Risto Uro, Edinburgh: T & T Clark 1998, 8-32.
- 1998 URO, Risto: Is Thomas an encratite gospel? i: Thomas at the Crossroads. Essays on the Gospel of Thomas, ed. Risto Uro, Edinburgh: T & T Clark 1998, 140-162.
- 1999 SKOVMAND, Marianne Aagaard: Jesus og visdommen. Thomasevangeliets Jesusbillede. i: Historien om Jesus og Jesus i historien, red. Marianne Aagaard Skovmand og Søren Giversen, Søborg 1999, xx.
- 2000 Thomasevangeliet. Overs. av Kari Klepp & Svein Woje. Vinstra: Borglund 2000, 107 s.

5. LITURGI

Generelt

- 1998 Svenskt patristiskt bibliotek, huvudred. Samuel Rubenson. Band 1: Gudstjänst & kyrkoliv, red. Per Beskow. Skellefteå: Artos 1998, 226 s.
- 1998 BESKOW, Per: Inledning. i: SPB 1 (1998), 11-20.

Gudstjeneste

- 1998 Beskrivningar av gudstjänsten. i: SPB 1 (1998), 78-116. [Inneholder uddrag fra: Justinus Martyrens Apologi, Irenaeus' Mot heresierna, Tertullianus' Apologeticum, Tertullianus' Om dopet, Cyprianus' Om Herrens bön, Egerias Vallfärd till heliga platser].
- 2000 Den Koptisk-Ortodokse Kirkes liturgier. Oversættelse fra koptisk og arabisk ved Palle Thordal. Taastrup: Den Koptisk-Ortodokse Kirke 2000, XXVIII+123 s. [Rev. udg. af oversættelse fra 1991].

Nadver

- 1998 Eukaristiböner. i: SPB 1 (1998), 21-49. [Inneholder eukaristibønner fra følgende kilder: Didaché, Johannesakterna, Tomasakterne, tidig egyptisk eukaristibön, Serapion av Thmuis, Basiliosliturgin, Den romerska kanonbönen, De apostoliska konstitutionerna, gallisk eukaristibön].
- 2000 GEBREMEDHIN, Ezra: Heyäntä Näakuto, en etiopisk nattvardsbön? Om et sållsynt håndskrift tillägnad Jungfru Maria från Carolina Redivivas gömmor. i: Med smak av nåd [Torsten Josephsson ... red. Tomas Nygren ...], Örebro: Libris 2000, 73-92.

Dåb og katekumenat

- 1999 THODBERG, Christian: Dåben og dåbsritualets historie. København: Københavns Universitet 1999, 247 s.
- 2000 RUBENSON, Samuel: Katekumenatet. Katekese, dåb og medlemsoptagelse i oldkirken. i: Dåb og medlemskab i Folkekirken. Seksten forelæsninger fra Københavns Universitet, red. af Hans Raun Iversen, København: Anis 2000, 31-42.

Kirkeår og perikopeordninger

- 1998 EKENBERG, Anders: Judisk och kristen påsk. Ett gåttfullt samband. i: SEÅ 63 (1998), 261-272.
- 2000 THODBERG, Christian: De gudstjenstlige læsninger som bibelsk teologi. i: Bibelsk teologi, red. af Sigfred Pedersen, Århus: Aarhus Universitetsforlag 2000, xx.

Hymner og musik

- 1997 TROELSGÅRD, Christian (ed.): Byzantine Chant, Tradition and Reform. Acts of a Meeting held at the Danish Institute at Athens, 1993. (= Monographs of the Danish Institute at Athens, vol. II), Athens 1997, 204 s.

- 1998 EKENBERG, Anders: Den gregorianska sången. Teori, historia, praxis. (= SKS musikböcker 13), Stockholm: Gehrmans musikförlag 1998, 238 s.
- 1998 Andra böner och hymner. i: SPB 1 (1998), 50-77. [Inneholder tekster fra: Första Klemensbrevet, Klemens av Alexandria, De pseudoklementinska homilierna, egyptiska papyrer, Den äldsta Mariabönen, Aftonhymn, Gloria, Marinus Victorinus, Andra treenighetshymnen, Te Deum, Akathistoshymnen].
- 1999 TROELSGÅRD, Christian: Musical notation and oral transmission of Byzantine chant. i: CM 50 (1999), 249-257.
- 1999 TROELSGÅRD, Christian (ed.): Paleobyzantine Notations II. Acta of the Congress held at Hernen Castle (The Netherlands) in October 1996. Hernen 1999, 180 s.
- 2000 PELTOMAA, Leena Maria: The Image of the Virgin Maria in the Akathistos Hymn. Avhandling försvarad vid Helsingfors Universitet den 25 mars 2000. [Trykt Leiden 2001].

Bønner

- 1998 Agpia. Den Koptisk-Ortodokse Kirkes tidebønner. Oversat fra arabisk ved Julia og Palle Thordal. Taastrup: Den Koptisk-Ortodokse Kirke 1998, 150 s.
- 1998 Andra böner och hymner. i: SPB 1 (1998), 50-77.

6. FROMHEDSLIV

Generelt

- 1999 RUBENSON, Samuel: Enkelhetens mysterium. i: Pilgrim 6 (1999), hefte 4, 12-19.
- 2000 HANSEN, Jan-Erik Ebbestad: Den levende kjærlighets flamme. Kristen mystikk fra Augustin til vår tid. Oslo: Gyldendal 2000, 249 s.

Apostle, martyrer og helgener

- 1997 De unge skal se syner: Perpetuamartyriet. Oversat og kommenteret af Jakob Balling, Ulla Morre Bidstrup og Torben Bramming. (= Bibel og Historie 22), Århus: Aarhus Universitetsforlag 1997, 136 s.
- 1997 CARLÉ, Birte: Rejsen til Aya-Tekla. En beretning. Odense: Odense Universitetsforlag 1997, 103 s.
- 1997 HÄGG, Tomas: After 300 years – A new, critical edition of the Greek Life of St. Antony. Review Article. i: CM 48 (1997), 267-281, (= Memoriae Holger Friis Johansen dedicata).
- 1997 WILLERT, Niels: Peter in the Gospel of Mark and in Early Christianity in Rome. i: *Analecta Romana Instituti Danici* 25 (Rom 1997), xx.
- 1998 Helgener fra Vest. Fire helgenvitaer fra Irland, England og Orknøyerne. Over satt og med innledning av Jan Schumacher. (= Kristne klassiker), Oslo: Luther forlag 1998.
- 1998 DAGEMARK, Siver: Bönen som hagiografisk motiv i Vita Martini och Vita Augustini. i: MCPL 13 (Lund 1998), 17-40.
- 1998 DAGEMARK, Siver: Prayer as a hagiographic motif in Vita Martini and Vita Augustini. i: *Studia Ephemeridis Augustinianum* 66 (1999), 361-388. (= XXVII Incontro di studiosi dell' antichità cristiana, Roma, 7-9 maggio 1998).
- 1998 HÄGG, Tomas: Hagiografi och konstruktion av kristen identitet. i: Det kristne menneske. Konstruksjon av ny identitet i antikken, utg. af D. Ø. Endsjø. (= Antikkprogrammets småskrifter 4), Oslo 1998, 85-96.
- 1999 HÄGG, Tomas: Photius as a Reader of Hagiography. Selection and Criticism. i: *Dumbarton Oaks Papers* 53 (1999), 43-58.

- 1999 RUBENSON, Samuel: Pelarhelgonets hemlighet. i: Bulletin från Bysantinska sällskapet nr. 17 (Uppsala 1999), 16-26.
- 1999 WITAKOWSKI, Witold: Magi in Ethiopic Tradition. i: Aethiopica. International Journal of Ethiopian Studies 2 (Hamburg 1999), 69-89.
- 2000 RUBENSON, Samuel (red.): Martyrer & helgon. (= Svenskt Patristiskt Bibliotek 2), Skellefteå: Artos 2000, 287 s. [Inneholder følgende martyrakter: Martyrerna från Scilium, Perpetuas och Felicitas' martyrium, Pionios' och hans føljes martyrium, Karpos, Papylos och Agathonikes martyrium, Cyprianus' martyrakt, Fructuosus' och hans diakoners martyrium, Filiasakterna, Berättelsen om Karka de-Bet Selokh och martyrerna där. Endvidere følgende helgenbiografier: Den heliga Cyprianus's liv, Den heliga Paulos's liv, Utdrag ur berättelsen om munkarna i Egypten, Brevet om Marcella, Den heliga Martins liv, Ur den heliga Augustinus's liv, Den heliga Symeons liv, Den heliga drottning Radegunds liv].
- 2000 DAGEMARK, Siver: Funeral as a hagiographic motif in Vita Augustini and some other biographies of bishops. i: Augustinianum 40 (Roma 2000), 255-289.
- 2000 HÄGG, Tomas & Philip Rousseau: Greek Biography and Panegyric in Late Antiquity. (= Transformation of the Classical Heritage 31), Berkeley: University of California Press 2000, xii+288 s.
- 2000 NEERGAARD, Carl Johan B.: Apostlen Andreas. Bibelens og legendernes billede. Odense: Odense Universitetsforlag 2000, 104 s.
- 2000 RYDÉN, Lennart: Filaretos den Barmhärtiges vita som litteratur. i: Bysantinska Sällskapet, Bulletin 18 (2000), 20-35.
- 2000 RYDÉN, Lennart: Time in the Lives of the Fools. i: Polupleuros Nous. Miscellanea für Peter Schreiner zu seinem 60. Geburtstag, hrsg. von Cordula Scholtz und Georgios Makris, München-Leipzig 2000, 311-323.
- 2000 SKARSAUNE, Oskar: Noen trekk ved apostel-bildet i den tidlig-kristne litteratur. i: Ichthys 27 (2000), 3-13 og 57-68.

Munkevæsen

- 1999 GRÜN, Anselm: Himlen mitt i öknen. En bok om de tidiga ökenfäderna. Översättning från tyska originaltexten av Georg Wallerstein. Vejrbystand: Catholica 1999, 177 s. [Tysk original: Geistliche Begleitung bei den Wüstenvätern].

7. ORGANISATION OG EMBEDE

Koncilier

- 1998 Kyrkoordningar. i: SPB 1 (1998), 126-207. [Inneholder kanones fra følgende kirkemøder: Illibiris, Arles 314, Ankyra 314, Neocaesarea ca. 315, Nicaea 325, Gangra ca. 340, Antiochia 341, Laodikeia efter 341, Konstantinopel 381, Chalcedon 451].
- 2000 HØRNING-JENSEN, Morten: Fra Nikæa til Konstantinopel. i: Ichthys, Menighedsfakultet, Århus 2000, nr. 1 og 2.

Embede

- 1999 SKARSAUNE, Oskar: Det tredelte embedet og det ene: tjenesteordningerne og ordinasjon/vigsling i Den norske Kirke teologihistorisk belyst. i: TTK 70 (1999), 21-29.
- 2000 HOLMBERG, Bo: Ämbeten och kyrkoordningar i den tidiga syriska kyrkan. i: MCPL 15 (Lund 2000), 20-31.
- 2000 SKARSAUNE, Oskar: Det kirkelige embede – fra presbyter til prest og biskop. i: TTK 71 (2000), 215-232.

Mission

- 2000 SKARSAUNE, Oskar: The Mission to the Jews – a Closed Chapter? Some Patristic Reflections Concerning 'The Great Commission'. i: The Mission of the Early Church to Jews and Gentiles, ed. Jostein Ådna & Hans Kvalbein, (= Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 127), Tübingen: Mohr Siebeck 2000, 69-83.
- 2000 The mission of the Early Church to Jews and Gentiles. Ed. by Jostein Ådna and Hans Kvalbein. (= Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 127), Tübingen: Mohr Siebeck 2000, VIII+313 s.
- 2000 HVALVIK, Reidar: In Word and Deed. The Expansion of the Church in the pre-Constantinian Era. i: The Mission of the Early Church to Jews and Gentiles, red. J. Ådna & H. Kvalbein, (= Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 127), Tübingen: Mohr Siebeck 2000, 213-235.
- 2000 HVALVIK, Reidar: Eksklusivitet og annerledeshet. Noen refleksjoner om hvorfor og hvordan kirken ekspanderte i de første århundrer. i: Norsk Tidsskrift for Misjon 54 (2000), nr. 1-2, s. 29-49.

8. DOGMEHISTORIE OG SYMBOLIK

Dogmehistorie generelt

- 2000 SKARSAUNE, Oskar: Ordet som ble kjøtt og blod. Studier i oldkirkens teologi. Oslo: Forfatteren 2000, 334 s.

Oversættelser af bekendelsesskrifterne

- 1998 Trosbekännelser. i: SPB 1 (1998), 117-125. [Inneholder følgende trosbekendelser: Det liturgiska fragmentet från Dêr Balyzeh, hos Irenaeus, Gammalromerska trosb., Apostoliska trosb., Nicenska trosb., Niceno-konstantinopolitanska trosb., Athanasianska trosb.].
- 1999 LARSEN, Jørgen: Lad os bekende den kristne tro. Den danske folkekirkes bekendelsesskrifter. Fredericia: Lohse 1999, 95 s. [Ny forkortet udg., tidl. udg. 1959].

Afhandlinger om trosbekendelserne

- 1997 SKARSAUNE, Oskar: Troens ord. De tre oldkirkelige bekjennelsene. Oslo: Luther 1997, 274 s.

Apostolikum

- 1999 HENNOCH PEDERSEN, Ingolf: Vi tror på – bibelstudie over Den apostolske Trosbekendelse. Fredericia: Lohse 1999, 47 s.

Nikænum og Athanasianum

- 1999 HALLONSTEN, Gösta: Anden och traditionerna. Till frågan om strykningen av »filioque« i trosbekännelsen. i: Tro og Liv xx (1999), hefte 3, s. 11-27.

Apologetik

- 1999 SKARSAUNE, Oskar: s.v. Apologetik, IV. Kirchengeschichtlich: 1. Alte Kirche. i: Die Religion in Geschichte und Gegenwart, 4. Aufl., Band 1. Tübingen: Mohr Siebeck 1999, 616-620.
- 1999 SKARSAUNE, Oskar: s.v. Apologie, literarisch. i: Die Religion in Geschichte und Gegenwart, 4. Aufl., Band 1. Tübingen: Mohr Siebeck 1999, 630-632.

Gudsforståelse

- 2000 HÄGG, Henny Fiskå: Language and Negativity. Apophaticism in Theology and Literature. Oslo: Novus Press 2000, 94 s.

Antropologi

- 1998 BØRRESEN, Kari Elisabeth: A imagine di Dio. Torino 1998.
- 1998 BØRRESEN, Kari Elisabeth: Kjønn og religion. i: Enhet i mangfold? 100 år med religionshistorie i Norge, red. Inger Marie Ruud & Sigurd Hjelde, Oslo: 1998, 220-238.
- 1998 ENDSJØ, Dag Øistein: Det Kristne menneske. Konstruksjon av ny identitet i antikken. (= Antikkprogrammets småskrifter 4), Oslo: Norges forskningsråd 1998, 96 s. [Heri artikler af Ingvild Sælid Gilhus og Halvor Moxnes].
- 1999 SKARSAUNE, Oskar: Legene og teologene i oldtiden – hva tenkte de om mennesket? i: TTK 70 (1999), 255-265.
- 2000 BØRRESEN, Kari Elisabeth: Gender and Exegesis in the Latin Fathers. i: Augustinianum 40 (Roma 2000), 65-76. [Genoptrykt i From Patristics to Matristics, ed. Ø. Norderval, Roma 2002, 49-60].
- 2000 BØRRESEN, Kari Elisabeth: The Gender of Religion. Women's Studies of the Christian Tradition. i: Køn, religion og kvinder i bevægelse, ed. Anette Warring, Roskilde: Inst. for historie og samfundsforhold Roskilde Universitetscenter 2000, 20-38.
- 2000 TOLLEFSEN, Torstein: The Concept of Participation in Greek Christian Thought of Late Antiquity. i: Opuscula, Examen philosophicum småskriftserie, 2 (2000), 1-10.

Kristologi

- 1999 BAKKE, Odd Magne: Gud vart menneske – det umogelege var mogeleg. Historiske perspektiv på inkarnasjonen. i: Over Alt 11 (Norge 1999), 49-61.
- 1999 GRØNKJÆR, Niels: Sendt fra himlen. Jesus i oldkirken. i: Historien om Jesus og Jesus i historien, red. Marianne Aagaard Skovmand og Søren Giversen, Søborg 1999, xx.
- 1999 SKARSAUNE, Oskar: Altkirchliche Christologie – jüdisch/unjüdisch? i: Evangelische Theologie 59 (1999), 267-285.
- 2000 SKARSAUNE, Oskar: Ordet som ble kjøtt og blod. Studier i oldkirkens teologi. Oslo: Forfatteren 2000, 334 s.
- 2000 TOLLEFSEN, Torstein: Den oldkirkelige Kristusbekjennelsen i møtet med den moderne Jesus-forkynnelsen. i: Ung Teologi nr. 2 (2000), 37-43.

Soteriologi

- 1999 GEBREMEDHIN, Ezra: Hur mycket får Rädningen kosta? Försoningstanken under den patristiska tiden och i den moderna debatten. i: Nya vägar i teologin. Festskrift til Anders Jeffner, red. C. R. Bråkenhielm m.fl., Nora: Nya Doxa 1999, 138-160.
- 1999 JACOBSEN, Anders-Christian: »... kødets opstandelse og det evige liv«. i: Nyhedsbrev, Det Teologiske Fakultet, Aarhus Universitet, 1999, s. 57-63. [Om opstandelsestroen hos apologeterne og Methodius].

Etik

- 1997 PEDERSEN, Nils Arne: Den kristne kirkes holdning til selvmord i det 2. og 3. århundrede. i: DTT 60 (1997), 241-289.
- 1997 SLØK, Johannes: Kristen moral før og nu. København 1997, 195 s. [1. udg. 1959].
- 1999 VIDÉN, Gunhild: »Från univira till Kristi brud« – uppfatningar om kvinnomoral i senantiken. i: Patristica Nordica 5 (= Religio 51), Lund 1999, 99-117.

Andre dogmehistoriske emner

- 1997 BERGMANN, Sigurd: Woher kommt das Böse? Die spätantike Lehre von den Engeln in der Krise der modernen Vernunft. i: Geist, der lebendig macht. Lavierungen zur ökologischen Befreiungstheologie, Frankfurt am Main 1997, 90-111.
- 1999 SKARSAUNE, Oskar: Tusenårshåpet. Endetidsforventning gjennom 2000 år. (= Kirkeforum), Oslo: Verbum Forlag 1999, 124 s.

Skismaer og dogmatiske stridigheter

- 2000 HÄKKINEN, Sakari: Köyhät kerettiläiset. Ebionit kirkkoisien teksteissä. [Ebionites in Patristic Writings]. Disp. ved Det teologiske Fakultet i Helsinki, 2000.

9. KRISTENDOMMEN OG SENANTIKKENS RELIGION

Generelt

- 1999 SKARSAUNE, Oskar: Kristendommen og religionspluralisme ved år 200. i: Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab, Forhandlinger 1999, Trondheim DKNVS 1999, 141-156.
- 2000 LEIRVIK, Oddbjørn: Abrahams barn. Jødar, kristne og muslimar i historia. Oslo: Pax 2000, 119 s.
- 2000 SKARSAUNE, Oskar: Kristen tro og nyreligiøsitet, oldkirkelige perspektiver. i: Troen er løs. Bidrag til belysning av forholdet mellom folkereligiøsitet, nyreligiøsitet og kristen tro, utg. Leif Gunnar Engedal og Arne Tord Sveinall, Trondheim 2000, 261-279.

Jødedommen

- 1998 HOLMBERG, Bengt: Jewish versus Christian Identity in the Early Church? i: *Révue Biblique* 103 (1998), 397-425.
- 1998 LAATO, Anni Maria: Jews and Christians in De duobus montibus Sina et Sion. An Approach to Latin Adversus-Iudaeos literature during the 3rd century AD. Åbo: Åbo Akademi 1998, 232 s. [Disputats 1998 ved Åbo Akademi].
- 1998 SKARSAUNE, Oskar: Kristendommens jødiske rødder. Bind 2. Oversat af Gunnar Jensen. Kbh.: Credo 1998, 232 s. [Bind 1 trykt i 1996].

Gnosticisme generelt

- 1997 GILHUS, Ingvild Sælid: Laughing gods, weeping virgins – laughter in the history of religion. London & New York: Routledge 1997, VII+173 s.
- 1997 GILHUS, Ingvild Sælid: Family Structures in Gnostic Religion. i: *Constructing Early Christian Families. Families as Social Reality and Metaphor*, ed. Halvor Moxnes, London 1997, 235-249.
- 1998 GILHUS, Ingvild Sælid: Sophias tjenere. Gnosticisme og gnostiske studier i Norge. i: *Enhet i mangfold? 100 år med religionshistorie i Norge*, ed. Inger Marie Ruud & Sigurd Hjelde, Oslo 1998, 62-80.
- 1999 HYLDAHL, Jesper: Har gnosticismen en filosofisk oprindelse? – det litterære forhold mellem Eugnostos' brev og Sophia Jesu Christi belyst. i: *DTT* 62 (1999), 203-215.

Enkelte gnostiske tekster

- 1998 HELLHOLM, David: The »Revelation-Schema« and its adaption in the Coptic gnostic apocalypse of Peter. i: *SEÅ* 63 (1998), 233-248.

Andre senantikke religioner

- 1997 PEDERSEN, Nils Arne: A Manichaean Historical Text. i: *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphie* 119 (1997), 193-201.

- 1997 SKJÆRVØ, P.O.: Counter-Manichaean Elements in Kerdir's Inscriptions, Irano-Manichaica II. i: Manichaeism and Early Christianity, ed. A. van Tongerloo, Turnhout 1997.

10. KRISTENDOMMEN OG SENANTIKKENS KULTUR OG SAMFUND

Kultur generelt

- 1997 BROWN, Peter: Makten och det heliga. Hur den romerska världen blev kristen. Övers. av Annika Persson, förord av Sture Linnér. Stockholm: Bonnier 1997, 116 s.
- 1998 KAHLOS, Maijastina: Saeculum Praetaxtati. Helsinki: Ursulus 1998, 305 s. [Diss. Helsingfors Univ.]
- 1999 HÄGG, Tomas, og Jostein Børtnes: Kappadokisk paideia. i: Dannelse – Humanitas – Paideia, ed. Ø. Andersen. Oslo 1999, 139-149.
- 1999 HÄGG, Tomas: Nubia and Pornography. i: A Guide to the Postclassical World, ed. G.W. Bowersock m.fl., Cambridge MA: Harvard University Press 1999, 613-614, 648.
- 1999 LINNÉR, Sture: Historia tou byzantinou politismou. Metaphrase Zannes Psaltes [græsk]. Athena: Ekdoseis Gkoste 1999, 286 [svensk original 1994].
- 1999 MONTGOMERY, Hugo: Bytet från Egypten. Origenes, Augustinus och Cassiodorus om det hedniska kulturarvet. i: Dannelse – Humanitas – Paideia, red. Ø. Andersen, Oslo 1999, 129-137.
- 2000 HALLONSTEN, Gösta: Harnack, helleniseringen och frågan om trons inkulturation – Några synspunkter. i: Med hjärtats öga. Studier och essayer tillägnade Lars Cavallin på sextioårsdagen 15 augusti 2000, red. Ann Blücker och Kjell Blücker, Vejbystrand: Catholica 2000, 239-252.
- 2000 RUBENSON, Samuel: Philosophy and Simplicity. The Problem of Classical Education in Early Christian Biography. i: Greek Biography and Panegyric in Late Antiquity, ed. Tomas Hägg and Philip Rousseau, (= The Transformation of the Classical Heritage 31), Berkeley 2000, 110-139.

Filosofi

- 1999 HÄGG, Henny Fiskå: Gudsbegrepet i mellomplatonismen. i: Patristica Nordica 5 (= Religio 51), Lund 1999, 29-43.

Sociale forhold

- 1997 MOXNES, Halvor: Constructing Early Christian Families. Family as Social Reality and Metaphor. New York: Routledge 1997, XVI + 267 s.

Kristenforfølgelserne

- 1997 BREENGAARD, Carsten: Kristenforfølgelser og kristendom. Fra sekt til statskirke. Kbh.: Institut for Religionshistorie, Københavns Universitet 1997, 167 s. [Tidligere udgaver med lidt andre titler i 1990 og 1992].

11. ÆRKÆOLOGI, KUNST OG ARKITEKTUR

Generelt om arkæologi

- 1997 BRANDT, Olof: Arkeologin belyser Roms kristnande på 300-talet. i: Medusa 18 (1997), 18-23.
- 1998 BRANDT, Olof: Il battistero lateranense da Costantino a Ilaro. Un riesame degli scavi. i: Opuscula Romana 22-23 (Rom 1997-98), 7-65.

Kunst og ikonografi

- 1997 HELLEMO, Geir: Fra midt i livet til historiens rand. Kirkehistorisk blikk på Matteus-evangeliets eskatologiske tale. i: NTT 98 (1997), 143-156.
- 1998 DANBOLT, Gunnar, og Henning Laugerud: Jesu fødsel. Bildet og beretningen. Oslo: Andresen & Butenschøn 1998, 246 s.
- 1998 KILLERICH, Bente, og Hjalmar Torp: Bilder og billedbruk i Bysants. Trekk av tusen års kunsthistorie. Oslo: Grøndahl Dreyer 1998, 372 s.
- 1999 FREDERIKSEN, Hans Jørgen: Oldkirkens og middelalderens Jesusskikkelse. Ét billede er ikke nok. i: Historien om Jesus og Jesus i historien, red. Marianne Aagaard Skovmand og Søren Giversen, Søborg 1999.
- 1999 HELLEMO, Geir: Guds billedbok. Virkelighetsforståelse i religiøse tekster og bilder. Oslo: Pax 1999, 272 s.
- 2000 BOKEDAL, Tomas: I korsets tecken. Korssymboliken i den tidiga kyrkan. i: Julhälsningar till församlingarna i Göteborgs stift, Göteborg 2000, 17-26.

C. KIRKE OG KRISTENDOM GENERELT

I DEN PATRISTISKE PERIODE

1. GENERELLE KIRKEHISTORISKE FREMSTILLINGER (HELE PERIODEN)

- 1997 CHADWICK, Owen: Kristendommens historie. På dansk ved Hans Chr. Dahlerup Koch. Kbh.: Gyldendal 1997, 303 s.
- 1997 LAUSTEN, Martin Schwarz: Kirkehistorie. Grundtræk af Vestens kirkehistorie fra begyndelsen til nutiden. Frederiksberg: Anis 1997, 304 s.
- 1998 CHADWICK, Henry: Den tidiga kyrkans historia. [Svensk översättning av Bengt Adania]. Nora: Nya Doxa 1998, 300 s.
- 1998 LAFFIN, Josephine: Oldkirken for begyndere. Översättning ved Helge Hoffmann. Fredericia: Lohse 1998, 144 s.

2. ENKELTE LANDE OG OMRÅDER (HELE PERIODEN)

- 1998 PEDERSEN, Nils Arne: Kopternes omvendelse til kristendommen og tilblivelsen af deres skriftsprog og bibelöversättning. i: RT 32 (1998), 51-74.
- 1998 STOFFREGEN PEDERSEN, Kirsten: De kristne i Det hellige Land. Valby: Unitas 1998, 188 s.
- 1998 WESTH, Michael Ravnholt: Evangeliet og verdens ældste nation. i: Ichthys, Menighedsfakultetet, Århus 1998, nr. 4.
- 2000 MARTLING, Carl Henrik: Gud i Orienten. De orientaliska kyrkornas framväxt och egenart. Andra omarbetade upplagan. Skellefteå: Artos 2000, 224 s. [1. uppl. 1990].

3. DEN EFTERAPOSTOLSKE TID (CA. 70 – CA. 140)

- 1997 HYLDAHL, Niels: The History of Early Christianity. (= Arbeiten zur Religion und Geschichte des Urchristentums 3), Frankfurt am Main – New York: Lang 1997, 317 s. [Dansk original 1993].

5. IV. – VII. ÅRHUNDREDE

- 1997 KAHLOS, Maijastina: Vettius Agorius Praetextatus and the Rivalry between the Bishops in Rome in 366-367. i: Arctos 31 (1997), 41-54.
- 1999 THOMSEN, Rudi: Byzans. Middelalderens Romerrige. (= Spørg Århus), Århus: Aarhus Universitetsforlag 1999, 176 s.

SØNDAGSNATTENS VIGILIE I JERUSALEMS OPPSTANDELSESKIRKE - BISKOPPELIG OG MONASTISK^{*}

Stig R. Frøyshov

Jerusalems katedral utgjorde bygningsmessig, fra 300-tallet av, et storslått kompleks omkring Golgata og Kristi grav. Mellom Konstantins basilika (først kalt "*Martyrium*") og rotundaen over graven (kalt "*Anastasis*", "oppstandelse") lå en åpen plass som inneholdt Golgata-høyden. Hver søndag feiret man her Kristi oppstandelse fra de døde, på selve stedet hvor man mente Kristus var død og oppstanden. Hver uke ble det i følge Jerusalems liturgiske kanon holdt en vigilie natt til søndag, en "liten påske". Ganske tidlig ble denne vigilien en allnattsvigilie.

Generelt er allnattsvigilien eller agrypnaen (gr. ἀγρυπνία) i greske tradisjoner en tidebønnsgudstjeneste som (i prinsippet) varer hele natta, og den feires på søndager og store fester, fra kvelden før til morgenen.¹ Den etterfølges av og fullendes ved eukaristi. Innenfor den seinere bysantinske liturgien ble allnattsvigilien et karakteristisk kjennetegn på den sabaitiske liturgiske tradisjonen. Den hellige Sabas' Store Lavra ligger i Juda-ørkenen øst for Jerusalem og ble grunnlagt i 483.² Den sabaitiske tradisjonen ble i løpet av seinbysantinsk tid antatt som Den ortodokse kirkes dominerende ritus, hvilket den er fremdeles. På 1000-tallet presiserer Nikon av Det sorte fjellet (ved Antiochia) at nettopp agrypna-vaken utgjør hovedskillet mellom det studittiske typikon (etter Studios-klosteret i Konstantinopel), som ikke har noen slik, og det jerusalemitiske (hvilket på denne tida i praksis vil si det sabaitiske).³

^{*} Foredrag vid den patristiska dagen i Lund, den 13 februari 2006.

¹ Om allnattsvigilie se M. Arranz, "L'office de la veillée nocturne dans l'église grecque et dans l'Eglise russe", *Orientalia Christiana Periodica*, 42 (1976), 117-155, 402-425; "Allnattsvigilie", *Православная Энциклопедия (Ortodoks Encyklopedi)*, b. IX (Moskva: 2005), 668-670 (M. Zheltov, A. Tkachenko). Om vigilier generelt se P. Bradshaw (utg.), *The New Westminster Dictionary of Liturgy and Worship*, (London: 2002), 471; mer utførlig: *The Liturgy of the Hours in East and West. The Origines of the Divine Office and Its Meaning for Today*, (Collegeville: 1986), 165 ff.

² Om Sabas-klosteret se J. Patrich, *Sabas, Leader of Palestinian Monasticism. A Comparative Study in Eastern Monasticism, Fourth to Seventh Centuries*, (Dumbarton Oaks Studies, 32; Washington D.C.: 1995).

³ V. Benešević, (utg.). Тактиконъ Никона Черногорца [Nikon av Det sorte fjellets Taktikon] (Petrograd: 1917), kap. 20, s. 29; eng. versjon: J. Thomas & A. Hero (utg.), *Byzantine Monastic Foundation Documents*, b. 1, (Washington D.C.: 2000), 390.

Kyrill av Skythopolis, den store greske hagiografen på 500-tallet, forteller at den hellige Sabas ved innvielsen av lavraens Theotokos-kirke i 501 etablerte feiring av agrypnia ved søndager og Kristus-fester.⁴ Dette har av flere blitt tolket som at hl. Sabas oppfant denne gudstjenesten, men dette er neppe riktig. For det første var Saba-klosteret ikke alene om å feire agrypnia. Det største klosteret i Juda-ørkenen, hellige Theodosios' kenobion, som ble grunnlagt omkring 465, altså før Sabas-lavraen, feiret også allnattsvigilie natt til søndag. Dette er lite kjent, men det går fram av Theodosios-vitaen til Theodor av Petra, hvor det tales om "allnatts-agrypniaen, i hvilken vi har mottatt å forkynne Kristi oppstandelse og ære den ved ei feiring gjennom hele natta".⁵ Theodosios døde i 529, men det er lite sannsynlig at dette store kenobiet, som stod i et visst konkurranseforhold til Sabas-lavraen, skulle ha mottatt allnattsvigilien fra sistnevnte.

Med oppdagelsen av Oppstandelseskirkas eldre tidebønnbok (horologion)⁶, hvis innhold må dateres til før ca. 650, er det nå mulig å fastslå at den sabaitiske riten i stor grad er adoptert fra Jerusalem. Det er derfor rimelig å anta at søndags-agrypniaen inngikk i den riten hl. Sabas' lavra mottok fra Jerusalem, og at dette var tilfelle også for hl. Theodosios' kenobion. Den felles kilde for deres allnattsvigilie ville slik være katedralen de tilhørte, altså Oppstandelseskirka, det ubestridte liturgiske sentrum i dette området i det femte århundre.

Vi skal i det følgende se nærmere på innholdet i agrypnia-vaken. Et kons- tant anliggende blir spørsmålet om rollefordeling mellom biskopens klerus og asketene under utøvinga av denne gudstjenesten. Det eksisterte innenfor den totale katedralritus i Jerusalem ei klar inndeling i, på den ene side, *offentlig* liturgi, besørget av biskopen og hans klerus, og *asketisk* eller *monastisk* liturgi, feiret av en asketisk kommunitet.⁷

Kilder

Vi kan dele kildene til Jerusalems seinantikke søndagsvigilie i to grupper: dem som beskriver eller foreskriver hele gangen eller strukturen i gudstjenesten, og dem som inneholder deler av gudstjenesten. Kildene i den første gruppa deler seg igjen i to, på kronologisk grunnlag. En meget tidlig kilde er det nevnte *Itinerarium Egeriae*, som de fleste daterer til årene 381-384.⁸ De andre helhetlige

⁴ *Vita Sabae*, 118.16-19, i E. Schwartz (utg.), *Kyrrillos von Skythopolis*, (Texte und Untersuchung zur Geschichte der altchristlichen Literatur 49.2; Leipzig: 1939).

⁵ *Vita Theodosii*, 50.6-8, i H. Usener (utg.), *Der heilige Theodosios. Schriften des Theodoros und Kyrrillos*, (Leipzig: 1890).

⁶ Utgivelse og oversettelse: S. Frøyshov, *L'Horologe "géorgien" du Sinaiticus ibericus 34. Edition, traduction et commentaire*, (Doktoravhandling; Paris: Université de Paris-Sorbonne (Paris IV), Institut Catholique de Paris og Institut de théologie orthodoxe Saint-Serge, 2003); henvisninger til korrigeret redaksjon, 2004. (Heretter: *Frøyshov.*)

⁷ Denne distinksjonen gjøres av det gamle horologiet selv, som anvender termen *σαῦροια*, *saeroj*, "offentlig", på disse gudstjenestenes tittel eller på et av deres sentrale elementer.

⁸ Den mest autoritative tekstutgivelsen er i dag Egérie, *Journal de voyage (Itinéraire)*. Introduksjon, tekst, overs., noter og kart ved P. Maraval, (Sources Chrétiennes, 296; Paris: 1997).

kildene er mye seinere; rangert etter betydning i denne sammenheng dreier det seg om følgende:

For det første: det såkalte *Anastasis-typikonet*,⁹ et manuskript inneholdende en nesten komplett tekst, med rubrikker, for Jerusalems påskefeiring (lidelsesuka og påskeuka), kopiert i Jerusalem så seint som 1122. Gudstjenestene kan umulig ha blitt feiret da manuskriptet ble skrevet, for Gravkirka var da i hendene på korsfarernes latinske klerus, og mange av kirkene som angis i håndskriftet var blitt ødelagt av kalif al-Hakkim i 1009. Manuskriptets innhold må derfor skrive seg til før 1009. Typikonet inneholder faktisk flere gamle, for ikke å si arkaiske, elementer, og vi skal se at søndagsvigilien i dette dokumentet står nær den som Egeria beskriver.

For det andre: den nåværende armenske ritus og dennes "myrrabærer-skenes gudstjeneste".¹⁰ Den armenske kirke adopterte Jerusalems liturgi på 400-tallet og er generelt svært konservativ av karakter.

For det tredje skal vi trekke inn den såkalte *Beretninga til Johannes og Sofronios*,¹¹ hvis innhold kan dateres til 700-tallet.¹² Her beskrives og diskuteres i detalj innholdet i søndagsnattas vigilie, kalt agrypnia, slik den ble feiret av munken Nil (Neilos) på toppen av Sinai-fjellet.

I tillegg til disse kildene som omhandler hele ordoen i søndagsvigilien, kommer flere andre, særlig georgiske, liturgiske manuskripter kopiert i Palestina som kan supplere med elementer av agrypniaen. Heri inngår bl.a. Jerusalems gamle tidebønnbok og den georgiske oversettelsen av Jerusalems gamle hymnebok.

Vår framgangsmåte vil være å begynne med Egeria, den eldste kilden. I neste omgang skal vi se i hvilken grad de seinere kildene harmonerer med Egeria, og eventuelt utfyller hennes ganske detaljerte, men uspesifikke beskrivelse.

Egerias beskrivelse av Jerusalems søndagsvigilie

Egeria beskriver søndagsvigilien tre steder: kap. 24.8-25.1 (daglig liturgi), 27.2-3 (fasten) og 44.1-3 (etter pinse); det første er klart mest informativt. Vi leser her om ei vake bestående av flere ulike deler, og det hele tar til en stund før første hanegal.

Først finner det sted en halv-liturgisk gudstjeneste utendørs, på plassen

⁹ A. Papadopoulos-Kerameus (utg.), *Ανάλεκτα ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας*, t. II, (Sankt Petersburg: 1894), 1-254. (ms. Jerusalem, Hellige korset 43)

¹⁰ *Breviarium Armenium sive dispositio communium Armeniacae Ecclesiae precum [...]*, (Venezia: 1908), 101-106; *The Book of Hours or the Order of Common Prayers of the Armenian Apostolic Orthodox Church*, (Evanston: Ouzoomian House, 1964), 52-55.

¹¹ A. Longo (utg.), "Il testo integrale della 'Narrazione degli abati Giovanni e Sofronio' attraverso le 'ΕΡΜΗΝΕΙΑΙ di Nicone", *Rivista di Studi Bizantini e neoellenici*, n.s. 2-3 (XII-XIII), (1965-1966), 223-267.

¹² I følge min egen konklusjon basert på monastisk og kodikologisk kontekst (foreløpig upublisert).

mellom rotundaen og basilikaen. Dette er en slags "ventevigilie",¹³ i påvente av at dørene på Anastasis skal bli åpnet (mengden "kommer på forhånd", i følge 24.8).¹⁴ Denne preliminære gudstjenestene består av en liturgisk enhet gjentatt et visst antall ganger; i Egerias terminologi har enheten følgende elementer: *ymnus*, "hymne" - *antiphona*, "antifon" - *oratio*, "bønn". Denne enheten gjenfinnes man i andre dokumenter, og vi skal se at den er fundamental for Jerusalems monastiske tidebønn. Prester og diakoner er til stede, blant annet for å framføre bønnene, for bønnene er forbeholdt presteskapet (diakon, prest eller biskop).¹⁵ Hvem leder an i sangen av hymner og antifoner? Egeria sier det ikke eksplisitt. Imidlertid forteller hun at munkene seinere i vigilien, etter den såkalte "oppstandelsesgudstjenesten" (se neste avsnitt), kommer tilbake (24.12), hvilket underforstått må bety at de har vært der før denne, det vil da si nettopp i "ventevigilien". Vi kan derfor betrakte denne forberedende delen av søndagsvigilien som overveiende monastisk: ledet av asketene, dog med deltakelse av det offentlige klerus.

Når hanen galler, hvilket vil si omtrent ved nattas åttende time (tilsvarende kl. 02),¹⁶ ankommer biskopen, og den egentlige søndagsvigilien begynner. Dens første del er slett ikke monastisk, men offentlig og biskoppelig; det dreier seg her om et kjernestykke i Jerusalems liturgi, som etter Juan Mateos bærer betegnelsen "oppstandelsesgudstjenesten".¹⁷

Denne delen av søndagsvigilien foregår i Anastasis. Før dørene åpnes for folket, går biskopen inn i gravhulen. Så følger sang av tre psalmer; de framføres av presteskapet (en *presbyter*, en diakon og en av klerus). Psalmene framføres responsorialt; folket synger omkvedet. En bønn leses etter hver psalme. Berøkning av Anastasis, ved hjelp av et røkelseskar plassert inne i gravhulen, forbereder oppstandelsesevangeliet, lest av biskopen stående innenfor skranken som omgir hulen. Etter evangelielæsninga går biskopen, fulgt av klerus og folk, i prosesjon ut av Anastasis og til Korset, under sang av hymner. Ved Korset synges en psalme og bes en bønn. Etter velsignelsen går biskopen tilbake til sin residens, og denne delen av søndagsvigilien, "oppstandelsesgudstjenesten", er over.

Det er nå munkene kommer tilbake til Anastasis, og søndagsvigilien fortsetter med nok en monastisk del. Den består av den liturgiske enheten '*psalmus* - antifon - bønn', gjentatt flere ganger. Denne enheten er svært lik den vi påpekte i "ventevigilien". Forskjellen er at *ymnus* er erstattet med *psalmus*, men det dreier seg etter all sannsynlighet om samme tekstgenre.¹⁸

¹³ Her betegner termen "vigilie" en del av en vigilie. Dette er en forvirrende begrepsbruk, men i mangel av noe bedre følger jeg inntil videre vanlig praksis.

¹⁴ Norske sitat fra Egeria tas fra E. Schjøth (overs.), *Egerias reise til Det hellige land*, (Oslo: 1991).

¹⁵ E. Bermejo Cabrera, *La proclamacion de la escritura en la liturgia de Jerusalem. Estudio terminologico del "Itinerarium Egeriae"*, (Jerusalem: 1993), 109-112.

¹⁶ I følge beregninger basert på litterære kilder (se *Frøyskov*, 412-414).

¹⁷ J. Mateos, "La vigile cathédrale chez Egerie", *Orientalia Christiana Periodica* 27 (1961), 281-312, her s. 286 ("l'office de la résurrection").

¹⁸ Egerias terminologi kan være både presis og ustabil. Hennes *ymnus* kan bety både hymne og (bibelsk) psalme. Strukturell komparasjon viser at *ymnus* her betegner psalme (se f.eks.

Ved daggry (*cum luce*) går den monastiske vigilien over i morgengudstjenesten, og søndagsvigilien skifter sted, fra Anastasis til Martyrium. Hva tid er daggry? En nøktern kalkulasjon tillater oss å plassere daggry ved nattas ellefte time (kl. 05), en time før soloppgang.¹⁹ Egeria gir ingen detaljer hverken om innholdet eller utøverne av morgengudstjenesten, unntatt den at biskopen velsigner ved avslutninga (25.3), som trolig finner sted omtrent ved soloppgang (tolvte time). Deretter følger nattverdsliturgien, som med alle prekenene varer helt til fjerde eller femte time (kl. 10-11), fulgt av en velsignelse i Anastasis som tar enda en time.

Morgengudstjenesten i Jerusalem er offentlig, biskoppelig. Munkene ledsager biskopen i prosesjonen etter Liturgien, hvilket trolig betyr at de har deltatt i Liturgien. Egeria sier intet om hvorvidt munkene forlot kirka under morgengudstjenesten.

Det vi konstaterer på grunnlag av *Egerias reisebrev*, er at Oppstandelseskirkas søndagsvigilie på slutten av 300-tallet har en struktur bestående av fire deler:

1. monastisk "ventevigilie" i hagen
2. offentlig søndags-nokturn²⁰ i Anastasis: "oppstandelsesgudstjenesten", med lesning av oppstandelsesevangeliet
3. monastisk vigilie i Anastasis
4. offentlig morgengudstjeneste i Martyrium.

Denne søndagsvigilien varer ikke hele natta, men fra hanegal til soloppgang, hvilket skulle bety ca. fire timer.

Det første fra Egerias beskrivelse vi bør prøve å identifisere, er den liturgiske enheten i de monastiske delene av vigilien: 'hymne/psalme - antifon - bønn'. Det viser seg at denne enheten gjenfinnes i Jerusalems gamle horologion.

Monastiske timebønner i følge Jerusalems gamle horologion

Dette horologiet er bevart bare i en georgisk oversettelse i ett eneste manuskript, *Sinai georgisk 34* fra midten av 900-tallet; innholdet er eldre, stort sett fra før de politiske endringene på 600-tallet. Horologiet foreskriver en daglig kurs på 24 timebønner. Av disse er et visst antall (7 eller 8? ms. mangler begynnelsen) offentlige, tiltenkt menigheten, og resten (16 eller 17?) monastiske, beregnet på en asketisk kommunitet, som vi antar er Jerusalemkatedralens *Spoudaion*.

De monastiske timebønnene har en enkel struktur, som vi kan sammenlikne med den liturgiske enheten som altså gjentas i Egerias søndagsvigilie:

sammenliknende tabell på side 44).

¹⁹ *Frøyshov*, 417.

²⁰ Gresk sannsynligvis νυκτερινή.

<u>Egeria</u>	<u>Horologion</u>
1 psalme / hymne	en fast psalme
2 antifon	<i>k'anoni</i> , kathisme (3 antifoner)
3 -	responsorial psalmesang
4 -	faste bønner (trisagion - Fadervår)
5 bønn	avslutningsbønn

Vi ser her at det er en likhet mellom de to strukturene når det gjelder ledd 1, 2 og 5. Ledd 3 og 4 er mindre viktige,²¹ og det tilsynelatende fraværet av disse hos Egeria betyr lite i vår sammenheng. Til tross for at den liturgiske terminologien hos Egeria av de fleste er antatt å være flytende, fastslår vi her en både strukturell og terminologisk analogi mellom Egeria og horologiet. Dette inviterer til å tolke Egerias termer i retning av den betydning de samme termer får i seinere hagiopolitisk liturgi. La oss først se nærmere på termen *antiphona*.

Det har innen liturgivitenskapen tidligere ikke vært bemerket at de eldste palestinske håndskriftene av Jerusalem-psalteret²² bruker betegnelsen "*antifōnon*" på hver av de seksti delene av psalteret,²³ og ikke "*stasis*" eller "*doxa*" som i seinere bysantinsk tradisjon. Denne begrepsbruk i de nevnte psalterne kan sannsynligvis bidra til å forklare den samme term hos Egeria; en noe bredere, komparativ studie har gjort det fruktbart å anta at termen "*antiphona*" hos Egeria betegner det samme som den gjør i psalterne.²⁴ en del av psalteret, sunget antifonalt (vekselvis, her uten omkved). Dette forutsetter at det allerede på slutten av det fjerde århundre eksisterte ei liturgisk organisering av psalteret, hvilket ikke er usannsynlig.²⁵ En slik antifonal psaltersang utgjorde et typisk trekk i den seinere monastiske gudstjeneste, og framveksten av antifonal psalmodi i det fjerde århundre synes å ha vært knyttet spesielt til den urbane monastisismen.²⁶

Vi kan derfor konkludere med at de monastiske delene av søndagsvigilien strukturelt er grunnleggende identiske med de monastiske timebønnene i horologiet.

Egerias beskrivelse av søndagsvigilien er generelt ganske detaljert og presis. Hun oppgir imidlertid ikke identiteten til psalmene, hymnene og evangeliet. Kjenner vi til den fra andre kilder?

²¹ Jeg tolker dem dithen at de utgjør et supplement til de tre grunnleggende elementene.

²² De 9 psaltermss. Sinai gresk 28-36, samt det kjente Uspensky-psalteret fra 862 (Sankt Petersburg RNB 216).

²³ Jerusalems psalter deles inn i tyve *kathismata*, som hver består av tre deler. Oppdelinga i seksti er eldre enn den i tyve.

²⁴ *Frøyshov*, 352-366 og 613-621.

²⁵ Jfr. J. Mateos, *Lelya-Şapra. Les offices chaldéens de la nuit et du matin*, (Roma: 1972), særlig s. 410-411.

²⁶ *Frøyshov*, 358-359.

Seinere kilder til Jerusalems søndagsvigilie og deres forhold til Egeria

Søndagsvigiliens generelle struktur hos Egeria og i Anastasis-typikonet

Etter å ha analysert struktur og framførelse av søndagsvigilien i Jerusalem på 380-tallet slik Egeria beskriver den, er det nå interessant å sammenlikne med andre, nyere kilder. Disse vil både kunne bidra til å identifisere innholdet i liturgiske ledd som Egeria bare omtaler, og fortelle oss noe om historisk kontinuitet i og utvikling av Jerusalems søndagsvigilie.

Den mest fruktbare sammenlikninga er den som kan gjøres med *Anastasis-typikonet* og dettes vigilie til Palmesøndag. Typikonet presiserer at denne vigilien feires "i følge regelen for søndagens agrypnia";²⁷ strukturen og det meste av innholdet i vigilien, som her faller på en søndag som i tillegg er en fest, skal derfor være identisk med en ordinær søndagsvigilie i Jerusalem. I tillegg kommer variable ledd som forholder seg til festen. I *Anastasis-typikonet* har vigilien nå blitt til en agrypnia, en allnattsvigilie. Etter Vesper leses Hebreerbrevet, inntil spoudéene kommer;²⁸ de starter agrypniaen som varer til morgenen og går over i Eukaristi.

Til tross for mange århundrers skille viser denne vigilien stor likheten med gudstjenesten Egeria beskriver. La oss først se på likheten i den generelle strukturen:

<u>Egeria</u>	<u>Anastasis-typikonet</u>
1 monastisk "ventevigilie" i hagen	monastisk vigilie ledet av spoudé-munkene i basilikaen uten biskop (patriark)
2 offentlig søndags-nokturn i Anastasis: "oppstandelsesgudstjenesten", med lesning av oppstandelsesevangeliet	offentlig "oppstandelsesgudstjeneste", med patriark, i basilikaen (spoudé-munkene fortsetter i egen kirke)
3 monastisk vigilie i Anastasis	-
4 offentlig morgengudstjeneste i basilikaen (Martyrium)	offentlig morgengudstjeneste i basilikaen

Forskjellen fra Egeria er at den andre monastiske delen er borte.

La oss så se hvordan *Anastasis-typikonet* og andre seinere kilder samsvarer med Egeria når det gjelder de enkelte liturgiske leddene. Vi begynner med den monastiske delen.

Den monastiske begynnelsen på søndagsvigilien

Den første delen av søndagsvigilien, "ventevigilien" hos Egeria, kan sammenliknes med tilsvarende vigiliedeler i *Anastasis-typikonet* og *Beretninga til Johannes og Sofronios*. Vi tar også horologiet med i sammenlikninga, til tross for at dette ikke gjelder søndag, for horologiets asketiske timebønner har som vi har sett, samme struktur som "ventevigilien" hos Egeria.

²⁷ καθώς ό τύπος κατά Κυριακής άγρυπνίας (s. 3.1.30).

²⁸ Se nedenfor, s. 50, angående denne asketiske kommuniteten tilknyttet Jerusalems katedral.

Her følger en sammenliknende tabell (dateringene gjelder innhold, ikke kopiering):

<u>Egeria</u>	<u>Horologion (før 650): de asketiske timebønnene, hverdagsvigilie</u>	<u>Anastasis-typikon (før 1009, = dagens ortodokse rite)</u>	<u>Beretninga til Johannes og Sofronios: Nils agrypnia (Sinai 700-t)</u>
1 psalme /hymne	en fast psalme	-	-
2 antifon	psalmodisk kathisme ²⁹ (= tre antifoner/ <i>stasis</i>)	psalmodisk kathisme (= tre antifoner/ <i>stasis</i>)	hele psalteret i tre <i>stasis</i>
3 -	responsorial psalmesang (<i>tsardgomaj</i> = <i>kathisma</i>)	responsorial psalmesang (hymnodisk kathisme) ³⁰	<i>kathisma anastasima</i> (hymne) etter hver <i>stasis</i>
4 -	-	patristisk lesning	bibelsk lesning
5 -	faste bønner (trisagion - Fadervår)	-	Fadervår, Kyrie eleison
6 bønn	avslutningsbønn	-	-

Første og siste ledd av den monastiske agrypnia-delen, slik denne framstår i Egeria og horologiet, mangler i både *Anastasis-typikonets* og Nils søndagsvigilie. Likevel er her en vesentlig likhet mellom alle de fire kildene: den suksessive sang av psalterenheter. En slik psalmodisk meditasjon er den sentrale delen av en monastisk vigilie. Det som har skjedd mellom Egeria og de seinere kildene, er sannsynligvis at den grunnleggende liturgiske enheten, 'psalme - antifon - bønn', er blitt redusert til dens sentrale element, antifonen eller psaltersangen (også kalt "stikhologi"). I de to seinere kildene er det for øvrig blitt lagt til et nytt element etter hver psalterdel, nemlig ei lesning (*ἀνάγνωσις*).³¹

Oppstandelsesgudstjenesten

Den mest slående likheten mellom Egeria og *Anastasis-typikonet* gjelder søndagsvigliens sentrale del, "oppstandelsesgudstjenesten"; her er den strukturelle analogien mellom de to kildene nesten komplett.

Som biskopen hos Egeria ankommer her patriarken (som selvsagt også er en biskop). Vi gjenfinner de tre psalmene, og her er de identifisert: ps 117 (en påske-psalme), ps 85 og ps 150. De tre psalmene har imidlertid ikke vært faste på ulike agrypniaer; komparative studier viser at de åpenbart kunne velges ut fra feiringas tema. I den armenske "myrrabærerskenes gudstjeneste", som er en direkte arvtager av oppstandelsesgudstjenesten, har man pss. 112,1-3, 43,26.24 og 145,10.1.³² Ut fra georgiske kilder fra 8-900-tallet ser man at i seinere tid blir åttetoner-systemet anvendt på psalmeutvalget; av de åtte

²⁹ Termen "kathisma" er mangetydig, for den kan bety både en av psalterets 20 deler, responsorial psalmesang etter hver av disse 20 delene og hymne etter hver av dem.

³⁰ Denne kalles også *kathisma* og mangler her psalmeversene, slik at bare hymnene gjenstår; en kathisme i denne betydning har opprinnelig en psalmisk ramme (jf. horologiet).

³¹ I horologiet er for øvrig patristisk lesning lagt til en offentlig gudstjeneste, nemlig morgen-gudstjenesten.

settene med tre psalmer som da blir skapt, gjenfinner man pss. 43, 145 og 150.

Som hos Egeria etterfølges psalmene av en bønn også i andre kilder. *Anastasis-typikonet* foreskriver et litani med bønn etter første psalme; et georgisk Sinai-manuskript (Sinai georgisk 47, a.D. 977) inneholder tekster til de tre bønnene.

Evangeliet, som i andre gudstjenester leses av en diakon, leses av biskop både hos Egeria, i *Anastasis-typikonet* og i nåtidig ortodoks agrypnia (om det er biskop til stede). Hvilket evangelium leser man? Det er mulig at man i den tidligste fasen har lest oppstandelsesperikopen til ett eneste evangelium (Matteus?), men det ser ut til at man fra iallfall 400-tallet av leser fra alle fire evangeliene etter tur. Dette er tilfelle i den nåværende armenske "myrrabærerskenes gudstjeneste": Mt 21,1-20; Mk 15,42-16,8; Lk 23,50-24,12; og Jn 19,38-20,18. Trolig blir også de fire perikopenes liturgiske turnus koplet til det framvoksende åttetoner-systemet, slik at samme perikope leses ved hver tones autentiske og plagale uke. Seinere, kanskje i det 6. århundre, fordobles oppstandelsesperikopenes antall, og man får ei lesning for hver av de åtte tonene.

<u>Armensk</u>	<u>Seinere fordobling</u>	<u>Modus</u>
Mt 28,1-20	Mt 28,1-20	modus 1 og 1 pl. (plagal)
Mk 15,42-16,8	Mc 16,2-8 Mc 16,9-20	modus 2 modus 2 pl.
Lk 23,50-24,12	Lc 24,1-12 Lc 24,36-53	modus 3 modus 3 pl.
Jn 19,38-20,18	Jn 20,1-10 Jn 20,11-18	modus 4 modus 4 pl.

Etter evangeliet går biskopen i prosesjon til Golgata hos Egeria og i *Anastasis-typikonet*. Hymnene som Egeria nevner, kan man finne som de såkalte *gardamotkumaj* i det Gamle Iadgari, som er den georgiske oversettelsen av Jerusalems gamle hymnebok (Tropologion).³³

Psalmen som synges foran Korset, identifiseres både i *Anastasis-typikonet*, i den armenske "myrrabærerskenes gudstjeneste" og i Sinai georgisk 47 som psalme 133 (134), den korte psalmen: "Stå opp og lovsyng Herren, alle Herrens tjenere". Som Jerusalems gamle horologion viser, var dette den klassiske nokturn-psalmen i Jerusalem. Dette faktum indikerer at "oppstandelsesgudstjenesten" er en søndagsvariant av nokturnen. Bønnen etter psalmen hos Egeria gjenfinnes i et gammelt eukhologion, Sinai NE gresk 53.

³² Se f.eks. *The Book of Hours or The Order of Common Prayers of the Armenian Apostolic Orthodox Church*, (Evanston: 1964), 52; G. Winkler, "Nochmals das armenische Nachtoffizium und weitere Anmerkungen zum Myrophorenoffizium", *Revue des études arméniennes* 21 (1988-1989), 501-519, her s. 517, med referanse til *žamagirk*, det armenske horologiet.

³³ For en fransk oversettelse, se C. Renoux, *Les hymnes de la résurrection. 1. Hymnographie liturgique géorgienne. Introduction, traduction et annotation des textes du Sinai 18*, (Paris: 2000), 129-130, *passim*.

La oss resymere dette i en sammenliknende tabell:

<u>Egeria</u>	<u>Anastasis-typikonet</u>	<u>Andre kilder, på enkeltpunkter</u>
1 biskopen ankommer	patriarken ankommer	
2 tre psalmer folket synger omkved	pss. 117, 85 og 150	armenske ritus: pss. 112, 43 og 145
3 bønn etter hver psalme	bønn (i litani) etter første psalme	Sinai georgisk 47: tekst til de tre bønnene
4 berøkning i Anastasis	(berøkning seinere, på Golgata)	
5 oppstandelses-evangelium lest av biskopen	oppstandelses-evangelium lest av patriarken	armenske ritus: 4 perikoper seinere: fra 4 til 8
6 prosesjon til Golgata under sang	oppstandelseshymne	Gamle Iadgari: <i>gardamotkumaj</i> (oppstandelseshymne)
7 en psalme	patriarken bestiger Golgata og berøker, mens presteskapet nede synger ps 133	samme psalme 133 i armenske og georgiske kilder.
8 bønn		Sinai NE gr. 53 (eukhologion): bønn etter evangeliet ved <i>nykterinē</i> -gudstjenesten

Utvikling av søndagsvigiliens lengde

Når det gjelder lengden på søndagens allnattsvigilie, er det klart at den i vår tidligste kilde, *Egerias reisebrev* fra 380-tallet, ikke varer hele natta, men begynner ved hanegal. I seinere kilder av jerusalemittisk tradisjon varer den derimot hele natta (igjen gjelder dateringa innhold): Først i vitaer om palestinske ørkenmunker rundt år 500, dernest i *Beretninga til Johannes og Sofronios* fra 700-tallet og *Anastasis-typikonet* (før 1009). Skjedde utvidelsen av søndagsvigilien i selve Oppstandelseskirka, slik at Sabas-klosteret og Theodosios-klosteret mottok en allnattsvigilie derfra? Eller fant utvidelsen sted innen den palestinske ørkenmonastisismen, som uttrykk for en særlig asketisk utholdenhet?

Her gir Jerusalems gamle horologion oss et svar. I følge denne liturgiske boka feires tidebønner uavlatelig hver natt; ja, tidebønnen i Jerusalem går sannsynligvis kontinuerlig, 24 timer i døgnet, hvilket utgjør ei realisering av det bibelske og tidligkristne idealet å "be uavlatelig" (1 Thess 5:17). Og her kan vi dedusere fra hverdag til søndag:³⁴ søndag har i prinsippet lengre feiringer enn hverdager, så hvis hverdagene har en allnattsvigilie, har søndag det uten tvil også.

³⁴ Deduksjonen har basis i det observerbare prinsipp at søndagens og festenes gudstjenester er primære i forhold til de daglige; utviklingen går *fra* søndag/fest *til* hverdag. Det gjelder f.eks. hymnografien: den begynner kronologisk for søndag og fest; deretter skrives hymner for hverdager.

Utvidelsen av den daglige tidebønnen i Oppstandelseskirka slik at den fyller hele tida og blir uavbrutt, har skjedd etter 380-tallet, for Egeria har ikke observert noe slikt. Vi kan anta at uoppheurlig daglig tidebønn har blitt etablert i Jerusalem på 400-tallet eller 500-tallet.³⁵ Ut fra prinsippet om søndagens primat i forhold til hverdagene er det trolig at søndagens vigile var blitt uoppheurlig innen hverdagens ble det i denne perioden.

Biskoppelig og monastisk i søndagsnattas vigilie

Vi har sett at Jerusalems søndagsvigilie inneholder ulike deler, og at disse delene er av enten offentlig eller monastisk karakter. Hver av dem er på denne måten bestemt enten for menigheten (de offentlige) eller for det asketiske *tagma* (de monastiske). Men det er viktig å påpeke her at både offentlig og monastisk søndagsvake inngår i katedralens totale agrypnia.³⁶ Hvilken funksjon har de to typene vigilie i Jerusalems katedral?

Den monastiske del av søndagsvigilien

Den monastiske tidebønns funksjon er sekundær: den spiller en utfyllende rolle. Den eller de monastiske delene av søndagsvigilien legger til en supplerende bønn, beregnet for de ivrigste og mest utholdende. Som Egeria sier det om den andre monastiske delen av søndagsvigilien: "Alle som vil, menn og kvinner, blir der helt til det er lyst; de som ikke vil, vender tilbake til sine hjem for å hvile og sove" (24.12).

Munkenes søndagsvake er ikke særlig forskjellig fra deres ordinære tidebønn: sang av utvalgte psalmer og psalter-antifoner. Som i den typisk monastiske liturgi generelt,³⁷ mangler her bevegelse, bibellesninger, fysiske attributter og relasjon til ei spesifikk feiring (søndag, fest).

De to monastiske delene av Egerias søndagsvigilie, den forberedende "ventevigilien" og vigilien før morgengudstjenesten, synes å ha blitt slått sammen til en. Den monastiske "ventevigilien" har dermed blitt forlenget ved å ta opp i seg den andre monastiske delen.

Men hvem var disse munkene ved Oppstandelseskirka? Hva vet vi om dem? Vi vet ikke så mye, for det finnes bare hentydninger til dem kildene.

Oppstandelseskirkas asketer og munkar

En urban asketisme knyttet til sentrale kirker og med sannsynlige røtter i tidligkristen asketisme i hjem og menighet, dukker opp i litterære kilder fra

³⁵ Den konkrete argumentasjonen som ligger bak her, dreier seg om tidspunktet man skapte det sentrale liturgiske systemet i Jerusalems gamle horologion (jfr. Sinai georgisk 34), som foreskriver en uoppheurlig gudstjeneste.

³⁶ Dette har for øvrig implikasjoner for den nå tradisjonelle distinksjon mellom katedral- og monastisk liturgi: den egentlige distinksjonen går i Jerusalem mellom offentlig og asketisk liturgi, innenfor rammen av katedralens totale gudstjeneste.

³⁷ Se f.eks. P. Bradshaw, *Two Ways of Praying*, (Nashville: 1995).

det 4. århundre.³⁸ For Jerusalems del var det flere helligdommer som huset slike asketiske ordner eller tagmaer: Foruten Oppstandelseskirka, også Sionkirka, hvor hl. Passarion den store bygde kloster rundt år 400; Nea, den nye Theotokos-kirka bygd av Justinian på 500-tallet; og, om vi beveger oss litt utenfor byen, Kathisma-kirka (bygd på 400-tallet).

Den tidligste omtale av asketiske samfunn i Jerusalem synes å finnes i en av katekesene til hl. Kyrill av Jerusalem, daterbar til 348. I den 4. katekesen snakker Kyrill om "munkenes og jomfruenes orden" (τῶν μοναζόντων καὶ τῶν παρθένων τάγμα, [4.24]).³⁹ Nøyaktig de samme termene gjenfinner vi hos Egeria: *monazontes et parthene* (24.1). Disse er altså i følge Kyrill organisert i et tagma, en "orden". Det er sannsynlig at de asketene Kyrill snakker om, befinner seg i Jerusalem.

I sin 13. katekese taler Kyrill om "kirkas spoudé-sangere" (οἱ σπουδαῖοι τῆς ἐκκλησίας ψαλμῳδοί).⁴⁰ Dreier det seg her om de samme asketer som i den 4. katekesen? Det er sannsynlig at disse "spoudéene" er noe mer enn bare ivrige sangere⁴¹ og heller medlemmer av en orden av spoudéer.⁴² Da er veggen ikke lang til å identifisere tagmaen av munk og nonne med tagmaen av spoudéer. Begge ordenene, *monazontes* hos Egeria og spoudéene hos Kyrill, har en liturgisk funksjon.

Også fra 5. århundre har vi et vitnesbyrd om spoudé-tagmaet ved Anastasis. Khrysippos av Jerusalem var først munk ved hl. Euthymios' lavra, fra 425-430 av; i 455 ble han presteviet på Lavraen, og de siste årene av sitt liv, fra 467 til 479, var han *stavrophylax* ("kors-vokter") i Oppstandelseskirka. Han var en stor predikant, og i en Maria-homilie taler han til munk om deres psalmodi: "for at dere gjennom [psalmene] overholder den uavbrutte lovsangen; for at dere ikke bryter opp sangen av dem, stående i kor, hverken natt eller dag".⁴³ Tidligere har forskere plassert denne prekenen i Khrysippos' tid ved lavraen,⁴⁴ men munkenes uavlatelige korsang lar seg dårlig forene med lavriotenes ensomme cellebønn. Den stemmer derimot perfekt overens med spoudéenes

³⁸ Se f.eks. V. Desprez, *Le monachisme primitif. Des origines jusqu'au concile d'Ephèse*, (Bérolles-en-Mauges: 1998), kap. IV: "L'ascétisme chrétien entre le Nouveau Testament et le début du monachisme".

³⁹ W. C. Reischl & J. Rupp (utg.), *Cyriilli Hierosolymarum archiepiscopi opera quae supersunt omnia*, b. I, (München: 1848), 116.4.

⁴⁰ Kan også oversettes "kirkas ivrige sangere".

⁴¹ Katekesen oppgir hvilken tekst de synger: et psalmevers (21,19). Dette verset er omkved i et responsorium på langfredag i følge det armenske leksjonaret (Renoux, *Le codex arménien Jérusalem 121*, b. II. Edition, [Patrologia Orientalis 36,2; Turnhout: 1971], 285.23-26; se *Frøyskov*, 337). Hvis folket synger, er det ofte omkved, men det synes rimelig at det på en så høytidelig gudstjeneste som denne er ei utvalgt gruppe av folket som synger. Ei slik gruppe kunne være tatt fra spoudé-tagmaet, særlig siden Kyrill bruker nettopp termen *spoudaios*.

⁴² "Spoudéer" (σπουδαῖοι) var navnet på urbane asketer i mange seinantikke byer. De bodde i fellesskap (tagma), gjerne knyttet til katedraler. De representerte først ikke munk, men altså asketer; seinere identifiseres de imidlertid med munk og det egentlige klostervesenet. I Jerusalem kaltes fellesskapet deres *Spoudaion*.

⁴³ M. Jugie, *Homélie mariales byzantines*, (Patrologia Orientalis 19; Paris: 1926), 337.33-36.

⁴⁴ Se M. Aubineau, *Les homélie festales d'Hésychius de Jérusalem*, b. I, (Brüssel: 1978), 150 n. 2.

psalmodi slik den framkommer av Jerusalems gamle horologion. Følgelig omtaler homilien uten tvil Anastasis-spoudéene og bør dateres til mellom 467 og 479.

Kyrill av Skythopolis, som altså skriver på 500-tallet, nevner spoudéene ved Anastasis i flere tilfeller. Han forteller at den hellige Theodosios, kenobiarken, bodde i 456 ei viss tid i Jerusalem i "spoudéenes tagma i Kristi, vår Guds, hellige Anastasis".⁴⁵ Kyrills viktigste informasjon om spoudéene gir han når han framstiller bygginga av et kloster (*monastêrion*) for dem. Patriark Elias av Jerusalem (494-516), araber og tidligere ørkenmunk både i Egypt og Palestina, samlet alle Anastasis' spoudéer i et nybygd kloster i nærheten av biskopens residens.⁴⁶

Etter at perserne raserer Jerusalem i 614 skriver Strategios sin "Beretning om Jerusalems fall". I et tillegg til denne beretninga noterer en viss Thomas antall drepte på hvert sted i Jerusalem. I Anastasis-klosteret ble det funnet 212 døde;⁴⁷ hvor mange av dem som var munk, er det umulig å si.

Et siste vitnesbyrd om spoudéene under Jerusalem-katedralens storhetstid finner vi hos patriark Sofronios, som døde i 638 etter arabernes erobring av Jerusalem. I sitt dikt *anakreontikon* nr. 20, beskriver han Jerusalem, deriblant Konstantins basilika. Stående oppe på basilikaens galleri ser han ned:

Så kan jeg skue ned på basilikaens friske skjønnhet,
hvor kor av munk framfører nattlige hymner.⁴⁸

Spoudéene forsvinner imidlertid ikke med dette. Vi hører stadig om dem, helt til 1100-tallet, og de er forløperne for dagens gresk-ortodokse brorskap ved Kristi grav.

Den offentlige del av søndagsvigilien

Den offentlige gudstjenestens funksjon er primær: den er katedralens offentlige liturgi, feiret av den lokale menigheten under ledelse av biskopen og hans klerus. Den preges, som den såkalt katedrale liturgien generelt, av folkelig deltakelse på psalmodien, av prosesjoner, av røkelse, bibellesninger, forbønn og hymnesang.⁴⁹

Den offentlige delen av søndagsvigilien har to elementer: "oppstandelsesgudstjenesten" og morgengudstjenesten (*matutin, orthros*). Sistnevnte beskrives svært kort av Egeria. Andre kilder informerer oss rikelig om den, men plassen tillater ikke at vi tar den for oss i denne sammenhengen.

⁴⁵ *Vita Theodosii*, 236.12-13, i E. Schwartz (utg.), *Kyrrillos von Skythopolis*, (Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur 49.2; Leipzig: 1939).

⁴⁶ *Vita Sabae*, 116.4-8, i E. Schwartz (utg.) *Kyrrillos von Skythopolis*.

⁴⁷ Se B. Flusin, *Saint Anastase le Perse et l'histoire de la Palestine au début du VIIIe siècle*, b. II, (Paris: 1992), 160.

⁴⁸ μοναχῶν ὅπου χορεῖα νυχίουσ τελοῦσιν ὕμνους. H. Donner, *Die anakreontischen Gedichte Nr. 19 und Nr. 20 des Patriarchen Sophronius von Jerusalem*, (Heidelberg: 1981), 14.

⁴⁹ Hymnesangen er altså et element i den offentlige gudstjeneste, og ikke den monastiske, som det ofte har vært hevdet.

Konklusjon

Vi finner vitnesbyrd om Jerusalems søndagsvigilie i ganske mange kilder og, slik det er vanlig når det gjelder Jerusalem, innenfor flere ulike språklige sfærer. Den eldste kilden, *Egerias reisebrev*, er av den litterære genre, men den har her nok en gang vist seg som en pålitelig kilde til kunnskap om liturgi gjennom sine detaljerte beskrivelser. Ved å sammenlikne Egerias nedtegnelser med seinere kilder av liturgisk genre har vi funnet at det i tilfellet søndagsvigilien er godt, ofte forbløffende godt, samsvar mellom dem. Dette diakroniske samsvar mellom kilder peker på rituell kontinuitet. Vi har antydnet et hittil upåaktet tilfelle av terminologisk samsvar: psalterdelen antifon. Også vekslinga hos Egeria mellom vigilie ledet av asketer og vigilie ledet av presteskap kommer fram i de seinere kildene, ikke minst *Anastasis-typikonet*, hvor rubrikkene foreskriver dette eksplisitt.

Den primære liturgien i Jerusalem, i søndagsvigilien som i det resterende liturgiske liv, er den offentlige gudstjenesten, ledet av biskopen eller patriarken. Søndagsvigilien har to offentlige ledd. I det første, "oppstandelsesgudstjenesten", deltar biskopen med sitt presteskap, folket deltar også - bl.a. med sang av omkved, oppstandelsesevangeliet leses, det berøkes, det går i prosesjon til Golgata. Asketene eller munkene er her fraværende; de har en egen, parallell liturgi. Den andre offentlige gudstjenesten er morgengudstjenesten.

Den offentlige liturgien suppleres av en monastisk gudstjeneste preget av psaltersang. Presteskap og folk er i prinsippet fraværende; imidlertid er av og til prester, diakoner og ivrige troende med, dog aldri biskopen. I søndagsvigilien, før hver av de to offentlige gudstjenestene, leder munkene en vigiliedel som består i den stadige gjentakelse av grunnenheten 'psalme - antifon - bønn'.

Jerusalem er et glimrende eksempel på den seinantikke katedralens dobbelte liturgi: offentlig gudstjeneste supplert av monastisk. Det er Jerusalem både fordi kildene er relativt mange og fordi den faktiske liturgien er så rik og mangfoldig. Asketiske tagma og laug ved seinantikke katedraler hadde den viktige liturgiske funksjonen å styrke og komplettere gudstjenestelivet. I Jerusalem og noen andre byer besørget de at liturgien endog var uopphørlig, i pakt med 1 Tess 5:17: "Be uavlatelig". Slike basilikale, urban-monastiske laug skulle fortsette inn i middelalder, i Vesten bestående av *canonici*, kanniker.

JERUSALEM OCH DET SANNA KORSET – BLAND BISKOPAR, MUNKAR OCH PILGRIMER I SKUGGAN AV CHALCEDON*

Jan-Eric Steppa

På hösten 1884 gjorde den påvliga nuntien i Madrid, ärkebiskop Mariano Rampolla del Tindaro, ett märkligt fynd i Escorialpalatsets boksamlingar. I en kodex från Oviedo i Asturien i norra Spanien fann denne lärde ärkebiskop ett latinskt manuskript som utgjordes av en levnadsteckning över den heliga Melania den yngre. Det skulle dock dröja till 1905 innan han slutligen publicerade manuskriptet i utgåvan *Santa Melania Guiniore, senatrice romana*, och som även inkluderade en rad latinska och grekiska versioner och fragment. Bland annat infogade Rampolla i sin utgåva en korrigerad och omarbetad version av en fullständig grekisk text som bollandisterna upptäckt i Barberini-biblioteket i Rom 1900 och som 1903 hade publicerats i *Analecta Bollandiana*. Genom Rampollas utgåva av *Vita Melania* 1905 fick nu patristiska forskare för första gången tillfälle att på allvar stifta bekantskap med en dam som dittills i väst åtnjutit lärde mäns bekantskap i huvudsak genom att vara omnämnd av sin samtids stora män: Augustinus, Hieronymus, Paulinus av Nola, Palladios och Kyrillos av Skythopolis. I öst och inte minst i den ortodoxa liturgiska traditionen hade hennes minne däremot hela tiden hållits vid liv tack vare menologier och inte minst genom det konstantinopolitanska synaxarriet.¹

Efter publiceringen av Rampollas utgåva utbröt genast en debatt rörande språket på vilket originaltexten hade avfattats. De flesta av de forskare som tog ställning i debatten var visserligen överens om att vare sig den latinska version som låg till grund för Rampollas arbete eller det grekiska Barberini-manuskriptet kunde sägas representera originaltexten. Enighet rådde om att de båda versionerna hade sitt ursprung i en förlorad urtext. Beträffande urtextens språk var dock Rampolla fast övertygad om den latinska receptionens företräde. Han fick mothugg av bland annat Adhémar d'Alès och Cuthbert Butler, utgivaren av *Historia Lausiaca*, och vars invändningar i hög grad har givit favör åt antagandet att texten snarare ursprungligen skrevs på

* Föredrag vid den patristiska dagen i Lund, den 13 februari 2006.

¹ Elizabeth A. Clark, *The Life of Melania the Younger: Introduction, Translation, and Commentary*, (Toronto: 1984), 1-4. För den latinska texten, se Mario Rampolla del Tindaro, *Santa Melania Guiniore, senatrice Romana: documenti contemporanei e note*, (Rom: 1905).

grekiska. Vad det däremot gäller identiteten på textens anonyme författare råder långt högre grad av samstämmighet.² Texten ger i sig själv tydligt vittnesbörd om att författaren tillhörde den närmaste kretsen kring Melania den yngre och att han betraktade henne som en andlig mor. Detta görs särskilt tydligt i en passage mot slutet av texten där hon på sin dödsbädd säger några sista ord till sin framtida levnadstecknare. Författaren skriver:

Slutligen uttalade hon följande ord till min ödmjuka person. 'Det är överflödigt att fråga en gudsvän som du att se till klostret, för medan jag ännu levde i kroppen var du den person som bar bördan och omsorgen om allting och hjälpte mig i allt. Det är därför som jag nu anförtror klostren till dig och uppmanar dig i att min frånvaro vara ännu mer ivrig att ägna ditt arbete åt dem. Må Gud belöna dig för detta i den tid som kommer.'³

Bollandisten Charles de Smedt var den förste som namngav den anonyme författaren till *Melantias liv*. År 1899, i sin utgåva av en ofullständig latinsk version av texten, tog han hjälp av en helt annan text för att lösa författarfrågan, nämligen Kyrillos av Skythopolis *Euthymios liv*, där vi kan läsa att Melantias kloster på Olivberget i Jerusalem under fyrtiofem år efter hennes död leddes av arkimandriten Gerontios.⁴ de Smedts identifikation av denne Gerontios som författaren till *Melantias liv* är sedan dess oomtvistad.

Melantias liv tillhör de tidigaste och mest fullständiga biografier över heliga kvinnor som bevarats från fornkyrkan. Texten är intressant ur många aspekter. Inte minst ger den en mycket levande bild av hur kristna asketiska ideal och levnadsmönster mottogs och förvaltades inom aristokratiska kretsar under senromersk tid. Melania själv kom från en prominent senatorsfamilj i Rom. Hon föddes år 385 eller 386 som dotter till Valerius Publicola och dennes hustru Albina.⁵ Hennes farfar kan ha varit Valerius Maximus, som hade tjänat som pretorianprefekt på 360-talet. Hennes farmor är vi mer bekanta med, Melania den äldre, bördig ur den förnäma patriciersläkten *gens Antonia* och i huvudsak känd för oss som del av det persongalleri som vi förbinder med den första origenistiska striden kring sekelskiftet 400.⁶ Från henne hade Melania den yngre inte enbart fått sitt namn. Förmodligen var det från farmoderns sida som hon även hade fått ära de gods och egendomar som låg fördelade över hela riket: i Rom med omgivningarna och i Kampanien, Sicilien, Spanien, Afrika, Mauretanien, Britannien, Numidien, Aquitanien och Gallien, med tillhörande slavar.⁷ Från Melania den äldre hade hon därtill ärvt sitt asketiska kall, eller som Gerontios formulerar det:

² Clark, *The Life of Melania the Younger*, 4-13.

³ *Vita Melaniae* 68, i Denys Gorce (utg.), *Vie de Sainte Mélanie*, (Sources Chrétiennes 90, Paris 1962), 266.

⁴ Charles de Smedt, "Vita Sanctae Melaniae Junioris", i *Analecta Bollandiana* 8 (1899), 7.

⁵ *Vita Melaniae* 1 (Gorce, 130). E. A. Clark, "Piety, Propaganda, and Politics in the Life of Melania the Younger", i *Studia Patristica* 18.2 (1989), 167. För årtalet för Melantias födelse, s. 179-80 n2.

⁶ E. A. Clark, *The Life of Melania the Younger*, 83-84. För Melania den äldres roll i den origenistiska striden, se E. A. Clark, *The Origenist Controversy: The Cultural Construction of an Early Christian Debate*, (Princeton: 1992), 20-25, 39-40, 188-193.

Genomborrade av gudomlig kärlek hade hon från tidigaste ungdom längtat efter Kristus och åstundat kroppslig kyskhet.⁸

I levnadsteckningen får vi veta att Melania vid en ålder av fjorton år hade tvingats till giftermål med sin sjuuttonårige kusin, Valerius Pinianus. För hennes föräldrars vidkommande var säkrandet av ättelinjen givetvis av långt större betydelse än en ung flickas romantiska svärmeri för ett asketiskt liv. Vi kan ana Melanias förtvivlan inför hennes oförstående fader, och i stor klagan vände hon sig till sin unge make och bad honom att tillsammans med henne leva i kyskhet. Om detta skulle bli en för stor börda för honom, förklarade hon, skulle hon erbjuda honom alla sina personliga egendomar i utbyte mot att hon på domens dag skulle kunna frambära en fullständigt obefläckad kropp till Kristus. Pinianus visade sig inte fullständigt negativ till hennes begäran, men insisterade på att saken endast kunde komma ifråga efter att åtminstone två barn hade fötts i äktenskapet. Därefter, sade han, skulle de tillsammans överge världen för ett asketiskt liv. Så småningom föddes en dotter, men Melanias längtan efter att underkasta sig ett monastiskt liv växte sig till slut så stark att tålmodet började svika henne. Hennes ständiga vädjanden till Pinianus lönade sig dock inte; han var fast besluten att skaffa ytterligare ett barn. Melania blev åter gravid, men barnet föddes för tidigt och dog efter en lång och smärtsam förlossning. Utan ork eller lust att leva vidare låg nu även Melania inför döden, och kunde återbördas till livet endast efter att Pinianus lovat henne att de tillsammans skulle leva resten av sina liv i kyskhet. Kort därefter rycktes även deras förstfödda dotter bort från dem.⁹

Det var dock först med faderns död som de båda till fullo kunde tillägna sig det monastiska livet. Melania hade vid det laget hunnit bli tjugo år gammal och Pinianus tjugofyra. De började nu klä sig i ytterst enkla kläder, likviderade med kejsarligt bistånd sina enorma egendomar ute i riket och skänkte till kloster i olika riksdelar ofantliga belopp i guld att överlämnas till de fattiga. Så snart detta hade gjorts lämnade Melania, Pinianus och Melanias mor Albina Rom för Sicilien och undgick på så vis med knapp nöd Alariks plundring av Rom. De fortsatte från Sicilien ner mot Afrika, var nära att lida skeppsbrott på grund av en häftig storm, men tog sig till slut i land på den afrikanska kontinenten där de bland annat träffade Augustinus. De slog sig därefter ner i närheten av staden Thegaste i provinsen Afrika, grundade två stora kloster och levde där i sammanlagt sju år.¹⁰

Kring 417 lämnade Melania, Pinianus och Albina Afrika för att bege sig till Palestina, men stannade på vägen i Alexandria där de fick ett högtidligt mottagande av Kyrillos. Slutligen anlände de till Jerusalem, där de under en första tid levde i klosterceller förbundna med Gravkyrkan. Vid det här laget hade de

⁷ *Vita Melaniae*, 11 (Gorce, 146). Palladius, *Historia Lausiaca* 61, i Cuthbert Butler (utg.), *The Lausiaca History of Palladius*, (vol. 2; Text and Studies 6.1-2; Cambridge: 1898 och 1904), 156.

⁸ *Vita Melaniae* 1 (Gorce, 130).

⁹ *Vita Melaniae* 1-6 (Gorce, 130-138).

¹⁰ *Vita Melaniae* 7-33 (Gorce, 138-190).

spenderat alla sina tillgångar på allmosor, och var nu själva lika fattiga som de som varit föremål för deras kärleksverksamhet. En summa pengar i guld dök dock oväntat upp från Spanien, där en av Melanias egendomar som tidigare inte kunnat likvideras på grund av den gotiska invasionen till sist hade sålts. Melania och Pinianus begav sig då tillbaka till Egypten där de besökte de heliga i öknen för att bistå dem ekonomiskt och med egna ögon erfara och ta del av deras asketiska dygder. Under tiden hade Albina stannat kvar i Jerusalem för att på Melanias inrådan bygga sig en cell på Olivberget. Vid Melanias och Pinianus tillbakakomst till Jerusalem efter vistelse i Egypten fann de cellen färdig, och iklädd säck och aska stängde Melania in sig där utan att träffa någon förutom vid enstaka tillfällen sin två andliga följeslagare, Albina och Pinianus. Hon fick även besök av sin kusin Paula, dotter till Melania den äldres dotter med samma namn. Med Paula, som hade levt hela sitt liv i kloster, utvecklade Melania en vänskap som skulle vara livet ut.¹¹

Omkring 431 dog Albina, och efter ett år av sorg, fasta och isolering lät Melania bygga ett kloster på Olivberget som blev boning åt runt nittio asketiska jungfrur. Självt avstod hon dock från ledarskapet över klostret utan anförtrorde denna uppgift åt en av jungfrurna. I stället ägnade hon all sin tid åt bön och åt att ständigt stå i systrarnas tjänst och se till att de inte saknade något. Därtill undervisade hon systrarna i all som rörde det andliga livet och dess dygder och plikter. I klostret lät hon sedermera uppföra ett oratorium där hon placerade ett altare så att systrarna två gånger varje vecka, på fredagar och söndagar, kunde delta i de heliga mysterierna. I detta oratorium placerade hon även relikerna av profeten Zacharias, protomartyren Stephanos och de fyrtio martyrerna av Sebaste.¹²

Ett par år efter Albinas frånfälle dog även Pinianus, och efter en sorgperiod som omfattade fyra år lät hon bygga ett kloster för de munkar som sjöng de dagliga och nattliga psalmodierna i himmelsfärdskyrkan och i Eleonakyrkan. När klostret hade färdigställts fick hon plötsligt brev från sin ännu hedniska farbror Volusianus, som tidigare hade tjänat som prefekt i Rom. I brevet berättade Volusianus att han var på väg till Konstantinopel som sändebud i arrangerandet av äktenskapet mellan kejsar Valentinianus III och prinsessan Eudoxia, dotter till kejsar Theodosios II och Eudokia, och att han önskade träffa sin systerdotter där. Melania greps genast att en brinnande önskan att träffa Volusianus för att övertyga honom om att överge sina hedniska villfarelser och få honom att konvertera. Följaktligen begav hon sig till kejsar Theodosios hov i Konstantinopel, där hon träffade sin farbror och till slut, med hjälp av Proklos, patriarken av Konstantinopel, lyckades få honom att omvända sig på sin dödsbädd efter att han under sin vistelse i den kejsarliga huvudstaden hastigt insjuknat. I Konstantinopel väckte hon uppmärksamhet för sina brinnande anti-nestorianska tal och vann den fromma kejsarinnan Eudokias respekt och tillgivenhet. En tid efter att Melania återvänt

¹¹ *Vita Melaniae* 34-40 (Gorce, 190-206).

¹² *Vita Melaniae* 41-48 (Gorce, 206-218).

till Jerusalem, reste Eudokia i sin tur till Palestina för att besöka Melania och hennes kloster på Olivberget.¹³

Mot slutet på året 439 väcktes insikten hos henne om hennes snara död. Efter att en sista gång ha firat Kristi födelse i Betlehem och dagen efter återvänt till Jerusalem för att fira den helige Stephanos martyrion, svek henne livskraften, och efter att ha tagit avsked av systrarna och anförtrodd ledningen över klostren till Gerontios somnade hon slutligen in.¹⁴

*

Som är fallet med många andra texter kan man antingen välja att läsa Gerontios skildring av Melanias liv på åtminstone två olika sätt. Dels är det fullt möjligt att tillägna sig texten rakt upp och ner som en berättelse om hur en djupt asketiskt sinnad adelsdam från Rom blir en av de mest betydelsefulla kvinnorna för fromhetslivet i det senromerska Palestina sedan kejsar Konstantins mor Helena på 300-talet. Man kan också läsa levnadsteckningen som en text med en mycket specifik agenda. Denna senare nivå är den som intresserar oss i det följande. För att kunna kartlägga möjligheterna i denna nivå gäller det dock att för en stund återvända till språkfrågan, det vill säga den tidigare nämnda debatten mellan Rampolla och d'Alès om den latinska eller den grekiska receptionens företrädare beträffande på vilket språk originalversionen hade avfattats. Endast med utgångspunkt i språkfrågan är det nämligen möjligt att dra slutsatser om såväl när verket avfattades och möjliga adressater.

Rampolla betvivlade aldrig någonsin Gerontios författarskap till Melanias liv. Emellertid var han övertygad om att Gerontios författat verket på latin för en västlig adressat, möjligen en nordafrikansk biskop, och att själva tillkomsten av verket hade skett mellan åren 440 och 442.¹⁵ Adhémar d'Alès, som hävdade den grekiska receptionens företrädare, vidgade å sin sida tidsramen och föreslog att Gerontios skrivit sin biografi inom elva år efter Melanias död, det vill säga före kyrkomötet i Chalcedon 451, riktad till en östlig och definitivt anti-nestorianskt sinnad biskop. D'Alès själv föreslog Dioskoros av Alexandria som en högst möjlig kandidat.¹⁶

Att verkets måste ha avfattats före Chalcedon motiverades med att den grekiska texten överhuvudtaget inte nämner ett ord om kyrkomötet. Elizabeth Clark, i sin kommenterade översättning till engelska av Melanias liv, noterar dock en detalj i texten som till viss grad sätter frågetecken för d'Alès slutsatser beträffande verkets datering. Ingenstans i texten nämner Gerontios den kontroversielle biskopen Juvenalis av Jerusalem, som tjänade som den heliga stadens biskop mellan åren 422-458, med undantag för tjugo stormiga måna-

¹³ *Vita Melaniae* 49-59 (Gorce, 220-244).

¹⁴ *Vita Melaniae* 63-70 (Gorce, 254-270).

¹⁵ Rampolla, *Santa Melania Guiniore*, lxxviii-lxx.

¹⁶ Adhémar d'Alès, "Les deux vies de Sainte Mélanie la jeune", *Analecta Bollandiana* 25 (1906), 401-450.

der i exil omedelbart efter kyrkomötet i Chalcedon.¹⁷ Denna tystnad kring Juvenalis är intressant, inte minst mot bakgrund av att flera av biskoparna i hennes samtid framträder med namn och att Gerontios beskriver förhållandet mellan Melania och dessa kyrkoledare i termer av ömsesidig vördnad. På Melanias dödsbädd besöks hon av en biskop, i texten omnämnd som "den av Gud mest älskade", och en grupp anakoreter från trakten kring Eleutheropolis, fem mil sydväst om Jerusalem. Men ingenting sägs om biskopens namn eller att han var biskop av Jerusalem.¹⁸ Det är därtill värt att notera att vi i en handskrift av Symeon Metaphrastes version av Melanias liv kan läsa att biskopen där omnämns som "högste präst av Eleutheropolis".¹⁹ Omnämmandet av Eleutheropolis är inte betydelselöst, eftersom vi vet att klostren kring denna stad en bit in på 500-talet skulle utgöra ett av de starkaste fästena för motståndet mot kyrkomötet i Chalcedon. Elizabeth Clark drar utifrån detta slutsatsen att biskopen som besökte Melania på hennes dödsbädd förmodligen inte var Juvenalis utan en i texten oidentifierad biskop av Eleutheropolis som sannolikt var bekant för en palestinsisk läsarkrets.

Hade då Gerontios någon anledning att utelämna Juvenalis från sin levnadsteckning över Melania? Vi kan ställa oss samma fråga beträffande en annan person som, måhända till vår förvåning, lyser med sin frånvaro i texten, nämligen Melania den äldre. Palladios, som i *Historia Lausiaca* ägnar stort utrymme åt att beskriva Melania den äldre som en av samtidens stora heliga kvinnor, nämner i detta verk även Melania den yngre med stor vördnad och respekt. Han skriver (i Sture Linnérs översättning):

Det vore inte rätt att förbigå henne på grund av hennes kroppsliga ungdom och lämna en sådan dygd utan ett minnesmärke, ty den överträffar i sanning vida den hos gamla och fromma.²⁰

Palladios, som hade träffat Melania den yngre personligen och fått bo i hennes hus i samband med hans besök i Rom 405 för att försvara Johannes Chrysostomos inför påven,²¹ kopplar tydligt samman hennes djupa asketiska fromhet som direkt inspirerad av Melania den äldre. När Melania den yngre i Palladios beskrivning försöker övertala Pinianus att låta henne förbli obefläckad, ber hon honom att

ta allt mitt men befria min kropp så att jag kan uppfylla min längtan efter Gud och ta i arv min farmors fromhet liksom jag bär hennes namn.²²

I Gerontios biografi är däremot Melania den äldre fullständigt frånvarande, och inte heller nämns ett ord om de kloster som hon låtit bygga på Olivberget. När Gerontios i biografien citerar den ovan återgivna passagen från *Historia*

¹⁷ Ibid., s. 17-19.

¹⁸ *Vita Melaniae* 67 (Gorce, 264).

¹⁹ *Codex Parisinus* 1553, fol. 286-301. Se J.- P. Migne, *Patrologia Graeca* 116:792.

²⁰ Palladius, *Historia Lausiaca* 61 (Butler, 156). Svensk översättning i Palladios, *Ökenfäderna: Inledning och översättning av Sture Linnér*, (Skellefteå: 1998), 149.

²¹ Palladius, *Historia Lausiaca* 61 (Butler, 157).

²² Palladius, *Historia Lausiaca* 61 (Butler, 156). Svensk översättning: *Ökenfäderna*, 149.

Lausiaca där Melania den yngre förklarar sin önskan att "ta i arv min farmors fromhet liksom jag bär hennes namn", stryker han utan vidare denna referens till Melania den äldre från citatet.²³ Det är uppenbart att Gerontios fann hennes inblandning på Rufinus sida i den origenistiska striden besvärande. Antingen detta hade sin orsak i att han själv var en brinnande anti-origenist eller att han fruktade att nogräknade försvarare av den rätta tron skulle betrakta Melania den yngres förhållande till den ortodoxa läran i ljuset av hennes farmors heresi, fann han det för gott att helt förtiga Melania den äldre i biografien över hennes sondotter.²⁴

Liksom fallet med Melania den äldre finns skäl att misstänka att Gerontios även avsiktligt förbigått biskop Juvenalis med tystnad genom en *damnatio memoriae*. Detta antagande är dock rimligt endast om man daterar tillkomsten av Melanias liv till efter oktober 451, det vill säga efter kyrkomötet i Chalcedon. En sådan förhållandevis sen datering av verket stöds dock av Elizabeth Clark, som i sin tur lutar sig tillbaka på Ernest Honigmann, detta framför allt mot bakgrund av den frapperande tystnaden kring Juvenalis i texten.²⁵

*

Det berättas om munken Pelagios av Edessa att när han en dag under sin vistelse i Jerusalem åtskilliga år före kyrkomötet i Chalcedon vandrade upp till Golgata, plötsligt utropade Juvenalis namn tre gånger i stor förtvivlan. Hans följeslagare bad honom genast att förklara orsaken till hans utrop, och Pelagios förklarade att han i en syn just hade sett Jerusalems biskop, som nu bars i triumf av munkar och präster, en dag i stället skulle bäras i triumf av demoner och kejsarliga soldater.²⁶ Synen förebådade ett tragiskt avfall från tron. Den som mer än någon annan hade kämpat för den rätta läran skulle slutligen vika för de politiska påtryckningarna och sälja ut den tro som han hade mottagit från de ortodoxa fäderna. Vid kyrkomötet i Efesos 431 hade Juvenalis deltagit som en nära bundsförvant till Kyrillos av Alexandria mot Nestorios. Vidare hade han under de kyrkopolitiska förvecklingarna kring Eutykes monofysitiska teologi ständigt stått vid Kyrillos efterträdare Dioskoros sida i dennes försvar av Eutykes mot ledande antiokenskt influerade kyrkoledare. Bland munkar, präster och pilgrimer i Jerusalem vördades han som en ortodoxins hjälte, och av de östliga provinsernas starkt anti-nestorianska befolkning betraktades han som den ortodoxa bekännelsens siste försvarare vid sidan om Dioskoros i det nya kyrkopolitiska klimat som hade uppstått efter det olycksaliga kyrkomötet i Efesos 449 och kejsar Theodosios hastiga död sommaren 450.²⁷

²³ *Vita Melaniae* 1 (Gorce, 130-132).

²⁴ Jfr Clark, "Piety, Propaganda, and Politics", 177-179.

²⁵ Clark, *The Life of Melania the Younger*, 20. Ernest Honigmann, "Juvenal of Jerusalem", i *Dumbarton Oaks Papers* 5 (1950), 228.

²⁶ Johannes Rufus, *Plerophories* 4 i François Nau (utg.), *Plérphories: Témoignages et révélations contre le concile de Chalcédoine*, (Patrologia Orientalis 8; Paris: 1912), 15-16.

²⁷ Jan-Eric Steppa, *John Rufus and the World Vision of Anti-Chalcedonian Culture*, (Piscataway: 2005), 1-2.

Zacharias Scholastikos berättar i sin *Kyrkohistoria* att Juvenalis strax innan han for från Jerusalem för att delta vid kyrkomötet i Chalcedon förklarade för alla präster och munkar i Palestina att var och en som accepterade påven Leos så kallade *Tomos* som en korrekt utläggning av tron förtjänade att strängas ute från den ortodoxa kyrkans gemenskap. Och han bad dem att omedelbart avsäga sig nattvardsgemenskapen med honom ifall det skulle hända att hans egen tro skulle perverteras vid kyrkomötet och han skulle falla i frestelse och skriva under Leos *Tomos*.²⁸

Den åttonde oktober 451 inträdde Juvenalis och nitton palestinensiska biskopar i St. Euphemiabasilikan i Chalcedon tillsammans med över femhundra andra biskopar. Juvenalis och hans biskopskolleger förenade sig genast med Dioskoros och de andra biskoparna från Egypten, och tillsammans slog de sig ner på högra sidan i basilikan, medan anhängarna till påven Leo och patriarken Anatolios av Konstantinopel slog sig ner på den vänstra sidan. Så snart mötet hade öppnats beordrades dock Dioskoros att ta plats i mitten för att prövas och dömas för rättsvidrigt agerande vid kyrkomötet i Efesos två år tidigare. Synoden hade plötsligt förvandlats till en rättegång, där alla de som var med vid den så kallade rövarsynoden bar fram vittnesmål mot Dioskoros. Även Juvenalis tvingades att förklara att dem han själv hade varit med om att avsätta på grund av heresi vid kyrkomötet 449 i själva verket inte hade lärt någonting annat än vad Kyrillos av Alexandria hade lärt. Omedelbart därefter reste han sig från sin plats på den högra sidan och gick över till vänstra. Senare under mötet skulle Juvenalis vara delaktig i sammanställandet av det trosdokument som den tjugofemte oktober 451 stadfästes av kejsar Markianos och som bekände Kristus som konstituerad i två naturer.²⁹

Reaktionen mot Juvenalis blev omedelbar och våldsam. Efter att ha lämnat Chalcedon och anlänt till Caesarea i Palestina mötte honom hundratals munkar, präster och lekmän som samlats utanför staden för att säga honom ett sanningens ord och förmå honom att ta avstånd från sitt förräderi. Juvenalis mötte de församlade och gjorde tydligt för dem att han inte hade för avsikt att ta tillbaka sitt ställningstagande för besluten i Chalcedon. Situationen var dock ohållbar för Juvenalis, som genast tvingades fly och söka kejsarligt beskydd i Konstantinopel. Munkledaren Theodosios valdes till ny biskop i Jerusalem och ersatte därefter alla biskopar som skrivit under besluten vid Chalcedon med motståndare mot kyrkomötet.³⁰ I Palestina rådde nu ett kompakt motstånd mot kyrkomötesbesluten, och den senare chalcedonensiske hagiografen Kyrillos av Skythopolis förklarar i sin biografi över Euthymios den store, att det i Palestina efter Chalcedon endast var i Euthymios lavra som Chalcedons två-naturslära bekännes som ortodox.³¹

²⁸ Zacharias Scholastikos, *Historia ecclesiastica* 3.3, E. W. Brooks (utg.), (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, Script. Syri 3.5; Paris: 1919), 156-57.

²⁹ Steppa, *John Rufus*, 3-4.

³⁰ Steppa, *John Rufus*, 6-10.

³¹ Kyrillos av Skythopolis, *Vita Euthymii* 27, i Eduard Schwartz (utg.), *Kyrillos von Skythopolis*, (Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur, 49.2; Leipzig: 1939),

Enligt Kyrillos av Skythopolis gjorde den nye biskopen i Jerusalem, Theodosios, ansträngningar att få över Euthymios på motståndarnas sida. Eftersom Euthymios själv vägrade att infinna sig i Jerusalem, lät Theodosios för detta ändamål skicka iväg två arkemandriter till honom med uppdraget att tala honom tillrätta. Den ene av dessa utsända var Elpidios, överhuvud för Abba Passarions kloster i Jerusalem innanför Sionsbergets murverk. Den andre var ingen mindre än Gerontios, överhuvudet för Melania den yngres kloster på Olivberget. Om vi ska tro Kyrillos skulle Elpidios under mötet med Euthymios ha låtit sig övertygas av den gamle och därefter brutit med biskop Theodosios. Gerontios, å sin sida, förblev under återstoden av sitt liv brinnande i sitt motstånd mot kyrkomötet i Chalcedon.³²

Om vi ska tro Elizabeth Clark och Ernest Honigmann så är alltså Gerontios levnadsteckning över Melania mer eller mindre omedelbart en produkt av dessa kyrkopolitiska omständigheter. Clark föreslår till och med biskop Theodosios som möjlig adressat till verket.³³ Frånvaron av omnämnande av Juvenalis samt den anti-chalcedonensiskt sinnade kejsarinnan Eudokias inte betydelselösa roll i historien gör det inte osannolikt att Melanias liv verkligen skulle ha tillkommit i skuggan av Chalcedon. Tvärtom är det högst rimligt att tänka sig att kontroverssituationen i Palestina efter Chalcedon drev fram ett starkt behov av självlegitimering som förverkligades genom att reservera samtidens heliga män och kvinnor åt den egna gruppen, i synnerhet om dessa, såsom Melania den yngre, haft en allmänt erkänd betydelse för fromhetslivet i Jerusalem. Samma öde drabbade även kejsarinnan Eudokia, som blev förkämpe än för den ena sidan, än för den andra sidan, beroende på de konfessionella preferenserna hos den som höll i pennan.

*

År 437 eller 438 anlände två unga män till Palestina efter att ha vandrat till fots från Konstantinopel genom hela Mindre Asien och längst med Syriens kuststäder. Med sig hade de heliga martyrs relikier i en gyllene ask och en kodex med Johannesevangeliet på vars framsida hade fästs en bit av Kristi kors. Den ene av dessa unga män var hoveunucken Mithridatos och den andre var prins Nabarnugios, son till kung Bosmarios av det avlägsna bergslandet Iberien högt uppe på Kaukasusmassivet. Som bricka i den politiska dragkampen mellan Rom och det Sassanidiska Perserriket hade Nabarnugios spenderat hela sin ungdom som gisslan vid kejsar Theodosios II:s hov i Konstantinopel. Med status som adopterad medlem i den kejsarliga familjen hade han redan från början blivit fullt delaktig i hovlivet, som dock genom kejsarinnan Eudokias och Theodosios syster Pulcherias försorg präglades av en djup asketisk kultur med ständiga fastor, böner och vakor. I särskilt hög grad hade prins Nabarnugios tytt sig till Eudokia, under vars inflytande hans personliga

41.

³² *Vita Euthymii* 27 (Schwartz, 41-44).

³³ Clark, *The Life of Melania the Younger*, 20-21.

iver för det asketiska livet för varje dag hade växt sig starkare, så att han till slut, fast han blott var en ung pojke, blivit fullständigt uppfylld av asketisk dygd och nåd. Bland hovfolk och senatorer hade han väckt stor uppmärksamhet för sin asketiska iver och andliga insikt, och många var de som hade flockats kring honom för att med egna ögon betrakta och beundra hans asketiska vandel. Slutligen hade kejsarhovet blivit en alltför trång miljö för den unge Nabarnugios, som en dag bestämde sig för att tillsammans med sin gode vän Mithridatos fly från Konstantinopel och bege sig till det heliga landet som pilgrim.³⁴

När de närmade sig Jerusalem kunde de från en höjd fem stadier därifrån se stadens kyrkor höja sig upp mot himlen, bland dem Det heliga korsets kyrka, Uppståndelsekyrkan och Himmelsfärdskyrkan. Med orden "Se, här är Sion, vår frälsnings stad! Du får skåda Jerusalem" (Jes 33:20), kastade de sig ner på marken och släpade sig på knä med vördnadsfulla hälsningar ända fram till stadsmuren, varifrån de genast gav sig upp till Golgata och Uppståndelsekyrkan där de fylldes av ofantlig lycka, som om Jesus själv befann sig vid deras sida. De begav sig därefter till Olivberget där de välkomnades av ingen mindre än Melania den yngre. Det var dock inte prins Nabarnugios första möte med Melania. De hade träffats tidigare, i Konstantinopel, i samband med att Melania hade besökt den kejsarliga huvudstaden för att rädda sin farbror Volusianus från dennes hedniska villfarelser. Nabarnugios hade vid deras första möte genast låtit sig inspireras av Melanias asketiska föredöme, och Melania hade å sin sida sett hur Kristi nåd vilade över den unge prinsen. Det var just detta möte med Melania i Konstantinopel som hade fått prins Nabarnugios att bestämma sig för att lämna huvudstaden och bege sig på pilgrimsfärd till Jerusalem. På Olivberget bosatte sig prins Nabarnugios och Mithridatos i Melanias kloster för munkar och mottog av Gerontios vid en särskild ceremoni i Uppståndelsekyrkan den monastiska klädnaden. Vid denna ceremoni övergav de också sina världsliga namn och valde i stället varsitt namn som i högre grad passade deras nya monastiska livsbana. Medan Mithridatos eunucken tog sig namnet Johannes, valde prins Nabarnugios att hädanefter kalla sig Petros.³⁵ Känd för oss som Petros Iberern skulle han komma att bli en av de mest betydelsefulla aktörerna i den första generationens motståndsrörelse mot kyrkomötet i Chalcedon, och hans levnadsteckning skulle efter hans död 491 nedtecknas av munk-prästen Johannes Rufus.

I sin redogörelse över Petros och Johannes tid i Jerusalem som munkar under Gerontios ledning berättar Johannes Rufus hur de båda lät sig inspireras av Abba Passarions kärlek till fattiga och sjuka till att bygga ett gästhus där fattiga pilgrimer kostnadsfritt kunde finna mat och vila. Detta gästhus, beläget vid det så kallade Davidstornet på Sionsberget, utvecklade de så småningom till ett kloster, som vi vet ännu långt senare skulle kallas Iberierklostret.³⁶

³⁴ *Vita Petri Hiberi*, i Richard Raabe (utg.), *Petrus der Iberer: Ein Charakterbild zur Kirchen- und Sittengeschichte des Fünften Jahrhunderts*, (Leipzig: 1895), 4-26

³⁵ *Vita Petri Hiberi*, 26-32.

³⁶ *Vita Petri Hiberi*, 35.

Efter att Johannes Rufus skildrat Petros Ibererns och Johannes eunuckens klosterbygge spränger han plötslig in en till första anblicken helt orelaterad återgivning av berättelsen om hur kejsar Konstantins mor Helena fann det Sanna korset och lät bygga Uppståndelsekyrkan. Johannes Rufus skriver:

Då denna gudsälskande kejsarinna var befast i brinnande tro, gudsfruktan och gudomlig iver, och i sin son hade en hjälpare och ivrande kamrat, tvekade hon inte att i egen person bege sig till Kristi heliga platser. Efter att först ha sökt och med gudomlig hjälp funnit det ärevördiga korsets frälsande trä, reste hon det till att vördas och för att det skulle bringa helande åt världens alla kroppar och själar, för vars skull Han hade blivit korsfäst. Efter detta uppreste hon till vår Gud stora och Gudbehagliga hus, och vackra helgedomar, över vår Herres gudomliga grav och på huvudskallens heliga plats, det vördnadsvärda Golgata, som är det sant heliga av allt heligt och det sanna altaret, som på ett hemlighetsfullt sätt i det förgångna hade förkunnats och förebådats av Mose, detta av outhuggen och obearbetad sten, frambringad av natur. Ty vilket annat altare än detta är på detta sätt i sanning ett altare för den odelbare Kristus och som inte låter sig bearbetas eller delas, och på vilket det sanna gudslammet, som borttager all världens synder, slaktades och offrades.³⁷

Genom nyckelorden "outhuggen", "obearbetad", "natur" och "odelad" framstår denna beskrivning av Helenas återfinnande av det sanna korset på Golgata i det närmaste som en anti-chalcedonensisk trosbekännelse. Golgata blir för Johannes Rufus själva nyckeln inte bara till frälsningen utan även till den korrekta bekännelsen av Kristus som odelad och konstituerad av en enda natur efter den hypostatiska föreningen. Den heliga staden och dess heliga platser ges här ett djupgående teologiskt symbolvärde och görs till själva fundamentet för den anti-chalcedonensiska kritiken mot kyrkomötet i Chalcedon. Mitt i denna den anti-chalcedonensiska rörelsens djupaste angelägenhet, i det omedelbara mötet med "det sant heliga av allt heligt", placerar nu Johannes Rufus sin protagonist Petros Iberern, hos vilken ortodoxi och pilgrimskap flyter samman till ett. Direkt efter berättelsen om Helena och återfinnande av korset följer i levnadsbeskrivningen över Petros Iberern två anekdoter i vilka Golgata och det sanna korset spelar huvudrollen.

Den första anekdoten efter Helena-passagen rör Petros när han som ung pojke ännu befann sig vid kejsarens hov i Konstantinopel. I sitt rum i kejsarpalatset hade han en relik av korset, som täckt av vax och inlindat i en bit tyg låg förvarat i ett guldskrin. Varje söndag, och även på större festdagar, tog han upp korsreliken och rörde vid det, förmodligen först med pannan och därefter med ögonen,³⁸ för att därefter kyssa det och lägga tillbaka det i skrinet. En dag bad han en av sina kammartjänare, som var troende och därtill en god vän till

³⁷ *Vita Petri Hiberi*, 37-38.

³⁸ Jfr *Egeria Itinerarium* 37.4, i Ezio Franceschini och Robert Weber (utg.), *Itinerarium Egeriae*, (Corpus Christianorum, Series Latina 175, T; 1965), 81; svensk övers.: *Resebrev från det heliga landet*, (Skellefteå: Artos 2006). För en diskussion om denna ritual, se Cornelia B. Horn, "Beyond Theology: the Career of Peter the Iberian in the Christological Controversies of Fifth-Century Palestine", (Ph.D. dissertation, The Catholic University of America, Washington D.C. 2001), 334.

Petros, att delta med honom i vördandet av relikten. Men när kammartjänaren skulle till att lägga korsrelikten till sitt ansikte ändrade den plötsligt form och tog gestalten av en duva som genast lyfte och flög iväg genom ett öppet fönster. Med ett förvånat utrop sprang den unge prinsen iväg för att fånga duvan men utan att lyckas. Reliken sågs aldrig mer till. Orsaken till händelsen uppenbarades senare för Petros i en vision: Kammartjänaren hade helt enkelt inte befunnits värdig att röra vid korset eftersom han inte var fri från orenhet.³⁹

Johannes Rufus fortsätter därefter med att återberätta en märklig händelse som hade inträffat i Jerusalem vid den tiden då Petros och Johannes eunucken vistades där som unga munkar. Johannes drabbades vid ett tillfälle av ett svårt angrepp av ringorm. På grund av denna sjukdom led han av svår smärta och skändes dessutom för att visa sig för andra på grund av det sätt varpå sjukdomen hade vanställt honom. Därför begav sig Petros och Johannes om natten till Uppståndelsekyrkan och Golgata där de föll ner i bön till Gud om att Johannes skulle befrias från sin sjukdom. Plötsligt såg Johannes någonting som liknande en väldig hand som sträckte sig från himlen ner till Golgataklippan. Handen rörde vid hans ansikte och renade det från det sjuka. Nästa morgon befann sig Johannes fullständigt frisk från sjukdomen. Johannes Rufus beskriver uttryckligen händelsen som ett bevis på korsets gudomliga kraft.⁴⁰

Genomgående i Johannes Rufus författarskap finner man en förkärlek för ett bildspråk som tar sin utgångspunkt i den bibliska gestaltningen av Kristi lidande och död. Detta framträder inte minst i polemiska avsnitt, där den icke-chalcedonensiska ortodoxins fiender, exempelvis Juvenalis eller Proterios, Dioskoros chalcedonensiske efterträdare i Alexandria, ges epiteten Judas och Kaiafas.⁴¹ På motsvarande sätt beskrivs ortodoxins hjältar ofta som "korsbärare". Det mest slående exemplet på Johannes Rufus användning av kors tematiken finner vi i den propagandistiska anekdotsamlingen *Plerophories*. Där läser vi bland annat om den egyptiske munken Abba Andreas, som i en vision såg en stor samling biskopar röra om i en het brännugn, vari de kastade ett vackert barn att förtäras i lågorna. Abba Andreas kände genast igen barnet som Kristus och frågade honom vem som hade kastat honom i elden. Barnet svarade att biskoparna på nytt hade korsfäst honom och berövat honom äran, eftersom de såsom anhängare till Nestorios, hade drabbats av "judarnas sjukdom" när de talade om den korsfäste som rätt och slätt en människa, och inte den inkarnerade Guden. Abba Andreas såg därefter på avstånd en gammal man som vägrade ta del i biskoparnas illgärning och frågade vem denne var. Barnet förklarade att det var Dioskoros av Alexandria, den ende som vägrade att delta. Andreas frågade då barnet om vad som händer med de biskopar av Alexandria som till sin död strider för sanningen, varpå barnet svarade:

³⁹ *Vita Petri Hiberi*, 39-40.

⁴⁰ *Vita Petri Hiberi*, 40-41.

⁴¹ *Vita Petri Hiberi*, 52, 58. Jfr Horn, "Beyond Theology", 368.

Sedan Simon av Kyrene bar mitt kors och jag förutsåg och förutsade att Egypten skulle bära mitt kors tills slutet, följer de mig och visar sin iver för mig ända till döden.⁴²

Denna fixering vid korstemat i bildspråket är med all säkerhet en omedelbar reflektion av den grundläggande teologiska motiveringen bakom motståndet mot Chalcedon. Detta återspeglas särskilt tydligt i kontroversen kring Petros Fullos tillägg av orden "som blev korsfäst för oss" (ὁ σταυρωθεὶς δι' ἡμᾶς) till Trisagion-hymnen.⁴³

*

Det är således uppenbart att Golgata-tematiken utgör ett fundamentalt element av den fromhet som motiverade motståndet mot Chalcedon på 400-talet.⁴⁴ I denna fromhet spelar Jerusalem en inte obetydlig roll, vilket framträder tydligt utifrån såväl Gerontios levnadsteckning över Melania den yngre som Johannes Rufus *Petros Iberern liv*. I båda dessa hagiografiska texter spelar pilgrimskapet en avgörande roll, inte bara för den retoriska legitimeringen av protagonisternas fromhet, utan även som en markering av deras ortodoxi. Pilgrimskapet till den heliga staden var förbunden med den rätta bekännelsen av fädernas tro, och besöket av de heliga platserna var i sig själv ett ställningstagande för ortodoxin. Likväl var det just förekomsten av de heliga platserna i Jerusalem som slutligen fick kyrkan i Palestina att acceptera kyrkomötet i Chalcedon som en ortodox utläggning av det inkarnatoriska mysteriet. Efter tjugo månader i exil hade Juvenalis återvänt till Palestina och med kejserliga trupper återställt en chalcedonensisk episkopal ordning i de palestinensiska provinserna. Efter Juvenalis skulle ingen motståndare mot Chalcedon någonsin lyckas få kontroll över biskopssätet i Jerusalem. De kloster som närde det starkaste motståndet mot Chalcedon skulle i takt med att tiden gick få allt svårare att hävda sig mot de kloster som förestods av de chalcedonensiska munkledare som sedermera blev huvudpersoner i Kyrillos av Skythopolis hagiografiska texter. Medan majoriteten av de kristna i Egypten och Syrien så småningom befäste sitt motstånd mot Chalcedon i separata kyrkobilddningar som fram till vår egen tid har behållit en imponerande vitalitet med avseende på tradition, lära och fromhet, fasthöll de kristna i Palestina bandet till den chalcedonensiska rikskyrkan. Den mest sannolika förklaringen till denna utveckling står förmodligen att finna i den internationella prägel som de heliga platserna skänkte Jerusalem. Från alla världens hörn strömmade pilgrimer av chalcedonensisk konfession till Jerusalem där de kom att ockupera utrymmet kring varenda en av stadens heliga platser, en situation som utgör omedelbar bakgrund för flera anekdoter i Johannes Rufus *Plerophories*.⁴⁵

Kampen om de heliga platserna i Jerusalem utgör sålunda en betydelsefull dimension av den bittra kristologiska konflikt som drabbade det Östromerska

⁴² Johannes Rufus, *Plerophories* 4 (Nau, 30-31).

⁴³ Se Horn, "Beyond Theology", 370-375.

⁴⁴ För en utförlig diskussion om detta, se Horn, "Beyond Theology", 309-375.

⁴⁵ Steppa, *John Rufus*, 13-14.

riket på 400-talet. Det var en kamp som i huvudsak utkämpades med den hagiografiska litterära genren som vapen, och både Gerontios *Melantias liv* och Johannes Rufus *Petros Ibererns liv* är uttryck för en akut angelägenhet att reservera de heliga platserna åt den egna sidan. Men medan Petros Iberern under sin livstid varit en profilerad motståndare mot Chalcedon, dog Melania åtskilliga år före kyrkomötet och undgick på så sätt att tvingas ta ställning för eller emot Chalcedon, ett öde som drabbade hennes efterträdare Gerontios. Såväl bland dem som accepterade Chalcedon som bland dem som förkastade detta kyrkomöte hölls Melania i djup vördnad som en av de verkligt betydande gestalterna för Jerusalems kyrkliga liv under det kristna kejsardömet. Inte inom något av dessa läger fann man anledning att betvivla Melantias personliga ortodoxi. Det är emellertid när vi läser hennes biografi som vi har anledning att erinra oss om att det bakom varje beskrivning av det heliga alltid finns en bakomliggande agenda som vi bör ta hänsyn till.

RECENSIONER

Hilarion Alfeyev, *The Spiritual World of Isaac the Syrian*. Cistercian Publications: Kalamazoo, Michigan – Spencer, Massachusetts 2000.

Isak av Nineve (eller Isak Syriern) levde och verkade under slutet av 600-talet. Han föddes i Qatar vid Gulfen där han också blev munk. Omkring år 676 valdes han till biskop av Nineve (Mosul), men drog sig efter bara fem månader tillbaka till ett stilla liv som eremit bland bergen i Khuzistan i sydvästra Iran. Där författade han sina skrifter i asketiska ämnen. Dessa blev tidigt översatta till grekiska, arabiska, georgiska och etiopiska. Under de senaste decennierna har intresset för Isak av Nineve och hans skrifter ökat markant. Han har översatts till många språk. På Athos är han en av de mest lästa författarna och han har spelat en stor roll för den nutida monastiska rörelsen inom den koptisk-ortodoxa kyrkan i Egypten. Länges saknades det en behändig introduktion till Isak av Nineves spiritualitet. Denna brist har sedan några år tillbaka avhjälpats tack vare Hilarion Alfeyev (sedan 2003 ortodox biskop för Wien och Österrike) som i sin bok både ger en systematisk överblick över de ämnen som Isak av Nineve behandlar och låter asketen själv komma till tals genom många och generösa citat.

Alfeyevs bok består av en inledning och åtta kapitel som vart och ett tar upp en sida av Isaks tankar. Inledningen (s. 15-34) sätter in Isak i ett historiskt sammanhang, presenterar hans skrifter och redogör för källorna till hans teologi. Bland källorna nämns Evagrius Pontikos som Isak ofta namnger men också gärna citerar. Det var bland annat dessa referenser som gjorde Isak suspekt i en del ortodoxa kretsar i äldre tid. Det första kapitlet (s. 35-60) behandlar några övergripande temata i Isaks tänkande. Den gudomliga kärleken genomsyrar allt men uppenbaras på ett särskilt sätt i inkarnationen. Den skapade världen liknas vid ett gigantiskt tempel. Också människan är skapad som ett tempel där Gud bor. Det andra kapitlet (s. 61-89) tecknar asketens solitära väg till Gud genom stillhet, tystnad och bön. Att denna väg inte är en dans på rosor klargörs i det tredje kapitlet (s. 91-109) som belyser frestelsernas roll och inte minst upplevelsen av övergivenhet, dvs. känslan av att Gud har dragit sig undan och att det andliga livet stagnerat. Ett botemedel mot frestelserna och upplevelsen av övergivenhet är utövandet av dygderna som utgör ämnet för det fjärde kapitlet (s. 111-128). Huvuddygden är för Isak ödmjukheten som tar sig uttryck i främlingskap. "Se dig själv som en främling så länge du lever och var du än är...", säger Isak. Att främlingskapet medför tårar blir belyst i det femte kapitlet (s. 129-142). Sorg är något som kännetecknar asketen. Han sörjer sig själv, andra och hela världen. Ett av orden för en munk eller en asket på syriska betyder just "den som sörjer". Men tårarna

är inte bara bittra; de kan också vara ljuva och ett tecken på Guds kärlek. Bönen är ämnet för det sjätte kapitlet (s. 143-216). Här behandlar Alfeyev ett mycket centralt tema i Isaks teologi. Bönen är en praktisk angelägenhet och därför beskrivs de yttre formerna för bönen noggrant: böneställningar, bön inför korset, nattlig bön osv. Det sjunde kapitlet (s. 217-268) ägnas åt Isaks mystik eller frukterna av ett liv i bön. Det handlar om de högre stadierna på den mystiska vägen: tystnaden, stillheten, kontemplerationen, synerna, uppenbarelserna, insikterna och inte minst den högsta formen av vetande som är icke-vetande. I det åttonde och sista kapitlet (s. 269-297) behandlas Isaks syn på livet efter detta. Här är det på sin plats att stanna upp lite extra.

Ett av de mer kontroversiella ämnena i Isaks skrifter rör hans syn på helvetet. Enligt Isak är nämligen uppfattningen av helvetet som ett evigt straff helt oförenlig med en sann förståelse av Guds kärlek och barmhärtighet. Isak är mycket bestämd på denna punkt och säger bland annat så här:

Tanken att ilska, vrede, avundsjuka eller något liknande skulle finnas i den gudomliga naturen är ytterst motbjudande för oss. Ingen som är förståndig, ingen med minsta omdöme kan tänka något så vansinnigt om Gud. Inte heller kan vi säga att Gud handlar så som vedergällning, även om skrifterna till det yttre säger detta. Bara att tänka något sådant som att Gud straffar onda gärningar är avskyvärt. Om vi säger att Gud använder något så väldigt och svårbegripligt [som helvetet] för att vedergälla, tillskriver vi den gudomliga naturen en svaghet. [...] Skulle han som bestraffning för förutsedda onda gärningar göra något sådant mot dem som av honom skapats i ära och stor kärlek?

Isak är om möjligt ännu tydligare på följande ställe:

Om vi säger eller tänker att denna sak [dvs. himmel och helvete] inte är fylld av kärlek och förenad med barmhärtighet, är detta en fullständigt hädisk uppfattning och en skymf mot Gud, vår Herre. Om vi därtill säger att han ska överlämna oss åt elden för lidande, plågor och allt ont och att han handlar eller tänker av illvilja och med tanke på vedergällning, som om han tog ut sin hämnd, då tillskriver vi den gudomliga naturen en fiendskap gentemot de tänkande varelser som han har skapat i godhet.

Isak tar alltså radikalt avstånd från den gängse helvetestron. På denna punkt kan man hos Alfeyev skönja en tendens att försöka mildra Isaks radikalitet. Alfeyev säger nämligen att helvetet hos Isak är "en sorts skärseld" (s. 290) medan Isak själv inte ser någon som helst mening i gudomlig bestraffning och det lidande som en sådan skulle medföra.

Hilarion Alfeyev har med sin bok skänkt oss en utmärkt introduktion till Isak av Nineves tankevärld. Genom att kombinera ett systematiskt synsätt med så många och långa citat från Isaks skrifter har han skänkt oss en bok som kan vara till nytta för såväl forskaren som den läsare som i första hand söker uppbyggelse. Samtidigt dröjer sig två frågor kvar efter läsningen av Alfeyevs bok. För det första, gör inte Alfeyev på något sätt våld mot Isak genom att framställa honom på ett så systematiskt sätt? Isak själv verkar inte vara så systematisk och konsekvent utan mer praktisk och levande. Men detta är en fråga som rör inte bara Alfeyevs bok utan mycket av forskning över huvud

taget. Det ligger en paradox i försöket att vilja systematisera en verklighet som egentligen inte kan systematiseras. För det andra, hur ska vi som inte är asketer utan vanliga nutida människor - även om vi delar främlingskapet - förstå den extrema tillvaro som Isak är en del av och som han skildrar? Svalget mellan Isaks asketiska värld och vår vanliga vardag har Alfeyev inte riktigt lyckats överbrygga.

BO HOLMBERG

Louis-André Dorion, *Sokrates*. Alhambras PocketEncyklopedi Nr 86, 2006. 125 s. Översättning: Jan Stolpe

Hösten 1952, när jag gick i sista ring på latینگymnasiet, kom Sokrates in i mitt liv. Vi hade en greklärare som lät sig övertalas att i stället för Platons *Kriton*, som annars hörde till standardrepertoaren, låta oss få läsa *Sokrates försvarstal*. Och så började vi: "*O ándres athenaíoi*, Herrar athenare! Jag vet inte vilket intryck mina åklagare gjorde på er; mig själv fick de i alla fall nästan att glömma bort vem jag är, så övertygande var det de sade." Det tog bara några veckor, sedan var jag sokratestroende.

Montréalprofessorn Louis-André Dorions lilla Sokratesbok påminner mig nu om upplevelser och känslor som jag trodde ha gått förlorade. Han gör det framför allt i kapitlet om Platons bild av Sokrates (huvuddelen av boken, s. 35-82). De andra Sokratesvittnena, Aristofanes, Xenofon och Aristoteles, behandlas visserligen men träder dock i bakgrunden.

Vilka är huvuddragen i Platons skildring av sin icke skrivande lärare? Helt kort i fem punkter:

- Man måste erkänna sin okunnighet, för den som tror sig veta kan aldrig ge sig ut att söka den kunskap som han faktiskt saknar. Dorion kallar detta för Sokrates okunnighetsförklaring.
- "Det finns inte något som är ont för en god människa, varken i livet eller i döden. Gudarna är aldrig likgiltiga inför vad som händer den gode." Direktcitrat ur Sokrates försvarstal.
- Sokrates bedriver aldrig vederläggningen (*élenchos*) av sin samtalspartner för nöjes skull utan han hoppas kunna göra honom till en bättre människa. Falskt vetande hindrar partnern från att slå in på den sanna kunskapens väg som ofelbart leder till dygden (*areté*) och lyckan (*eudaimonía*).
- Filosofin är granskning av en själv och medmänniskorna. "Ett liv som inte ägnas granskning är inte värt att leva."
- Gud(en) – grekiskan sätter alltid till översättarens förtret bestämd artikel framför substantivet *theós* – ålägger Sokrates hans filosofiska verksamhet. Uppdraget innebär att han skall leda sina medmänniskor till kunskap om sig själva.

Allt det ovan framlagda står att läsa i *Sokrates försvarstal*. Man behöver inte gå till andra Platonskrifter, t. ex. *Gästbudet* och *Faidros*, för att få en någorlunda komplett bild av den platonske Sokrates väsen.

Professor Dorion drar sig i det längsta för att säga, att Platons skildring av Sokrates är den skildring som förklarar, varför Sokrates spelat en så stor roll i västerländskt existentiellt tänkande.

Visserligen påstår Friedrich Nietzsche, att han föredrar Xenofons nyktert pragmatiska skildring av Sokrates framför Platons "karikatyr" (formuleringen är Nietzsches), men detta är bara ytterligare ett av hans provokativa yttranden för att reta gallfeber på Wilamowitz och andra samtida mer konventionella forskare.

Vi vet faktiskt genom Nietzsches egna ord, att ironikern Sokrates "står mig så nära, att jag nästan alltid utkämpar en strid med honom."

Läsningen av *Sokrates försvarstal* under det sista gymnasieåret fick mig sakteliga att förstå vad det innebar att erkänna sin okunnighet, och två saker föddes i gymnasisten: "begäret efter vetande" och "strävan efter det goda". Så fungerar Sokrates barnmorskekonst, hans maieutik.

Det är stora ord såsom ofta blir fallet i översättningar från grekiskan, men det är viktigt att få dem på pränt för att visa unga människor, som fortfarande tror på en individuell bildningsväg, vilka avgörande influenser som den gången kunde utgå från grekstudiet i gymnasiet.

Dorions bok är inte skriven för rena nybörjare och är därför på ett välgörande sätt osvensk. Översättaren och antikforskaren Jan Stolpe har gjort allt han kunnat för att anpassa boken till svenska förhållanden. De ymniga hänvisningarna till Platon, översatt av honom själv, och Xenofon, översatt av Ebbe Linde och Sture Linnér, gör boken synnerligen lämplig för aktivt självstudium. Den nyfikne läsaren kan genom att slå upp ställhänvisningarna ta del av Platons och Xenofons egna ord i begriplig översättning.

Också det äldsta vittnesbördet om Sokrates, nämligen Aristofanes komedi *Molnen* från våren 423 f. Kr., finns tillgängligt i översättning. Det är Alarik Hallströms finurliga översättning i originalets versmått från förra århundradets början men omtryckt i flera antologier under 1900-talet, bl.a. i Lennart Breitholtz klassikerserie. Tyvärr saknas denna referens i bibliografin.

Det berättas i en senantik källa att en utländsk teaterbesökare vid *Molnens* premiär förstod, att Sokrates på scenen var en bekant athenare och att han då högt ropade: "Vem är egentligen den här Sokrates?" Sokrates, med sin platta köttiga näsa och utstående ögon, skall då tyst ha rest sig upp på Dionysos-teatern. Om inte historien är sann, så är den i alla fall väldigt bra påhittad!

LARS RYDBECK

(Recensionen tidigare publicerad i *AIGIS - elektronisk tidsskrift för klassiske studier i Norden* 6,2 [2006].)

Egeria, Resebrev från det heliga landet. Översättning och textintroduktion av Christina Sandquist Öberg. Historisk inledning och kommentar av Per Beskow. Artos 2006. (158 s.)

För första gången ges med denna volym den spanska nunnan Egerias unika resedagbok ut på svenska. Egeria gjorde på 380-talet en pilgrimsresa till det kristna Orienten och berättade om sina upplevelser därifrån med hjälp av en reseskildring i brevform. Breven skickades ursprungligen till en krets väninnor som Egeria kallade systrar. Skildringen skrevs ursprungligen på latin och är vad vi känner till den enda tidigkristna skrift som i sin helhet författats av en kvinna. Som utgivarna av denna volym påpekar har delar av skildringen gått förlorad, men har delvis kunnat rekonstrueras via verket *Liber de locis sanctis* (En skrift om de heliga platserna) sammanställd 1134 av benediktinmunken Petrus Diaconus. Den bevarade delen kan enligt Per Beskow delas in i två huvuddelar: en del med dagboksaktar (kap 1-24), i vilken läsaren får följa med Egeria på hennes vallfärder i Syrien, Egypten och Palestina. Den andra huvuddelen (kap 24-49) utgör en detaljerad beskrivning av gudstjänstlivet i Jerusalem.

I det utförliga och historiskt klagörande förordet till denna svenska utgåva av nunnan Egerias resebrev får vi först stifta bekantskap med författaren och texten. För den senare finns enligt översättaren flertalet handskriftstraditioner där den tidigare delen av Egerias resa (kap 1-24) kunnat återskapas med hjälp av munken Petrus Diaconus' verk. Dock saknas textens början och textens slut. Att en nunna vid namn Egeria utgör författaren har kunnat avläsas med hjälp av senare källor vilka antingen refererar till eller direkt citerar Egerias brev. Med hjälp av handskriftstraditionerna har man även kunnat uppskatta tidpunkten för Egerias resa, som antas ha ägt rum någon gång efter 363 och före 540. Förordet till denna volym lyfter även på ett föredömligt sätt fram brevens litterära kvaliteter, som den tydliga anknytningen till bibliskt språkbruk och brevens funktion som inledare av en ny kristen genre, närmare bestämt vallfärdslitteraturen. Frågan om vem författaren egentligen var, och varifrån hon kom, berörs i korthet eftersom man inte har kunnat klarlägga hennes ursprung. I slutet av förordet beskrivs resans förlopp i tid och rum: resan varade i fyra år och rörde sig framför allt i Palestinaområdet. Läsaren av denna volym får även genom förordet en inblick i Egerias resväg, vilken gick från Jerusalem och södra Palestina genom Egypten, till Galileen, Sinai, Egypten igen, Nebo, Karneas och därefter tillbaka till Jerusalem. Från Jerusalem styrde Egeria slutligen kosan mot Edessa och Thekla, för att därefter avsluta resan i det tidigbysantinska rikets huvudstad Konstantinopel.

Introduktionen till denna efterlängtdade svenska översättning av Egerias resebrev innehåller alltså väsentlig bakgrundsinformation och utgör därmed en stadig grund till förståelse av själva texten. Resebreven, i svensk översättning av Christina Sandquist Öberg, upptar mindre än hälften av volymen.

Sandquist Öbergs översättning karakteriseras av språklig enkelhet och en viss återhållsamhet i uttryckssättet. Troligtvis beror återhållsamheten i uttryck till stor del på nunnan Egerias eget, något strama och känslomässigt svala, sätt att återge sina upplevelser på. Vid läsningen av breven märks översättarens strävan att återge latinet på modern svenska – språket flyter lätt och luftigt vilket underlättar en modern läsares förmåga att ta till sig Egerias många gånger likartade och på gränsen till tjugiga upprepningar av hur olika gudstjänster och processioner firades i den heliga staden. Mycket ofta nämner Egeria framförandet av bibelläsningar, hymner, antifoner och responsorier vid de olika platserna, framför allt kyrkor. Tänker man sig att breven ursprungligen var tänkta som ett stöd för resenärens eget minne och faktainsamlade hamnar de sakliga beskrivningarna och upprepningarna i ett annat, mer begripligt ljus.

Sandquist Öbergs översättning följs av Per Beskows historiska kommentarer om den heliga staden Jerusalem. Den första kommentaren lyfter fram källorna till vår vetenskap om de tilltagande pilgrimsresorna och vallfärderna till staden under 300-talet, medan den andra kommentaren riktat in sig på att beskriva vad som är kännetecknande för Jerusalems liturgiska fester och traditioner. Det brukar sägas att Jerusalem står för en utpräglat eukaristisk liturgisk tradition, etablerad och belagd genom biskopen Kyrillos av Jerusalem (348-386) och hans mystagogiska katekeser om dopet och eukaristin. Per Beskow kommenterar därför det förvånande i att Egeria enbart nämner eukaristifirandet i förbifarten, och då endast i termer av "offret" (lat. *oblatio*). Mot bakgrund av senare forskningstrender där Jerusalems inflytande diskuteras och delvis omvärderats är jag böjd att tro att eukaristifirandet i den form vi känner det idag inte fick betydelse för Jerusalems *offentliga* gudstjänstliv förrän möjligtvis under 4-500-talen och att detta kan vara skälet till att Egeria på sin resa endast ges möjlighet att iaktta bön, bibelläsning, fasta, dopundervisning och dop. I 300-talets Jerusalem betraktades både dopet och eukaristin som "hemliga" riter för de redan invigda, vilket antyds i brevens kapitel 46 där biskopens ord citeras: "Eftersom ni ännu är katekumener kan Guds mer hemliga mysterier inte avslöjas för er." (s. 95)

Slutligen har volymen i ett appendix även försetts med en svensk översättning av den medeltida källan till Egerias brev, närmare bestämt Petrus Diaconus' skrift om de heliga platserna (1134). En läsning av denna översättning bidrar till vår förståelse av hur Egerias resebrev gjorde intryck på eftervärlden, och hur hennes brev inspirerade, och genom denna svenska utgåva av breven kan fortsätta att inspirera, alla nyfikna att upptäcka de heliga platserna och vandra vägen upp till den kristna staden framför alla andra – Jerusalem.

KRISTINA ALVETEG

Thomas Schirren, *Philosophos Bios. Die antike Philosophenbiographie als symbolische Form. Studien zur Vita Apolloni des Philostratos.* Universtitätsverlag Winter: Heidelberg 2005.

Som samtida till en mer berömd helig man, Jesus från Nasaret, har Apollonios från Tyana ofta tilldragit sig uppmärksamhet. Det var i polemik kring Jesus som intresset för Filostratos *Vita Apollonii* (VA) fick en läsekrets utanför det severiska hovet, och samma jämförelse var startpunkten för den moderna vetenskapens uppmärksamhet för honom. Även i en uppmärksammas konspirationsteoretiskt populär(vetenskaplig) bok som Lena Einhorn's *Vad hände på vägen till Damaskus* görs kopplingen. Men i forskarvärlden tas jämförelsen inte längre på samma allvar (vilket inte minst Erkki Koskeniemi har gett goda skäl för). Istället får VA studeras på egna villkor och det har under de senaste åren kommit flera böcker om Filostratos skrift, eller mer generellt om den andra sofistiken.

Ibland har VA närmast karakteriserats som en text med mycket yta och lite innehåll. Thomas Schirrens utgångspunkt för sina undersökningar är annorlunda, nämligen att VA är den antika biograf, som tydligast ger sig in i kamp med den egna litterära formen. Schirren har skrivit en metoddät bok, där han kombinerar semiotik med en filosofiskt närbesläktad teori hämtad från Ernst Cassirer: den symboliska formen.

I bokens andra del ger Schirren sig in i debatten om fakta och fiktion i det antika berättandet. I var sitt kapitel skriver han först om antika berättelse- och fikcionalitetsteorier, sedan om mer moderna. I den tredje delen ger han sig i kronologisk ordning in i andra "filosofbiografier", från Platon, Plutarchos, Diogenes Laertios och Lukianos till Porfyrios. Genom att se på filosofvitan som symbolisk form blir det tydligt hur det "faktiska" får symbolisk pregnans till att öppna verkligheten just genom det "fiktiva".

Till slut, i bokens fjärde del, kommer Schirren så till biografen om Apollonios, som han genremässigt placerar mellan en litterär biografi och en retorisk apologi. Ett av kapitlen behandlar ett särskilt svårbehandlat område: ironin. Men genom att karakterisera och upptäcka signaler på ironi i texten kommer han till andra slutsatser när det gäller en grundläggande tvetydighet i berättelsen om Apollonios, nämligen dess inställning till magi. Hur kan det komma sig att det vid flera tillfällen uttryckligen sägs att Apollonios inte är en trollkarl med sådan emfas, samtidigt som denne gör under precis som vilken magiker som helst?

Just i detta sammanhang blir Filostratos ibland närmast beskriven som sitt eget verks slav, styrd av sina källor eller av Julia Domnas uppdrag. I Schirrens tolkning är tvetydigheten istället ett medvetet val. En berättelse kan i själva verket först få symbolisk pregnans, menar han, om den visar på den tvetydighet, som egentligen varje liv står i, mellan ideal och verklighet. Dessutom pekar han i en närläsning av vissa undertexter på hur en till synes enkel berättelse genom referenser till andra litterära texter får en helt annan

karaktär, ja, den blir närmast underhållande. Magin avdramatiseras genom ironi, för den bildade läsare som kan göra kopplingen. På bokens första sida har Schirren citerat litteraturforskaren Wayne C Booth: "None of us can tell how many ironies we have missed in our lives".

ANDREAS WESTERGREN

Edward J. Watts, *City and School in Late Antique Athens and Alexandria*. University of California Press, Berkeley 2006. 288 sid.

I den antika världen gick vägen till mänskligt självförverkligande genom *paideia*, ett begrepp som saknar direkt motsvarighet i det svenska språket men som innefattar ord som uppfostran, kultur, tradition, vitterhet och civilisation. Av alla antika människor delades föreställningen att den människa som uppnått *paideia*, den utbildade människan, var en människa som uppnått en särskilt hög grad av social och kulturell excellens. Detta hade inte omedelbart sin grund i en hög värdering av kunskapen om den klassiska litteraturen i sig utan i själva föreställningen om att människan genom sin utbildning i de fria konsterna formade sig själv i enlighet med en rad dygder som definierade det korrekta personliga beteendet gentemot såväl medmänniskor som gudar och som dessutom avgjorde den roll som en fri man förväntades uppfylla i den samhälleliga gemenskapen. Utbildningen i det antika samhället gjorde unga män till gentlemän och tjänade som väsentlig källa till respekt och anseende. Därtill gav studietiden vid rikets utbildningsinstitutioner upphov till solida sociala nätverk som präglade livet i överklassen och fick stor betydelse för rekryteringen till högre administrativa tjänster. Vänskapen mellan tidigare studiekamrater, såsom den mellan Basileios av Caesarea och Gregorios av Nazians, blev inte sällan livslång och upprätthölls genom ständiga tjänster och gentjänster. Förutom dessa praktiska aspekter av *paideia* gav utbildningen en djup förankring i den klassiska litteraturen och dessutom förmåga att muntligt och skriftligt formulera sig på samma sätt som de antika författarna.

Edward J. Watts bok *City and School in Late Antique Athens and Alexandria*, utgiven på University of California Press i den välrenommerade serien *The Transformation of the Classical Heritage*, behandlar just *paideia* som övergripande tema. Boken fokuserar dock helt och hållet på hur *paideia* förvaltades under senantiken och på vilka sätt utbildningsväsendet påverkades av de institutionella, socio-politiska och religiösa omvälvningarna under denna epok. Redan i bokens inledningskapitel understryker författaren att den kristna kyrkans framväxt och utveckling knappast medförde några väsentliga förändringar av den antika människans syn på uppfostran och kultur. Den nära relationen mellan boklig kultur och samhällelig ställning och inflytande kom även under det kristna kejsardömet att ha en omfattande social, kulturell och politisk betydelse. Visserligen fanns framstående kristna som ifrågasatte de gamla hedniska författarnas bestående kulturella inflytande inom utbildning och

kultur, men de flesta kristna intellektuella upprätthöll en djupgående uppskattning för den klassiska litteraturen. På så sätt fortsatte de hedniska författarnas verk att användas som modeller och mönster för korrekt stil och tanke, vilket inte minst Basileios och Gregorios ger tydligt uttryck för i sina texter. Till och med de filosofiska delarna av *paideia* utövade långt efter uppkomsten av det kristna kejsardömet starkt inflytande på den kristna litteraturen, vilket vi bland åtskilliga exempel finner i Basileios *Hexaemeron* och Zacharias Scholastikos filosofiska dialog *Ammonios*. Den lära som presenterades i dessa verk var visserligen helt och hållet kristen, medan retorisk stil och filosofisk metod ger påtagligt uttryck åt dessa kristna tänkares gedigna förankring i den klassiska traditionen.

Watts påpekar att en stor del av utbildningens historia under senantiken handlade om denna spänning mellan de hedniska aspekterna av antikens *paideia* och dess ställning som källa och förutsättning för den senromerska överklassens kulturella och sociala enhet och särprägel. Konflikten mellan dessa båda dimensioner av den klassiska utbildningen utgjorde i själva verket en central del av konflikten mellan kristna och hedningar under den senromerska epoken. Fastän kristna och hedningar var överens om nyttan av *paideia* som en gemensam kultur, var de djupt oense om hur det hedniska innehållet i den klassiska litteraturen skulle hanteras. Dock kunde man under senantiken knappast finna någon dominerande kristen motståndsrörelse mot hednisk *paideia*. Tvärtom stödde och månade de kristna om sin delaktighet i den traditionella utbildningen, något som inte minst blir uppenbart i Gregorios av Nazians reaktion på kejsar Julianus förbud mot kristna förmedlare av traditionell *paideia*. Parallellt med utvecklingen av en allt hårdare anti-hednisk lagstiftning under 300- och 400-talen, fortlevde den hedniska undervisningen vid rikets mest framstående akademier långt in på 500-talet. Som om ingenting hade hänt fortsatte hedniska lärare som Libanios, Proklos och Horapollon att förmedla traditionell *paideia* till kristna studenter bland vilka några så småningom skulle framträda som den tidiga kristenhetens mest framstående biskopar och kyrkolärare. Vad som verkligen beseglade den hedniska undervisningens öde hör, enligt Watts, följaktligen inte samman med någon riksomfattande kristen opposition eller kyrklig politik. Bakgrunden till den hedniska undervisningens fall menar han snarare stå att finna i enskilda hedniska lärares konflikt med lokala maktstrukturer.

Studien fokuserar på två städer: Athen, en under senantiken oansenlig småstad med en inflytelserik hednisk befolkning och där en stor del av stadens liv kretsade kring skolorna, och Alexandria, en pulserande och myllrande storstad där skolorna blott utgjorde en liten del av stadens kalejdoskopiska mångfald. Vad som framför allt intresserar Watts är på vilket sätt de lokala sammanhangen påverkade det faktiska förvaltandet av klassisk *paideia* i respektive stad. Utifrån denna utgångspunkt är boken uppdelad i två delar, en del som i fyra kapitel behandlar Athen och dess filosofiska skolor (från 100-talet till stängningen av skolan i Athen 529), och en del som i fyra

kapitel behandlar det akademiska livet i Alexandria, från det alexandrinska Mouseion under hellenistisk tid och fram till Johannes Philoponos på 500-talet.

Det är en mycket välskriven bok som visar på en nästan pedantiskt omsorgsfullhet i framställningen. Genom boken genomlyses ambitionen att göra en så heltäckande men även djuplodande studie som möjligt av i det närmaste varje aspekt som anknyter till bokens tema och ämne. Med kreativ frimodighet och vetenskaplig stringens serverar författaren förslag på lösningar till en rad historiska problem som man i många fall ännu inte nått konsensus kring. Exempelvis vederlägger Watts i en djuplodande diskussion den spridda handboksuppfattningen att den Origenes som finns omnämns i Porphyrios *Plotinos liv* såsom Ammonios Sakkas lärare är densamme som den kristne kyrkofadern. I boken ges även bakgrunden till mordet på Hypatia 415. En mycket intressant notering som Watts gör i detta sammanhang är att Hypatias död i själva verket innebar att Kyrillos av Alexandria förlorade en potentiell allierad i kampen mot kristendomsfientliga nyplatonska filosofer i Iamblikos efterföljd som redan befäst sin ställning i Athen och som under 400-talets fortsatta förlopp skulle konsolidera sig även inom de hedniska akademiska kretsarna i Alexandria. Genom Hypatias död lämnades följaktligen fältet fritt för hedniska lärare skolade i Iamblikus teurgiska mysticism att överta de hedniska filosofiska skolorna i Alexandria. Förtjänstfullt visar Watts att det är mot denna bakgrund man kan betrakta den konflikt mellan kristna och hedningar som utspelades i Alexandria på 480-talet och som återges i Zacharias Scholastikos *Severos liv*.

Utan tvekan är Watts bok om skolorna i Athen och Alexandria ett av de viktigaste bidragen på senare tid om den senantika kulturen och samhället. Den rekommenderas varmt till var och en som är det minsta intresserad av senantikt utbildningsväsende, hednisk och kristen filosofi och litteratur under senromersk tid, den religiösa konflikten och det kulturella utbytet mellan hedningar och kristna samt kristnandeprocessen överhuvud.

JAN-ERIC STEPPA